

Ово је, пре свега, једна књига о животу а не о смрти, као што би се, можда, на први поглед из њеног наслоба могло закључити.

Она сведочи о томе да живот "не само да има смисао, него га и задржава у свим условима и у свим околностима", ма како се оне човеку чиниле тешким и неиздржљивим. Написана је 1945. године, за само девет дана, тако рећи "из душе".

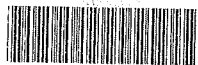
Преведена на двадесетак језика, ова књига, мала по обиму, а велика по свом значају, већ скоро педесет година не губи ни мало од своје актуелности. Можда стога што је намењена свима онима који пате, а таквих је много, болесних, умирућих, осуђених или заточених на много различитих начина.

Можда зато што говори о личним искуствима, предубоким да би била лажна, једноставно, непосредно, препознатљиво — једном речју људски.

Коначно, вероватно и због тога што је њен аутор Виктор Франкл не само познати психијатар, практичар и предавач на бројним универзитетима широм света, већ и научник који је ушао у историју психијатрије као оснивач једног савременог психотерапијског правца — логотерапије.

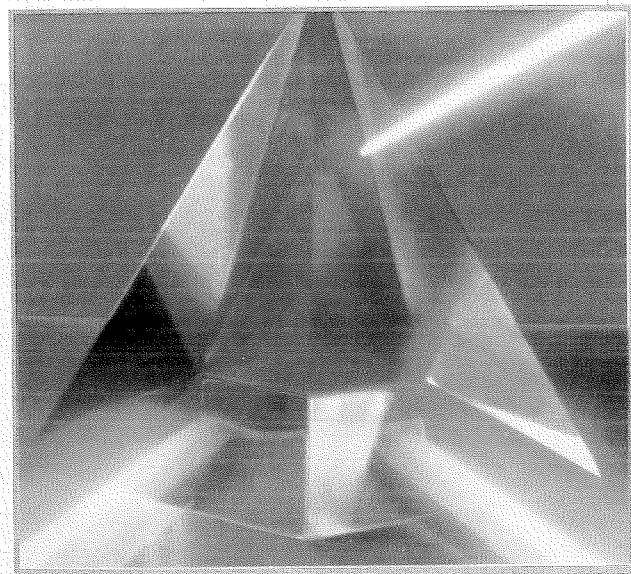

ZSNFV94ŽAL.00. ZAŠTO SE NISTE
UBILI (m),
ŽARKO ALBULJ

Виктор Франкл

ЗАШТО СЕ НИСТЕ УБИЛИ ТРАЖЕЊЕ СМИСЛА ЖИВЉЕЊА

Јован Чокаревиќа 11/1978
[Signature]

Виктор Е. Франкл

ЗАШТО СЕ НИСТЕ УБИЛИ

ТРАЖЕЊЕ СМИСЛА ЖИВЉЕЊА

ИП «ЖАРКО АЛБУЉ»
БЕОГРАД

Библиотека *Ружичасти пламен* књига број 2

Наслов оригинала:

VIKTOR E. FRANKL

"EIN PSYCHOLOGE ERLEBT DAS KZ", Wien 1946.

"MAN'S SEARCH FOR MEANING" An Introduction to Logotherapy
Simon and Schuster, New York 1977.

DO SADA OBJAVLJENO U BIBLIOTECI

RUŽIČASTI PLAMEN

- Kue, Emil: KAKO GOSPODARITI SOBOM –
pomoću svesne autosugestije
- Frankl, Viktor: ZAŠTO SE NISTE UBILI –
traženje smisla življenja
- Vaclavik, Pavel: KAKO POSTATI NESREĆAN –
bez tuđe pomoći
- Kondić, Vlajković, Štajner: SLUŠAM TE, RAZUMEM TE,
PRIHVATAM TE... – nedirektivna psihoterapija
Karla Rodžersa
- Kutter, Peter: UPOZNAJTE SEBE UZ POMOĆ GRUPE –
teorija i praksa grupne terapije
- Frankl, Viktor: NEČUJAN VAPAJ ZA SMISLOM –
psihoterapija i humanizam
- Maslov, Abraham: O ŽIVOTNIM VREDNOSTIMA –
izabrani eseji o psihologiji vrednosti
- Frankl, Viktor: BOG PODSVESTI – psihoterapija i religija
- Vlajković, Jelena: ŽIVOTNE KRIZE – prevencija i prevazilaženje
- Frankl, Viktor: PSIHOTERAPIJA I EGZISTENCIJALIZAM –
smisao i duševno zdravlje
- Vlajković, Jelena: OD ŽRTVE DO PREŽIVELOG – psihološka
pomoć u nesrećama

САДРЖАЈ

Уместо предговора	5
Предговор српском издању од Виктора Франкла	7
Предговор америчком издању од Гордона Олпорта	11
ПРВИ ДЕО	
Доживљаји једног психолога у концентрационом логору	17
Период одмах по уласку у логор	22
Период логорске рутине и апатије	31
Психологија логораша после ослобођења	79
ДРУГИ ДЕО	
Основни појмови логотерапије	89
Логотерапија као техника	104

Viktor E. Frankl

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Ово је, пре свега, једна књига о животу а не о смрти, као што би се, можда, на први поглед из њеног наслова могло закључити.

Она сведочи о томе да живот "не само да има смисао, него га и задржава у свим условима и у свим околностима", ма како се оне човеку чиниле тешким и неиздржљивим. Написана је 1945. године, за само девет дана, тако рећи "из душе".

Преведена на двадесетак језика, ова књига, мала по обиму, а велика по свом значају, већ скоро педесет година не губи ни мало од своје актуелности.

Можда стога што је намењена свима онима који пате, а таквих је много, болесних, умирућих или оних осуђених или заточених на много различитих начина.

Можда зато што говори о личним искуствима, предубоким да би била лажна, једноставно, непосредно, препознатљиво — једном речју људски.

Коначно, вероватно и због тога што је њен аутор Виктор Франкл не само познати психијатар, практичар и предавач на бројним универзитетима широм света, већ и научник који је ушао у историју психијатрије као оснивач једног савременог психотерапијског правца — логотерапије.

Текст, у оригиналу насловљен: "Доживљаји једног психолога у концентрационом логору" можемо читати не само као исповест логораша бр. 119104, који је током три ратне године, проведене у четири концентрациона логора изгубио све своје најближе, већ и као бриљантну психолошку студију живота у стварности "од које је чак и кошмар бољи." У ту стварност се улази са неверицом и шоком. У њој се живи апатично и равнодушно, да би се заштитило од глади, хладноће, бруталности, понижења, гнева и страха. Из

ње се излази отуђено, лагано и плашљиво, уз нову неверицу да је све то било могуће издржати. Чак и у таквој стварности, каже доктор Франкл, човек смисао живљења налази свуда око себе — док се брије или усправно хода, разговара, пева, сећа се драгих особа, шали се (макар и црно), гледа у стабло или залазак сунца, верује у себе, у друге или у бога... Сећа се Ничеа који каже: "Што ме не уби учини ме јачим" и поручује нам да "на свету постоје само две људске расе: раса људских и нељудских људи."

У другом тексту под називом "Основни појмови логотерапије" препознајемо др Франкла као једног од носилаца хуманистичке оријентације у психијатрији. Пацијент није покварена машина коју психијатар, као искусни механичар, треба да оправи. Његове тегобе су далеко чешће везане за проблеме живљења него за неку болест. Пацијент је одговорно биће, способно да одлучује и да бира између многобројних могућности. Терапеутова улога се састоји у томе да помогне пацијенту да прошири своје сужено видно поље и у њему потражи одговарајуће решење, које за њега има смисла. И док је психоанализа махом окренута прошлости, терапија понашања садашњости, логотерапија стреми будућности. Њен циљ је тражење животног смисла у раду, љубави и трпљењу. А за то је, према др Франклу, способан сваки човек, без обзира на узраст, пол, карактер, средину у којој живи, веру, памет или образовање.

Књига је 80-тих година објављена у неколико тиража на хрватском језику. Ово је први превод на српски језик.

На крају, прочитати ову књигу дубоко хуману и реално оптимистичну, у овим тешким временима — има и те како смисла.

Мр Јелена Срна

ПРЕДГОВОР СРПСКОМ ИЗДАЊУ од Виктора Франкла

Nabent sua fata libelli! Књиге имају своју судбину, кажу Латини. То заиста и може да се каже за ову књигу! Шта би од ње за ово време, откада сам је, у децембру 1945. написао! А написао сам је, добро се сећам, за девет дана. У њој сам желео да проговорим из душе о ономе што сам три године доживљавао у четири концентрациона логора; не толико да пишем о концентрационим логорима као таквим, већ ми је пре било до поуке коју би из свега тога требало извући и која би вредела и за будућност.

Концентрациони логор је ту само као пример, рецимо као модел. Желео сам њиме да докажем не само да живот има свој смисао, већ и да га задржава у свим условима и под свим околностима, чак и онаквим какви су били у Освјенцимском логору и да ће га сачувати до свог задњег тренутка, до нашег последњег даха. Ради се о смислу "*in extrémis*", на самрти.

Књигом сам желео да помогнем и људима који су суочени са патњом у сасвим другачијим ситуацијама, нпр. неизлечивим болесницима. Мислио сам, наиме, да човек који је не само преживео Освјенцим него је, и после Освјенцима и упркос Освјенциму, сачувао своју апсолутну веру у безусловни смисао живота — да такав човек може да буде веродостојан сведок и да ће му се посветити пажња.

Управо то се и догодило: стално ми стижу писма са свих страна света, којима ми читаоци саопштавају да им је моја књижица помогла не само да издрже неизбежну патњу, већ и да у њој открију смисао. Добило сам писма не само од болесних и оних који умиру, већ и од затвореника и кажњеника — чак и од таквих ко-

јима прети могућност гасне коморе или електричне столице. Морам да признам да ми дирљива писма тих људи значе више и од најпохвалнијих рецензија.

Поменух веродостојност. Пишући књигу, у име веродостојности сам савладавао своју одвратност према сваком егзибиционизму. Због тога сам, првобитно, намеравао да књигу објавим анонимно и на омоту првог немачког издања заиста нема имена аутора. Када је књига била скоро одштампана пријатељи ме уверише да бих за све то требало да гарантујем својим именом. Оно је тада већ било познато, јер је нешто раније било објављено моје "Лекарско душебрижништво" које је наишло на велики одзив.

Могло би се помислити да књига која се појавила пре толико времена данас не може да буде актуелна. Али је обрнуто истина: данас је актуелнија него икада. Јер, живимо у времену када људи све више и више пате због осећања бесмислености и осећања празнине живота које се толико шири да је већ задобило светске размере. С том масовном неурозом, ако смем тако да је назовем, не могу да изађу на крај ни психоанализа, ни индивидуална психологија, ни терапија понашања (бихејвиоризам); већ је потребна психотерапија која се усредсређује баш на смисао, што управо чини логотерапија, како јој само име каже (јер "логос" овде значи "смисао").

И једино на основу тога могу себи да објасним комерцијални успех своје књиге, која је преведена на толике језике и шест пута била изабрана за књигу године, која је само на енглеском језику, до сада, изашла у 51 издању и распродата у више милиона примерака. У томе видим не толико успех или заслугу аутора, већ пре симптом масовне неурозе: ако стотине хиљада читалаца посежу за књигом која говори о смислу живота, то онда значи да је тај проблем данас толики, да је људима догорело до ноката.

У том смислу је амерички психијатар Герц можда имао право када је написао: "Порука логотерапије гласи: безусловна вера у безусловни смисао живота. Шта би, у овим годинама, могло бити актуелније?"

У овом контексту желим да напоменем да се првобитно то јест, у време када сам као петнаестогодишњи средњошколац први пут уочио ту безусловну смисаоност живота радило о интуитивној спознаји. У међувремену су те интуиције потврђене строго емпијском методом посебно направљеним, логотерапијским, тестовима и њиховом применом на хиљадама испитаника тако да је 17 међународних научних пројеката, на основу више стотина хиљада компјутеризованих података, јасно и једнозначно показало да је заиста сваки човек, начелно, способан да нађе смисао живота и да је та способност независна од тога у ком је он животном добу и ког је пола, независна од тога каквог је ко карактера и у којој је средини, независна од интелигенције и образовања и, коначно, независна од тога да ли је неко религиозан или не, па, ако јесте, независна од тога којој конфесији припада.

Живот, дакле, има смисао и задржава га до краја. Али од пресудног значаја за живот сваког појединца је да се преда том смислу. Јер поука коју сам ја добио у концентрационим логорима и коју су, у међувремену, потврдила психијатријска истраживања на ратним заробљеницима је следећа: шансу да преживе имали су углавном они који су били психолошки усмерени на будућност, на неки задатак који треба да испуне у будућности, на смисао чије остварење их је у неку руку очекивало, или на неку особу која их је чекала с љубављу...

И питам се не би ли све то могло да се прошири изван појединачног људског живота и примени на продужење живота човечанства у целини. Можда је истина да и човечанство има своју шансу да преживи атомско доба једино ако се људи, и сви народи, окупе

на заједничким задацима, иако сви буду захваћени не само оним што логотерапија назива вољом за смислом већ и заједничком вољом за једним заједничким смислом?

Виктор Е. Франкл је био професор неурологије и психијатрије на Бечком универзитету, а уједно и оснивач логотерапије која се нарочито проширила у Калифорнији (САД). Неки аутори логотерапију називају трећом бечком школом психотерапије, поред психоанализе и индивидуалне психологије. Франкл је 25 година био начелник Бечке неуролошке клинике и председник Аустријског друштва психијатара. У Америци је радио на више универзитета (Харвард, Станфорд, Далас, Питсбург...). Његове 24 књиге преведене су на многе светске језике укључујући кинески и јапански.

Књига "Man's Search for Meaning" (у српском преводу "Зашто се нисте убили") доживела је у Америци више од 50 издања и продата је у више милиона примерака. Пет година за редом била је изабрана за књигу године на америчким универзитетима и колеџима.

ПРЕДГОВОР АМЕРИЧКОМ ИЗДАЊУ од Гордона Олпорта

Психијатар и писац др Франкл, своје пацијенте који пате од многих мањих и већих тегоба, понекад пита: "Зашто се нисте убили?" У њиховим одговорима он често налази главну грађу за свој психотерапијски поступак: у нечијем животу постоји љубав према деци на коју ће се психотерапеут надовезати; у животу другог се налази таленат који се може искористити; у неком, опет, можда живе још једино давне успомене вредне сећања. Саткати од тих танких нити сломљеног живота чврст костур смисла и одговорности, циљ је и изазов л о г о т е р а п и ј е, којом је Франкл изразио своју сопствену верзију модерне е г з и с т е н ц и ј а л н е а н а л и з е.

У овој књизи др Франкл описује своја искуства која су га довела до открића логотерапије. Као вишегодишњи логораш у окрутним концентрационим логорима био је лишен свега сем голе егзистенције. Отац, мајка, брат и жена су му умрли у логорима или завршили у гасним коморама, тако да је цела његова породица, осим сестре, изгинула у тим логорима. Како је, лишен свега што је имао, поред погажених вредности, подносио глад, хладноћу и бруталност, очекујући уништење сваког часа, могао да осећа да је живот вредан живљења? Психијатар који се лично суочио са таквим екстремним ситуацијама заслужује да га чујемо. Ако је ико способан да мудро и саосећајно разуме нашу људску ситуацију, онда је то свакако он. Речи др Франкла имају дубок, искрен призив, јер се заједнички суочавају на искуствима која су сувише дубока да би била лажна. Шта год он говори посебно добија на

тежини и због његовог садашњег положаја на Медицинском факултету у Бечу и због угледа клиника за логотерапију које данас ничу у многим земљама по узору на његову сопствену познату Неуролошку поликлинику у Бечу.

Приступ теорији и терапији Виктора Франкла морамо упоредити са радом његовог претходника Сигмунда Фројда. Као лекари, обојица се првенствено интересују за природу и лечење неуроза. Корен тим мучним поремећајима Фројд налази у страху насталом због конфликтних и несвесних мотива. Франкл разликује више облика неуроза и неке од њих, ноогене неурозе, доводи у везу са неуспехом пацијента да у свом животу пронађе смисао и осећај одговорности. Фројд наглашава фрустрације у сексуалном животу; Франкл пак фрустрацију у вољи за смислом. Данас се у Евори запажа јасно напуштање Фројда и прихватање егзистенцијалне анализе, која поприма разне међусобно сродне облике међу којима је и школа логотерапије. За Франклово становиште је карактеристично да не одбацује Фројда, већ радије даље разрађује његова достигнућа и не сукобљава се са осталим присталицама егзистенцијалне терапије поздрављајући њихову сродност са логотерапијом.

Мада кратко, Франклово изношење сопствених доживљаја у логору је веома вешто и напето. Текст сам прочитао два пута у целини, такорећи у једном даху. Понегде др Франкл прекида ток приче уносећи своју логотерапијску филозофију. У причу је уводи тако ненаметљиво да читалац, одмах пошто је прочитао књигу, схвата да је прочитао есеј велике дубине а не само бруталну сторију о концентрационом логору.

Из тог аутобиографског фрагмента читалац може много да научи. Научиће како се понаша људско биће када изненада увиди да "више ништа не може да изгуби осим свог тако комично голог живота". Занимљиво је Франклово описивање наизменичног тока

емотивности и апатичности. Тек при помисли на ослобођење код логораша се јавља радозналост према сопственој судбини. Тада убрзо наступају планови – како заштитити сопствени живот... када су преостале шансе мале. Подношење глади, понижења, страха и дубоког гнева... чине могућим потајно чуване слике драгих особа, затим религија, мрачни смисао за хумор, чак и летимичан поглед на оздрављујуће природне лепоте као што су поглед на стабло или на залазак сунца.

Али ти часови утехе не могу да одрже вољу за животом код логораша ако он иначе не види дубљи смисао своје на изглед бесмислене патње. Ту се срећемо са средишњом темом егзистенцијализма: живот је патња, преживети значи наћи смисао патње. Ако живот уопште има икакав смисао, онда и патња и умирање морају имати смисла. Али нико не може да каже другоме у чему се састоји тај смисао. Свако за себе мора да га открије и преузме на себе одговорност коју такав смисао намеће. Ако успе у томе, порашће упркос свим одвратностима и тешкоћама. Франкл воли да цитира Ничеа: "Онај ко зна зашто да живи моћи ће да поднесе готово свакако како да живи". У концентрационом логору се све околности урођују против логораша и прете да му одузму ослонац. Све тежње за породицом су му отете. Остаје му једино "терет људске слободе" – способност "избора свог става у датој целини околности". Та базична слобода, коју су признавали антички стоици као што је признају и модерни егзистенцијалисти, добија у Франкловој причи своје живо значење. Логораша су, сви од реда, били просечни људи, али су неки од њих, одабравши да буду достојни своје патње, доказали човекову способност да се уздигне изнад своје видљиве судбине.

Као психотерапеут аутор, разуме се, жели да са зна како човек може да оствари ту специфично људску

способност. Како се код човека који пати може пробудити осећај да је у животу одговоран за нешто ма како биле страшне његове околности? Франкл нам износи дирљив извештај о групним терапијским сеансама које је имао са својим сапатницама.

За разлику од многих европских егзистенцијалиста, Франкл није ни песимиста ни антирелигиозан. Напротив, иако се писац сусреће са свеопштом патњом и силама зла, он зачудо има оптимистички поглед на човекову способност превазилажења сопствене невоље и откривања истине која ће га поуздано водити.

Искрено препоручујем ову књижицу, јер представља бисер напетог приповедања, усредсређеног на дубље људске проблеме. Кресе је литерарне и филозофске вредности и представља снажан увод у најзначајнији психолошки помак данашњице.

ПРВИ ДЕО

ДОЖИВЉАЈИ ЈЕДНОГ ПСИХОЛОГА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ ЛОГОРУ

*Толико је било у животу ствари којих смо се бојали.
А није требало, требало је живети.
(Иво Андрић)*

I

ДОЖИВЉАЈИ ЈЕДНОГ ПСИХОЛОГА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ ЛОГОРУ

Ова књига није извештај о чињеницама и догађајима, него о личним искуствима — искуствима која су доживели милиони логораша. То је историја концентрационог логора, гледана изнутра, коју прича човек који га је сам доживео. Овај опис се не бави великим објективним страхотама које су већ довољно описане, мада се у њих довољно не верује, него безбројним ситним патњама. Другим речима, покушаћу да дам одговор на питање: Како се свакодневни живот концентрационог логора одражавао на душу просечног логораша?

Многи догађаји који су овде описани нису се догађали у великим и познатим логорима, него у њиховим злогласним филијалама где су се већином и догађала стварна истребљења. Ова књига се не бави, дакле, патњама и смрћу хероја и мученика, нити истакнутим капоима и логорашима, него трпљењем, мукама и смрћу огромне војске непознатих логораша. Те обичне логораше, који нису имали никакву траку на рукавима капои су, на пример, презирали. Док су обични логорашаи гладовали и од глади умирали, капои никада нису били гладни; у ствари, многим капоима је у логору било боље него икад у животу. Они су према логорашима често били суровији од самих стражара и ударали их немилосрдније од есесоваца. Капои су, разумљиво, одабирани међу логорашима чији је карактер обећавао да ће бити погодни за такав посао, а

ако не би сарађивали убрзо су бивали деградирани. Са есесовцима и логорским стражарима су се изједначили, па се могу психолошки процењивати као и они.

Аутсајдер, који није доживео логор, обично нема праву представу о логорском животу и замишља га, у неку руку, сентиментално и безазлено, јер не може ни да наслути оштру међусобну борбу за живот која је, баш у малим логорима, беснела међу самим логорашима. Била је то неумољива борба за свакодневни хлеб или за очување и спас голог живота, сопственог или живота својих пријатеља.

Узмимо, на пример, случај када се очекивао транспорт који је оглашен као пребацивање одређеног броја логораша из нашег у неки други логор; али се сасвим сигурно могло претпоставити да ће транспорт коначно доспети у плинску комору. Изабране слабе или болесне логораше, неспособне за рад, морали су послати у неки велики централни логор који је снабдевен плинским коморама и крематоријумима. Процес одабирања био је знак за борбу међу логорашима или њиховим групама. Било је важно да сопствено име или име пријатеља буде на списку жртава прецртано иако је свако знао да се у замену за сваког спасеног човека мора наћи друга жртва. Уопштено, радило се о броју, то јест о броју логораша којима се транспорт мора попунити. Није заиста било важно ко ће то бити, јер је сваки од њих био само бројка и једино је та бројка била на списку. У Освјенциму (*Oswiecim*, нем. *Auschwitz*) су, на пример, логорашу код примања у логор била, заједно са свом имовином, одузета и сва лична документа. Тако је сваки логораш имао прилику да присвоји неко измишљено име или професију; и многи су, из разних разлога, то заиста и чинили. Власти су се једино занимале за број логораша. Ти су им бројеви често били истетовирани на кожи а морали су бити пришивени и на одређеним местима њихових панталона, капута и кабаница. Сваки стражар који је хтео да поднесе тужбу против логораша бацио би само летимичан поглед на његов број (како ли смо се бојали тих погледа!), а за име га никада није питао.

Али, вратимо се транспорту који је требало да крене. Тада није било ни времена, нити је ико желео да води рачуна о моралним и етичким аспектима. Свако је био опседнут једном једином мишљу: остати жив за своју породицу која га код куће чека и спасити своје пријатеље. Па би се, без колебања, побринуо да име неког другог логораша, неки други број, преузме његово место у транспорту.

Из наведеног се може закључити да су се капои постављали на основу негативног избора: само најбруталнији робијашни одабирани су за ту службу (иако је било и сретних изузетака). Али, поред тог есесовачког, рецимо активног избора, постојао је и пасивни избор: од логораша, који су се годинама задржавали у логорима и прелазили из логора у логор, могли су се, у просеку, одржати у животу једино они који у борби за живот нису имали скрупула па нису презали ни пред насиљем, крађом или чак поткрадањем својих другова, само да себе спасу. Ми који смо се вратили кући, захваљујући многим срећним околностима или чуду, како се год то назвало, у срцу добро знамо: најбољи од нас нису се вратили.

Ако сад, овде, број 119104 покушава да опише оно што је у концентрационом логору доживео као психолог, тада се мора унапред рећи да он ту, наравно, није био запослен као психолог па ни као лекар (ако се изузму последње недеље његовог боравка у логору). То је утолико важније што се не ради о његовом личном начину живота, већ о начину како је логорски живот доживљавао обичан логораш. И с поносом кажем да нисам био ништа друго већ обичан логораш, само број 119104. Највише времена сам радио пијуком, а код радова на пружи преносио сам шине. Док су моје малобројне колеге имале срећу да у слабо грејаним импровизованим амбулантима праве завоје од отпадака папира, дотле сам ја једном сасвим сам бушио тунел испод пута. Али, и то је за мене било добро: као награду за то своје "дело" добио сам два тзв. наградна купона, мало пре Божића 1944. Те купоне је издавала фирма којој смо од логора били продати као робови (фирма је логорским властима морала дневно за

сваког логораша да плаћа одређену своту); фирму је наградни купон коштао 50 пфенинга, и за њега се у логору после више недеља могло добити 6 цигарета — ако у међувремену није застарео. Ја сам, дакле, имао у купонима 12 цигарета! Али, то је значило 12 супа, а 12 супа је значило врло често спас од изгладнелости за отприлике 2 недеље. Цигарете су могли пушити једино капои којима су била гарантована 2 наградна купона недељно, или понеки логораш који је био на челу неке радионице или складишта па је за неке радове био награђиван цигаретама. Сви остали, обични логораша, цигарете — до којих су долазили преко наградних купона на основу прекорременог, за живот опасног рада — обично су замењивали за храну, осим ако су због своје ситуације били толико очајни да су одлучили да уживају у последњим данима који су им преостали: када би неки друг почео сам да пуши своје цигарете знали смо да више не верује да може даље да издржи — и заиста није издржао.

Толико за објашњење и оправдање наслова књиге. Запитајмо се сада за прави смисао подухвата какав је овај извештај. Чињеничних извештаја о логорима већ је довољно објављено. Чињенице у овој књизи имају улогу једино као део човековог доживљаја; али за доживљај као такав важе неке психолошке примедбе. Њихов је смисао двострук — према томе да ли је читалац и сам био у логору, па га је доживео, или није. Првој групи читалаца ваља, по могућству, објаснити уз помоћ савремених научних метода оно што су они заиста доживели; друга група треба да схвати оно што се првој групи објашњава, тј. да разуме искуства и доживљаје оног малог броја логораша који су преживели и којима је живот сада врло тежак. Јер, то није увек само по себи јасно па ти људи често понављају: "Не говорим радо о својим доживљајима: ко је и сам био у логору, њему не морам ништа да објашњавам; а ономе ко тамо није био нећу моћи да објасним како ми је заиста било и како ми је још и сада".

У методолошком погледу такав психолошки покушај наилази на неке тешкоће. Психологија захтева научну објективност. А да ли може имати потребну

дистанцу, у време доживљавања и својих опажања, онај ко је сам живео као логораш? Дистанцу има онај ко није био у логору, али је његова дистанца превелика да би могао дати ваљане изјаве о току доживљаја. Онај ко је и сам "био у сосу" има, додуше, премало дистанце да би могао објективно да расуђује, али је једино њему познат доживљај о коме је реч. При том, није само могуће него је и сасвим вероватно да је мерило које он примењује у неку руку искривљено. То се не може избећи. Ваља, једино, настојати да се све приватно, колико је могуће, искључи, и да се, кад је потребно, прикупи храброст и изнесе лични поглед на доживљај. Јер се права опасност таквог психолошког истраживања не састоји у томе што би било лично обојено, него у томе да се тенденциозно обоји.¹

Могу, дакле, мирно другима препустити да садржај ове књиге некако прихвате, на не-личном нивоу, па из ових субјективних доживљаја изведу објективну теорију.

Психолошке теорије, које би се одавде извукле, послужиле би као допринос психологији, односно психопатологији логораша. Такви доприноси потичу, као што је познато, још из Првог светског рата. Он нас је први пут упознао с "болешћу бодљикаве жице" (*barbed wire disease*) која се запажа на ратним заробљеницима. Другом светском рату је остављено да "обогати психопатологију маса" (ако се тако сме варирати наслов *Ле Бонове* књиге): прво тиме што нас је обдарио "ратом живаца", а друго тиме што нас је обавестио о доживљајима из концентрационих логора.

¹ Овде желим да напоменем да ми је првобитна намера била не да обелоданам књигу под својим правим именом, него уз навођење свог логорашког броја. На то ме је навела несклоност према егзибиционизму. И већ је рукопис био довршен када сам се уверио да би анониман текст изгубио на вредности, док ће му храбро признање подићи вредност. Зато сам и одустао од накнадног брисања и тако пробуђену храброст искористио против свог отпора према егзибиционизму, чиме сам, донекле, и себи напаоствио.

Ако покушамо да испитамо велики материјал прикупљен на основу опажања и искустава многих логораша, запазићемо три фазе њиховог душевног реаговања на логорски живот: период одмах по уласку у логор, период логорске рутине и апатије и период после отпуштања и ослобођења.

ПЕРИОД ОДМАХ ПО УЛАСКУ У ЛОГОР

Прва фаза је обележена симптомом шока. У неким околностима шок може претходити логорашевом формалном уласку у логор. Као пример наводим околности свог личног доласка у логор. Хиљаду и пет стотина људи путовало је возом неколико дана и ноћи. У сваком вагону је било осамдесет особа; свако је лежао на свом пртљагу, на јадним остацима свог јадног поседа. Кола су била тако испуњена да се јутарње сивило могло видети само кроз врх прозора. Сви су очекивали да ће нас воз одвести до неке фабрике муниције где ћемо бити на принудном раду. Нисмо знали да ли смо још у Шлеској или смо прешли у Пољску. Непријатан је био звиждук локомотиве, као да зове у помоћ из самилости према несрећном терету који носи у пропаст, док је воз, очигледно пред неком већом станицом, почео да кочи. Изненада се зачу крик из гомиле људи у вагону: "Ено натписа *Освјенцим!*" Свима је срце застало. Освјенцим је био појам; само његово име изазивало је нејасну али зато можда још страшнију представу гасних комора, крематоријума и масовног убијања. Воз се лагано мицао и готово оклевао, као да жели да своје путнике што дуже поштеди страшне стварности – Освјенцима! Како се раздањивало, обрис огромног логора добијао је све јасније контуре: дуге линије оградe од вишеструких редова бодљикаве жице; стражарски торњеви; рефлектори за претраживање терена; дуге колоне одрпаних људских сподоба, сивих у јутарњем сивилу, које корачају равним, пустим стазама – нисмо знали према ком циљу. Чули смо усамљене командне повике и звиждање.

Нисмо им разумели значење. Машта ми је дочаравала вешала с лешевима који се на њима њишу. Згрозих се, али то је било добро јер смо се тако постепено навикавали на страшни и велики ужас. Најзад смо ушли у станицу. Почетно ћутање прекидано је извикивањем команди. Од тада смо непрекидно морали да слушамо те храпаве, продорне гласове у свим логорима; гласове врло сличне задњем хропцу жртве, али ипак другачије: крештава промуклост као да је излазила из грла човека који мора непрестано да виче, кога кољу...

Врата вагона се нагло отворише и мали одред логораша нагрну унутра. Носили су пругасте униформе, главе су им биле обријане, али су изгледали добро храњени. Говорили су свим могућим европским језицима, с неком примесом хумора који у тим приликама звучи гротескно. Као дављеник који се хвата за сламку, мој урођени оптимизам којим сам често могао контролисати своја осећања и у најочајнијим ситуацијама прионуо је на мисао: Ови робијаши изгледају добро, као да су добро расположени, чак се смеју. Ко зна, можда и мени западне такав повољан положај. У психијатрији је познато болесно стање тзв. *илузије помиловања*: осуђеник има, непосредно пре егzekуције, илузију да ће можда бити помилован у последњем тренутку. И ми смо се хватали и трачка наде верујући до последњег часа да ипак неће бити тако зло. (Ето румених образа и округлих лица тих логораша!) Тада још нисмо знали да су ти логораша посебно изабрана елита која већ годинама чини одред за примање нових транспорта који су свакодневно улазили у станицу. Били су задужени заridoшле путнике и њихов пртљаг у коме су се налазили ретки употребни предмети и прокријумчарени накит. Освјенцим је био посебно место у Европи последњих ратних година. Ту се стекло огромно благо – злато, сребро, платина и дијаманти – не само у великим ризницама него и у рукама есесоваца, или у џеповима елите која нас је дочекала. У очекивању даљих транспорта у мање логоре сместили су нас 1100 логораша у једну једину бараку направљену, мислим, за највише 200 људи где смо, уморни, гладни и промрзли, чучали на голем поду или

стајали јер места није било ни да се седне а камоли легне и кад смо за четири дана само једном добили комадић хлеба (око 150 грама) чуо сам како се старешина те бараке ценка с једним логорашем из оне елитне групе око платинасте игле обложене брилијантима. Већином су такви предмети на крају бивали замењени за алкохол. Не сећам се више тачно колико је хиљада марака било потребно за набавку пића само једне веселе вечери, али знам да је тим старим логорашима алкохол био потребан. А и ко би замерио човеку у таквој унутрашњој и спољној ситуацији што покушава да се напије? Једна група логораша је добијала алкохол у готово неограниченим количинама од самих есесоваца. То су били људи запослени у гасним коморама и крематоријумима који су добро знали да ће једног дана бити замењени новом сменом, а они ће морати да напусте своју крвничку службу и да пођу путем својих жртава.

Сви смо ми, из нашег транспорта, живели мање или више у заблуди да ћемо бити помиловани, да ће се све добро завршити. Тада нисмо могли да разумемо смисао онога што се даље одигравало, смисао који ће нам се објаснити исто вече. Наређено нам је да свој пртљаг оставимо у вагонима и да се сврстамо у две колоне, жене у једну, мушкарци у другу, и да дефилујемо испред старијег официра есесовца. Ја сам имао чудновату храброст да испод кабанице сакријем свој ранац са храном. Моја колона је пролазила испред официра један по један. Схватао сам да ће бити опасно ако официр примети моју торбу. У најмању руку оборит ће ме ударцем, то сам знао из онога што сам видео. Приближавајући се официру инстинктивно сам се усправио да не примети мој тежак терет. Коначно сам се нашао испред њега, лицем у лице. Био је стасит човек, витак и згодан у својој беспрекорној униформи. То је одударало у поређењу с нама који смо били неуредни и прљави после дугог пута. Имао је држање безбрижне спонтаности, придржавајући десни лакат левом руком. Десна рука му је била подигнута и кажипрстом је показивао, врло лежерно, надесно или налево. Нико од нас није, ни из далека, слутио кобно

значање те мале кретње човековог прста који се окретао час на десно час на лево, али много чешће на лево. Сад сам био ја на реду. Неко ми је шапнуо да ићи надесно значи рад, док налево одлазе болесни и неспособни за рад које ће послати у специјалан логор. Чекао сам, једноставно, да ствар пође својим током — сада први пут, као што ћу чинити и у многим сличним случајевима касније. Торба ме је вукла мало налево, а ја сам се трудио да ходам усправно. Есесовац ме је посматрао и као да се колебао; онда је обе руке положио на моја рамена. Силно сам се трудио да изгледам крепко и он ми је рамена полако окренуо лицем надесно и прешао сам на десну страну.

Увече нам је објашњено значење игре прстом. То је била прва селекција, прва пресуда над нашим животом и смрћу. За већину из нашег транспорта, отприлике за 90 посто, то је значило смрт. Над њима је пресуда извршена у неколико наредних сати. Сви који су послати налево поведени су са станице право у крематоријум. У тој згради је, како ми је рекао човек који је тамо радио, на вратима била написана реч "купатило", на разним европским језицима. Сваком логорашу је на улазу дат комад сапуна, и тада... али, молим, овде не треба да описујем шта се после тога догађало. О тим страхотама су написани многи извештаји. Ми, мањина из оног транспорта, сазнали смо то увече. Испитивао сам другове који су већ подуже били у логору, где је могао да заврши мој колега и пријатељ П. "Да ли је био послан налево?" "Јесте", рекох. "Онда га погледај тамо", одговорише ми. "Где?" Једна рука је показала на димњак удаљен пар стотина метара који је избацивао стуб пламена у сиво небо Пољске; у њему се ковитлао кобни црни облак. "Шта је тамо?" "Тамо твој пријатељ плови према небу", био је одговор. Нисам разумео све док ми истину нису објаснили простим речима.

Све сам то већ испричао. Са психолошког гледишта, требало је, од описаног праскозорја на станици, да превалимо дуг пут до првог спавања у логору. Под страхом есесоваца са откоченим пушкама потерани смо са станице, трком, крај бодљикаве жице са

електричном струјом до просторије за купање; они који су прошли прву селекцију сада су се заиста окупали. Наша илузија о одгањању извршења пресуде добила је још једну потврду. Есесовци су били готово шармантни. Одмах смо схватили разлог. Видели су на нашим рукама сатове, па су нас љубазним речима уверавали да им их предамо. И заиста, ионако ћемо морати да предамо сву своју имовину, па зашто да тако фина особа не добије наш сат...кад ће нам можда једног дана узвратити услугу?

Чекали смо у бараци која је била предсобље за дезинфекцију. Појавили су се есесовци и прострли на под покриваче на које смо морали да бацимо сву своју имовину — сатове и накит. Још увек је међу нама било наивних људи који су питали, увесељавајући тако старе логораше који су ту били као помагачи, да ли би могли да задрже венчани прстен, неки медаљон или амајлију. Нико још није могао да схвати да ће нам баш све бити одузето. Покушао сам тада да се поверим једном старом логорашу. Приближивши му се крадом, показах му смотуљак папира у унутрашњем џепу свог капута и рекох: "Гледај, ово је рукопис научне књиге. Знаш шта ћеш ми рећи — да бих морао да имам среће да преживим и да је то све што од судбине треба да очекујем. Али, ја другачије не могу. Морам по сваку цену да сачувам овај рукопис; то је моје животно дело. Разумеш ли ме?" Почео је да схвата: по лицу му се лагано развучио осмејак — прво жалостан, затим весео, подругљив и увредљив, да би на крају као одговор рикнуо реч, која се у речнику становника логора стално понављала: "Говно!" Тог часа сам схватио голу истину и учинио оно што обележава врхунац прве фазе мог психолошког реаговања у логору: прецртао сам сав свој дотадашњи живот.

Одједном поче комешање међу мојим сапутницима који су стајали около бледих, уплашених лица и безнадежно расправљали. Поново зачусмо промукле команде. Ударцима смо натерани у предсобље купатила. Окупили смо се око есесовца који је сачекао да сви дођу и тада рекао: "Дајем вам два минута и мерићу време сатом. За та два минута потпуно ћете се свући и

бацити све на под где стојите. Нећете задржати ништа сем своје обуће, наочара, каиша, нараменица и потпасача (за килу). Починем бројање — сад!" У незамисливој журби људи су са себе скидали одећу. Како је време истицало, бивали су све узнемиренији и неспретно свлачили доњи веш, каише и пертле на ципелама. Тада су се зачули први ударци бича, кожни је каиш падао по голом телу. Затим смо сатерани у другу просторију где су нам ошишали главу и све длаке на целом телу. Онда смо отишли до тушева, где смо се опет поређали. Скоро да се више и нисмо препознавали. Неко је са олакшањем приметио да из тушева цури права вода.

Чекајући тако на туш, јасно смо видели своју голотињу. Више нисмо имали ништа сем свог голог обријаног тела; све што смо још поседовали био је, дословно, наш голи живот. Шта нам је остало као веза са нашим досадашњим животом? За мене су то биле наочаре и каиш. Каиш сам касније морао да заменим за комад хлеба. Посебно узбуђење је чекало оне који су носили потпасач. Увече нам је старешина баракe пожелело добродошлицу уз малу говораницу у којој нам је дао своју "часну реч" да ће својеручно обесити "на ону греду" (коју је показао прстом) сваког ко је у потпасач ушио новац или драгуље. Достојанствено је објаснио да га, као собног старешину, за то овлашћују логорски прописи.

Питање наших ципела није било баш једноставно. Мада се претпостављало да смо их задржали, они који су имали лепе ципеле ипак су морали да их предају, а у замену су добили друге које им нису одговарале. У праву невољу су упали они логораше који су се ослонили на наизглед добронамеран савет старијих логораша у предсобљу, па су скратили своје високе чизме одсекавши на њима горњи део и онда сапуном замазали одсечену ивицу како би прикрили оштећење. Есесовци као да су баш то чекали. Сви осумњичени за тај злочин саботаже морали су да уђу у малу споредну просторију. Одмах затим су се чули ударци бича и вриска злостављаних људи. Овога пута то је потрајало доста дуго.

Тако су се илузије, које је понеко од нас можда још гајио, распилнуле једна за другом и тада су неки савладани изненадним осећајем мрачног хумора. [Знали смо да више ништа не можемо да изгубимо сем своје голе егзистенције.] Када су чесме процуриле, сви смо покушали да се наругамо, прво сами себи, а затим другима око себе. Вода је заиста цурила!

Сем тог чудног хумора обузео нас је и други осећај: радозналост. Ту врсту радозналости сам познавао одраније као дубинску реакцију на неке необичне околности. Када ми је једном, у незгоди која се десила приликом пењања, живот био у опасности, у пресудном моменту сам имао само један осећај: радозналост да ли ћу се извући жив или са фрактуром лобање или неком другом повредом. И у Освјенциму је владала хладна радозналост донекле ограђујући разум од спољашњих догађања на која се гледало, у неку руку, са радозналом објективношћу. Ту унутрашњу хладноћу смо сматрали одбрамбеним механизмом. Увек смо били радознали шта ће се даље догађати и какве ће, на пример, последице имати то што стојимо напољу, у хладноћи касне јесени, потпуно голи и још мокри од туша. Та радозналост се следећег дана претворила у изненађење што се нисмо прехладили. Било је много таквих тривијалних изненађења. [Медицинар тако схвати једну истину: да удбеници лажу.] [Негде је написано да не може да се живи ако се не спава толико и толико сати. Погрешно! Некада сам веровао да има ствари које никако не могу да поднесем: да не могу да спавам "ако не...", да не могу да живим "без...".] [Прве ноћи у Освјенциму смо спавали на троспратним креветима и на сваком спрату (отприлике 2 x 2,5 m) лежало је, на голим даскама, по 9 особа; а на сваком спрату су, тј. за девет људи, била само два покривача. Могли смо тако да лежимо једино на боковима, збијени и привијени једни уз друге што је, због хладноће, имало своје предности. Иако је било забрањено на кревету држати ципеле неки су их употребљавали као јастуке упркос блату које се за њих залепило. Иначе је човек морао главу да наслони на руку, коју је ваљало изврнути готово до ишчашења. Ипак је неколико сати

сна доносило заборав и одмор. Од других таквих изненађења навешћу још, на пример, да нисмо могли да перемо зубе, а ипак смо, упркос великој несташици витамина у храни, имали здравије десни него икада пре. Исту кошуљу смо морали да носимо по пола године тако да би изгубила сваки изглед кошуље. Данима нисмо могли да се умивамо, па ни делимично, зато што су водоводне цеви биле смрзнуте, а ипак се болна места и згуњена кожа на рукама, замазаним од рада са земљом, нису загнојили изузев ако се радило о гангрени због промрзлости. Осетљив спавач, коме је иначе сметала и најмања бука из суседне собе, сада је лежао уз неког друга који је гласно хркао пар сантиметара од његовог ува и ипак спавао окрепљујућим сном. [Овде се можемо сетити реченице Достојевског којом је човека дефинисао као биће које се на све може навихти.] И мени се чини да је то тачно, али не питајте како је то могуће. Наша психолошка истраживања нас још нису била довела дотле. Још увек смо били у првој фази наших психолошких реакција.

Безизлазност ситуације, смртна опасност која је вребала свакога дана, сата и минута, затим смрт других - због свега тога помисао на самоубиство је салетала свакога, бар на кратко време. [Због религиозног уверења, (које ће још долазити до изражаја, дао сам себи чврсту реч још прве вечери у логору да нећу "улетети у жицу".)] Тим изразом се називао најчешћи начин самоубиства у логору тако што се додирне жица ограде под електричним напоном. Није ми било тешко да донесем ту одлуку. [Самоубиством се није добијало много, јер за просечног становника логора вера у живот је, ако се објективно размисли и премере све шансе, била врло слаба.] Нико није могао ни са каквом сигурношћу да рачуна да ће се наћи у оном малом проценту људи који ће преживети све селекције. Логораш у Освјенциму се, у време шока прве фазе, није бојао смрти. Чак је и гасна комора изгубила, после првих искустава, своју језивост. Према речима непристрасних другова, нисам био међу онима које је почетни шок нарочито погодио. Смешио сам се, и то искрено, у следећој прилици, сутрадан после прве ноћи

у Освјенциму. И поред строгих прописа да се не сме напустити свој блок, један мој колега који је у Освјенцим стигао пар недеља пре нас, увукао се у нашу бараку. Тако је смршао да га у првом тренутку нисмо препознали. Глумећи добро расположење и безбрижно држање, дао нам је неколико важних савета: "Не бојте се! Не плашите се селекција! Доктор Н. (главни есесовски лекар) има своју слабу тачку према лекарима." (То је било погрешно. Један логораш — лекар, човек од својих 60 година, ми је причао како је заклињао доктора Н. да му спасе сина од гасне коморе али је доктор Н. то хладно одбио.) "Али једно вас посебно молим", настави он, "бријте се сваког дана ако је икако могуће, макар комадом стакла... макар за то морали да дате последње парче хлеба. Изгледаћете млађи, стругање ће вам освежити образе. Ако вам је живот мио, морате изгледати способни за рад. Ако, рецимо, храмљете због пликова на пети, па то есесовац примети, он ће да вас издвоји на страну и следећег дана ћете сигурно у гасну комору. Да ли знате шта значи "отписани"? Човек који изгледа бедно, који је сломљен, болестан и омршао па више не може да обавља тежак физички рад — то је "отписани". Пре или касније, обично пре, сваки "отписани" одлази у гасну комору. Зато запамтите: бријте се и корачајте живахно, па се не морате плашити гаса... сем можда ти" и показао је на мене, па завршио: "Надам се да нећеш замерити мојим искреним речима." Пред другима је поновио: "Од свих вас, он једини треба да се плаши следеће селекције. Тако, не љутите се!" Кунем се да сам се насмејао на то и уверен сам да би то свако на мом месту онога дана учинио.

Мислим да су ово Хебелове речи: "Постоје ствари због којих морате да изгубите разум — или више немате шта да изгубите." Абнормална реакција на абнормалну ситуацију јесте нормално понашање. И психијатри очекују да ће човекова реакција на абнормалну ситуацију, нпр. када је доведен у болницу за умоболне, бити абнормална, у складу са степеном његове нормалности. Човекова реакција на концентрациони логор такође представља абнормално душевно стање,

али објективно посматрано оно је нормално и то је, што ћемо касније показати, типична реакција на логорске услове. Али тај приказани начин реаговања почиње за неколико дана да се мења.

ПЕРИОД ЛОГОРСKE РУТИНЕ И АПАТИЈЕ

После почетног шока, логораш прелази у другу фазу, фазу релативне апатије, када упада у својеврсно емоционално мртвило. Осим описаних афективних реакција, придошлог логораша муче и друге тешке емоције. На првом месту ту је бескрајна чежња за својом породицом. Она може бити тако жестока да га готово сасвим исцрпи. Затим, гађење према стварима које га окружују и на које жели да оугла. Већина логораша је обучена у дрошке према којима је и страшило за птице елегантно. Између логорских барака било је само блато и што се више чистило било га је све више. Омиљена пракса била је да се баш ново-придошли одреди у групу која је имала задатак да чисти клозете и односи каналско блато. Ако би га блато, што се обично дешавало, попрскало по лицу док би га преносио по неравном терену, сваки знак гађења код логораша и сваки његов покушај да лице обрише био је кажњен ударцем. Тако се убрзавало гушење нормалних реакција. У почетку, логораш би, када су га терали да присуствује некој вежби по казни групе логораша, одвртао поглед. Није могао да посматра другове како марширају горе — доле док им је смер и темпо одређиван ударцима. После пар дана или недеља ствар би се изменила. Рано ујутру, још по мраку, он је морао да стоји у реду пред вратима, спреман на покрет. Тада би зачуо крик и видео да је неки друг, доведен пред њега, оборен ударцем. А зашто? Зато што је имао грозницу, а на одељење за болесне се пријавио у непрописно време. Кажњен је због непрописног покушаја да се разреши своје дужности. А логораш који је већ на другом степену свог психолошког реаговања неће одвраћати поглед од таквог призора. У тој су фази његови осећаји отупели, све посматра

равнодушно. Ево још једног примера: робијаш се нађе на одељењу за болесне, надајући се да ће му доделити два дана лакшег рада у логорском кругу, због повреда или грознице. Није се узбудио кад је унет дванаестогодишњи дечак који је морао сатима мирно да стоји или ради на снегу, и то босоног зато што за њега у логору није било ципела. Ножни прсти су му промрзли и дежурни лекар му је скидао, један по један, црне гангренозне патрљке. Гађење, језа или самилост су емоције за које наш посматрач више није био способан. Патња, умирање и смрт постадоше за њега, после пар недеља логорског живота, тако отрцани призори да га више нису дотицали.

Неко време сам провео у бараци за болеснике од тифуса који су имали високу температуру па су често бунцали, а многи од њих су били на умору. Управо када је један од њих умро, посматрао сам, без икаквог узбуђења, приказ који се понављао при свакој смрти. Један за другим логораша су прилазили још топлим лешу. Један је пребирало по остацима порције кромпира, други је закључио да су дрвене цокуле на лешу боље од његових и заменио их. Трећи је то исто учинио с покојниковом кабаницом, а неко се, опет, обрадовао што може да повећа своју, замислите, залиху обичног конца. Све сам то равнодушно посматрао. Најзад сам од болничара захтевао да уклони леш. Кад се на то одлучио, ухватио је леш за ноге, не марећи што тело упада у рупе између редова дасака које су служиле као лежај педесеторици тифусара и вукао га по неравном земљаном поду према вратима. Два степеника која су водила ван бараке увек су нам представљала проблем јер смо били исцрпљени због хроничне неухрањености. Пошто смо у логору провели пар месеци нисмо преко тих степеника, од којих је сваки био висок отприлике 20 см, могли прећи а да се руком не прихватимо за довратак и тако олакшамо себи напор. Тим степеницама се приближавао човек с лешом. Прво се сам, с муком, успео. Онда леш, најпре ноге, затим тело и најзад је глава леша, уз непријатну буку ударала у степенице. Убрзо после тога, налазио сам се на супротној страни бараке,

поред маленог и јединог прозора постављеног нешто изнад тла. Док сам хладним рукама обухватао порцију из које сам похлепно сркао топлу супу, случајно сам погледао кроз прозор. Леш који је управо уклоњен, гледао је у мене стакластим очима. Пре два сата разговарао сам с тим човеком а сада сам настављао да срчем своју супу. Да ме мој недостатак емоција није изненадио с професионалног становишта, сада се уопште не бих сећао тог случаја јер је у мени побуђивао тако мало осећања.)

Апатија, отупелост осећања и унутрашња равнодушност, што смо истакли као обележја друге фазе психолошког реаговања логораша, убрзо га учине неосетљивим према свакодневним и свакосатним кажњавањима. Та неосетљивост је неопходан заштитни оклоп којим се логораш штити. У логору су се ударци добијали из најбаналнијих разлога или уопште без разлога. На пример: на мом радилишту се дели хлеб и ми се постројимо. Човек иза мене стане мало укриво, што се есесовској стражи, можда због симетрије, не свиђа иако је то за дисциплину неважно и сувишно. Наравно, нисам могао претпоставити шта се дешава иза мене или у глави есесовца, али изненада добих два снажна ударца по лобањи. Тада приметих поред себе стражара који се послужио својом батином. У таквим приликама није најтеже поднети физичку бол него душевну патњу због неправде и неразумности свега тога. Зато је схватљиво да ударац који не погађа може чак јаче заболети у неким околностима. Једном сам, тако, стајао на отвореној железничкој прузи у снежној међави, а нисмо смели да прекинемо рад. Марљиво сам радио равнајући песком колосек – макар због тога да ми не буде сувише хладно. На тренутак сам застао да предахнем и да се ослоним на лопату. На несрећу, стражар се окренуо баш тог тренутка и помислио да беспосличим. Бол који ми је тада задао није долазио од увреда или удараца. Тај стражар није сматрао вредним труда да било шта каже, макар и псовку, одрпаној и изнемоглој сподоби која је пред њим стајала и која га је вероватно само нејасно подсећала на људску фигуру. Уместо тога узео је камен и бацио га на мене. Учинио

ми се као да тиме жели да привуче пажњу неке животиње, као домаћица која хоће да растера живину — створења с којима човек има тако мало заједничког да их чак не може ни казнити.

Најболнији код удараца је сарказам који их прати. Једном смо преносили тешке железничке прагове преко залеђеног колосека. Ако би неко посрнуо довео би у опасност не само себе него и другове који су заједно с њим носили праг. Један мој стари пријатељ је имао од рођења ишчашен кук. Упркос томе, био је задовољан што може да ради, јер су физички неподобни логораша, приликом селекција, готово сигурно терани у смрт. Храмао је, тако, по шинама, носећи посебно тежак праг и изгледало је да ће се срушити и повући за собом остале. Пошто сам био незапослен, одмах сам прискочио да га придржим и помогнем му да носи. Истог тренутка звизну бич по мојим леђима. Био сам простачки изгрђен и отеран на своје место. Само пар минута раније, тај стражар који ме је ударио, рекао нам је да ми, свиње, немамо другарских осећања.

Други пут смо у шуми, на минус 20° Целзијуса, копали горњи, тврди слој земље. Већ сам био физички врло ослабио. Тада је наишао надзорник дебелих, румених образа. Изразито је лично на свињску главу. Приметио сам на рукама дивне, топле рукавице у овој цичи зими. Неко време ме је ћутке посматрао. Осећао сам да ми се спрема зло, јер је испред мене стајала гомилица земље која је очигледно показивала колико сам ископао. Тада је почео: "Ти, свињо! Посматрам те све време. Ја ћу те научити како се ради! Загришћеш ти зубима земљу, крепаћеш као животиња. Ја ћу се за то побринути! Ликвидираћу те за два дана! У живото ниси никада радио, види се. Шта си био, свињо? Трговац, је ли?" Већ ми је било свеједно, али његову претњу сам морао схватити озбиљно. Усправио сам се и погледао га право у очи: "Ја сам лекар, специјалиста." "Лекар? Сигурно си људе добро пљачкао!" "Господине надзорнице! Случајно сам свој главни посао обављао бесплатно, у амбулантама за сиромаше." Превише сам рекао. Он насрну на мене, обори ме на земљу вичући као опседнут... не знам шта.

Тог пута сам имао срећу. Капо мог радног одреда ми је био веома одан. Његову сам симпатију стекао тиме што сам са стручним разумевањем слушао његове љубавне приче и брачне невоље, које ми је приповедао за време дугих маршева до нашег радног места. Моје карактеролошке дијагнозе и психотерапијски савети на њега су остављали изванредан утисак. Од тада ми је био захвалан и његова захвалност ми је, већ неко време, била врло корисна. Резервисао ми је, поред себе, место у првим редовима наше колоне, која се обично састојала од 280 људи. Та услуга је за мене била врло важна. Морали смо да се постројимо рано ујутро, још по мраку. Свако се бојао да закасни и стане у задње редове. Ако су били потребни људи за неки посебно непријатан посао, тада би се појавио логорски старешина и узео људе управо са зачеља колоне. Ти људи су онда одлазили на неки други, опасан посао, и то под командом непознатих стражара. Понекад би старешина ипак ишчепао оне из предњих редова управо да побрка рачуне "шпекулантима". Све молбе и протести су се ућуткивали с неколико добро одмерених удараца ногом и његови су изабраници ударцима и виком терани на зборно место. Али, док је год мој капо осећао потребу да разгаљује душу, мени се то није могло догодити. У томе је била и друга предност. Као и сви становници логора и ја сам патио од едема (воденог отока). Ноге су ми биле тако надуване а кожа на њима тако напета да сам једва могао да савијам колена. Ципеле сам морао да оставим рашнране да би натечена стопала могла да ми стану. За улошке није било места, да сам их случајно и имао. Тако су ми голе ноге углавном увек биле влажне, а ципеле увек пуне снега. То је неминовно узроковало промрзLINE. Сваки корак је значио праву тортуру. Испод ципела су се, док смо марширали преко снежних поља, формирале гру-две леда. Људи су непрестано посртали, а они који су били иза, падали су тада преко њих. Колона би морала да стане, али не задуго: неки од стражара би одмах ступио у акцију и кундак његове пушке би учинио да људи брзо устану. Што сте били ближе челу колоне, ређе сте морали да застаете и затим надокнађујете

изгубљено време трчећи својим болним стопалима. Имао сам велику срећу да сам био лични лекар Његове Каповске Племенитости и смео да марширам у првим редовима једноличним кораком. Да и не говорим о још једном додатном хонорару: док се на радном месту делила супа, могао сам да рачунам са тим да ће мој капо за мене да заграби дубоко у лонац и извуче неколико зрна пасуља.

Тај капо, некадашњи официр, је чак имао довољно грађанске храбрости да надзорнику са којим сам се ја сукобио, са стране дошапне да ме познаје као доброг радника. Није, наравно, користило али тог пута је спасавање мог живота ипак успело. Капо ме је сутрадан, једноставно, прокријумчарио у другу радну групу. Овом наизглед безазленом приликом желим да покажем како и код већ отупелог логораша може надоћи талас побуне и то не због физичке грубости или због задатих телесних болова, него због понижења које све то прати. Онда ми је крв ударила у главу зато што се усудио да мој живот оцењује човек који о мени нема појма — "човек (и признајем да су ми ове речи, које сам рекао пред друговима који су били око мене, причиниле детиње задовољство) који делује тако протачки и брутално да га моја болничарка у амбуланти не би пустила ни у предсобље".

Било је и предрадника који су нас сажаљевали и олакшавали нам, колико су могли, бар положај на радном месту. Али и они су нам пребацивали да би обичан мануелни радник урадио неколико пута више од нас и то за краће време. Али су увиђали разлоге, кад би им се рекло да нормалан радник не живи од 300 грама хлеба (теоретски, разуме се, а у стварности смо често добијали мање) и литар и по ретке супе на дан; да нормалан радник не живи под душевним стресом који нас тишти, немајући вести о својим породицама које су или послате у други логор или одмах спаљене; да нормалном раднику не прети смрт непрестано, сваког дана и сваког сата. Ја сам се чак одважио да једном добродушном предраднику кажем: "Ако бисте Ви од мене научили да извршите операцију на мозгу тако

брзо како ја од Вас учим овај посао, имао бих велико поштовање према Вама". Он се на то смешкао.

Апатија, као главни симптом друге фазе, је била нужни самоодбрамбени механизам психе. Стварност нам је пред очима тамнела, а сва настојања и све емоције су се концентрисале на једну једину мисао: како да сачувам свој и живот својих другова! Кад су логораше увече терали с радног места у логор, типичан је био њихов уздах и речи: "Ето, прође још један дан!"

Стога није тешко разумети да је такво стање напетости, удружено са сталном потребом концентрације на очување живота, потискивало унутрашњи живот логораша на најпримитивнији ниво. Неке моје колеге из логора, склони психоанализи, често су говорили о регресији код логораша, тј. о враћању на примитивнији облик душевног живота. Жеље и захтеви логораша огледали су се у њиховим сновима. О чему је логораш најчешће сањао? О хлебу, колачу, цигарети и о топлој купки. Неиспуњавање тих једноставних потреба узроковало је да се њихово испуњење тражило у сну. Друго је питање да ли су такви снови били од икакве користи; спавач се из њих морао пробудити у стварност логорског живота и у страховит контраст између логорског живота и његових ружичастих снова. Свакако, никад нећу заборавити како сам једном ноћу био пробуден стењањем једног логораша који се у сну трзао, очигледно због тешког сна. Пошто сам био осетљив према људима који трпе од ноћне море и од делиријума, хтео сам јадника да пробудим. Али изненада сам повукао руку којом сам хтео да га продрмам. Одједном ми је постало јасно да никакав сан, ништа, ма како иначе било страшно, не може бити тако страшно као логорска стварност у коју сам човека хтео да вратим.

Због страховите неухрањености коју су трпели логораша било је природно да је жеља за храном била најјачи примитивни нагон око кога се кретао њихов душевни живот. Посматрајмо просечне логораше док раде једни крај других и док, изузетно, нису непосредно надгледани. Одмах ће започети разговор о

храни. Неко ће питати свог колегу која су му омиљена јела. Тада ће разменити рецепте и попис јела за дан када ће се поново срести, пошто се у далекој будућности слободни врате својим кућама. Тако су настављали, описујући све до детаља, док се одједном у јарку није зачуло упозорење обично у облику лозинке, најчешће неког броја: "Долази стражар!" Те непрестане разговоре о јелу, који су се заснивали на готово присилним мислима (у логору су се ти разговори звали "стомако-онанија"), ја сам сматрао штетним. Није добро изазивати организам таквим детаљним и осећајним описима течних јела када је човек некако успео да се прилагоди скромним и нискокалоричним оброцима. Ако и омогући тренутно психичко олакшање ипак ће такво заваривање сигурно изазвати физиолошку штету.

У последњем периоду нашег тамновања дневни оброк се састојао од сасвим разводњене супе, коју смо добијали само једном дневно, и од мале количине хлеба. Сем тога, добијали смо и тзв. додатак који се састојао од 20 грама маргарина или од комадића лоше кобасице или парчета сира или мало вештачког меда или кашичице разводњене мармеладе итд. сваки дан наизменично. По калоријама, та храна је била сасвим недовољна нарочито ако се узме у обзир наш мануелни рад и стална изложеност хладноћи у оскудној одећи. Болесницима који су имали поштеду тј. онима којима је било допуштено да леже у баракама уместо да иду на рад ван логора било је чак и горе. Када су се исцрпеле и последње наслаге сала, а ми већ изгледали као костури покривени кожом и дроњцима, могли смо посматрати своја тела како постепено прождиру сама себе. Тело је изгубило отпорност. Организам је варио своје сопствене протеине и мишићи су ишчезавали. Један за другим умирала су чланови мале заједнице у нашој бараци. Могли смо, с приличном прецизношћу, предвидети ко је следећи на реду и кад ће на њега доћи ред. После многих опажања били су нам добро познати симптоми по којима смо давали готово сигурне прогнозе. "Он неће дуго", или: "Овај је следећи", шапутали смо један другом. Када смо увече тражећи,

свакодневно, вашке гледали своја гола тела размишљали смо отприлике овако: /Ово моје тело је, заправо, већ леш. Шта је од мене преостало? Малени део огромне масе људског меса, масе окружене бодљикавом жицом, сатеране у неколико земљаних барака, масе од које дневно сатрули одређени проценат јер више нема живота.

Говорили смо о присилним мислима о храни које су се наметале свести логораша кад год је имао слободних тренутака. Можда је разумљиво да су и најјачи међу логорашима чезнули за временом када ће поново имати добру храну да би престао овај нељудски живот који нас је чинио неспособним да мислимо на било шта друго сем хране.

Ко год није и сам прошао кроз таква искуства, тешко да ће разумети убитачни унутрашњи конфликт и противречја воље која доживљава изгладнели човек. Тешко ће разумети шта значи копати у рову непрестано очекујући звук сирене која ће огласити да је 9.30 или 10 пре подне тј. получасовна пауза за ручак кад ће се поделити хлеб (док се још добијао) и непрестано запиткујући предрадника, ако он није био непријатан, колико је сати и нежно додирујући комадић хлеба у свом џепу гледећи га најпре промрзлим прстима, а затим откидајући мрву да је принесеш устима и, коначно, враћајући ту мрву последњим снагама воље поново у џеп јер, јутрос си одлучио да издржиш до подне.

Расправљали смо без краја имају ли смисла методе помоћу којих бисмо издржали с малим комадом хлеба који се делио само једном дневно у последње време нашег заточења. Постојала су два мишљења. Једни су били за то да се порција одмах поједе: то је имало двоструку предност – да се умањи најгора мука глади бар за кратко време једном у току дана и да се осигураш од крађе или губитка свог комада хлеба. Други, који су били за дељење порције на више оброка, износили су друге разлоге. Ја сам се, коначно, определио за друго из личних разлога. Најстрашнији тренутак у свих 24 часа логорашког дана био је буђење, кад би нас у тихе, ране сате резак троструки писак

тргао из чежњивих снова. Тада би почињала борба с влажним ципелама у које смо морали, с муком, угурати своје ноге, болне и отечене. Стењало се и јецало због ситних незгода нпр. што се сломила жица која је замењивала пертле за ципеле. Једног јутра сам чуо иначе храброг и достојанственог човека како плаче као дете јер је морао босоног изаћи на снегом прекривен пут пошто није могао да обује ципеле које су се сасвим скврчиле. У тим стравичним тренуцима ја бих потражио мало окрепљења извукавши из цепа комадић хлеба, жваћући га замишљено.

Неухрањеност је била узрок не само непрекидне преокупације храном него се њом, вероватно, тумачи и чињеница да је сексуална потреба углавном била одсутна. Поред почетног учинка шока, ово је вероватно био једини узрок феномена који је психолог морао заштитити у мушким логорима: да ту, за разлику од других мушких установа (нпр. касарни, затвора) није било сексуалних перверзија. Штавише, изгледа да се логораш ни у сновима не бави сексом мада у њима долазе до изражаја тзв. фрустриране емоције, финији и виши осећаји.

Код већине логораша примитивни живот и усредсређивање пажње искључиво на спашавање своје коже проузроковало је потпуно занемаривање свега што не служи том циљу. Тиме се објашњава и њихов апсолутни недостатак сентименталности. У то сам се уверио приликом свог премештаја из Освјенцима у логор Дахау. Воз којим смо (отприлике 2000 људи) путовали пролазио је кроз Беч око поноћи. Са станице смо наставили колосеком који нас је водио поред улице у којој сам угледао свет и где сам деценијама становао, све до дана када сам депортован. У малом кажњеничком вагону било је нас 50, а само два окна с решеткама. Простора је било толико да је само једна група могла да чучи на поду, а остали су се, сатима стојећи, нагомилали поред прозора. И ја сам био међу њима. Оно што сам тада, стојећи на врховима ножних прстију, могао међу главама и решеткама видети од свог родног града било је сабласно. Сви смо се осећали више мртви него живи јер смо претпостављали да наши

транспорт иде према логору Матхаузен. Рачунали смо да нам не преостаје више од једне или две недеље живота. Имао сам јасан осећај да гледам улице, тргове и куће свог детињства као да сам већ мртав, па као сабласт гледам свој сабласни град. После више сати задржавања воз је коначно напустио станицу. Тада је долазила улица – моја улица! Почео сам молити. Младићи који су у логору провели пар година и за које је то путовање било велики доживљај зурили су кроз прозор. Молио сам их и заклинао да ме само на тренутак пропусте напред. Покушавао сам да им објасним колико ми значи један поглед кроз прозор у том тренутку. Одбијен сам неотесано и цинично: "Живео си овде толико година? Ваљда си се нагледао!"

Таква безосећајност вишегодишњег логораша само је израз обезвређења свега што не доприноси одржању живота. Све остало је за њега било луксуз. Тако је негирао све духовне вредности, све више интересе. У логору је, уопште, када је реч о култури владао такорећи зимски сан. Од тог, мање више општег закона одступао је двоструки интерес: прво, интерес за политику – што је разумљиво и друго, интерес за религију – што је значајно. У логору се о политици расправљало свуда и готово непрекидно. Обично се радило о гласинама које су се негде начуле и појудно даље шириле. Вести о ситуацији на ратиштима су биле најчешће противречне. Изненада су се смењивале и њима се једино појачавао рат нерава који је беснео у души сваког логораша. Многе наде у скори завршетак рата, распириване оптимистичким гласинама, пале су у воду. Многи су изгубили сваку наду, а најдосаднији су били непоправљиви оптимисти.

Религиозни интерес логораша, чим се појавио, био је најискренији могући. Дубина и снага религиозности често би новопрстигле логораше изненадила и потресла. У том погледу најимпресивније су биле импровизоване молитве или бојослужења, које смо доживљавали у неком углу логорске бараке или у тамном и затвореном сточном вагону којим су нас са удаљеног радилишта доводили уморне, гладне и промрзле у логор.

У зиму и пролеће 1945. харао је, као што је познато, тифус којим су били заражени готово сви логораши. Смртност је била велика међу слабима који су морали и даље да раде што је дуже било могуће. Просторије за болесне биле су сасвим неприкладне, а практично није било ни болничара ни лекова. Неки симптоми болести су били врло непријатни: несавладава одвратност према и најмањој мрви хране и страшни напади делиријума. Најтежи случај делиријума је био мој пријатељ који је веровао да умире па је хтео да се помоли али није могао да нађе за то прикладне речи. Да избегнем делиријум покушавао сам, као и други, да пробдим целу ноћ. Зато сам, у себи, држао бескрајно дуге говоре и коначно почео да реконструисем рукопис који сам морао да бацам у освјенцимској бараци за дезинфекцију и стенографски бележио главне појмове на комадићима папира.

Повремено би се у логору развила и понека научна расправа. Једном сам био сведок нечега што никада до тада нисам видео иако је донекле блиско мом професионалном интересовању: спиритистичке сеансе. Позвао ме је главни логорски лекар који је у мени наслућивао стручњака за психологију. Састанак је био у малој, приватној одаји на болесничком одељењу. Окупио се мали број људи међу којима, илегално, и подофицир здравства у логору. Један колега странац је молитвом започео призивати духове. Логорски писар је имао пред собом чист папир без намере да ишта пише. У следећих десет минута после којих је сеанса завршена јер медијум није успео да призове духове, његова оловка је полако вукла црте на папиру и обликовала сасвим читко "vae v." (јао побеђенима). Говорило се да писар никада није учио латински и да никада до тада није чуо те речи.

Упркос свој примитивности, не само споља видљивој, него и унутрашњој, на коју је логораш принуђен, у логору је ипак било могуће продубљивати, мада само повремено, духовна стремљења. Осетљиви људи, навикли на богат интелектуални живот, можда су много патили (често су то нежне конституције), али је оштећење њихове унутрашњости било мање. Од ужа-

сне околине могли су се повући у живот унутрашњег богатства и слободе. Тако се и може објаснити парадокс да су неки логораши нежније конституције логор подносили лакше од иначе снажнијих природна.

Да бих то донекле разјаснио принуђен сам да се позовем на сопствено искуство. Како ли је било онда кад смо у рано јутро марширали од логора до радилишта? Заорила се команда: "Радно одељење, напред марш! Лево 2-3-4! Лево 2-3-4! Лево 2-3-4 и лево 2-3-4! Предњак, скрени! Лево - и - лево - и - лево - капе скин!" То ми још и сада одјекује у ушима. Код "капе скин!" пролазили смо кроз логорску капију и рефлектори су били усмерени на нас. Ко није марширао бодро, добио би ударац. А још је горе било ономе ко је, због хладноће, капу навукао на уши, пре него што би то било дозвољено. Посртали смо у тами газећи путем по крупном камењу и по великим каљугама. Стражари су стално викали и гурали нас кундацима. Ко је имао јако израњављене ноге подупирао се о раме свог суседа. Није се чула готово ни реч. Ледени ветар није подстицао на разговор. Кријући уста иза подигнуте крагне, човек који је ходао поред мене изненада шапну: "Кад би нас сад виделе наше жене! Ваљда је у њиховим логорима боље и не знају како је нама..." Тада ми пред очима искрсну слика моје жене. И док смо се даље километрима оклизавали и посртали на крпцама леда, подупирући се међусобно и повлачећи један другог, нисмо проговорили ни реч, али смо обојица мислили на своје жене. Погледао сам према небу где су се звезде гасиле и ширило јутарње руменило иза тамних наслага облака, али ми је у мислима, предочена свом снагом, била слика моје жене. Слушао сам њене одговоре, гледао њен осмех, њен отворени, охрабрујући поглед, који је тада био светлији од сунца које је излазило. Први пут у животу сам осетио истинитост онога што су толики мислиоци изrekli као последњу мудро т свог живота и што су толики песници опевали: да је љубав последње и највише до чега се људска егзистенција може винуги.

Неко испред мене, на челу колоне, посрну и они који су били иза, попадале преко њега. Стражар је

одмах навалио на њих и ударао их бичем. Моје мисли су на неколико минута прекинуте. Али убрзо су нашле свој пут из логорашког живота у други свет, па сам наставио разговор са својом вољеном. Питао сам је а она је одговарала. Затим је она питала а ја одговарао. "Стој!" – стигли смо на радилиште. "Идите по алат – пијук и лопату!" Сви појурише у мрачну бараку да узму што бољи алат. "Зар не можете брже, свиње!" Мало касније сви смо били на јучерашњем месту, у јарцима. Смрзнуто тло је крцкало под ударцима пијука, грудве земље су се откидале. Људи ћуте, ум им отупео. А моје мисли се непрестано баве сликом драге жене. Помислих: Можда више није жива! Знао сам једино то, што сам добро научио, да љубав сеже много даље од физичког живота. Љубав налази најдубљи смисао у духовном бићу, у унутрашњости личности. Да ли је особа истински присутна или не, да ли је или није више у животу – престаје, донекле, да буде важно. Заиста нисам знао да ли ми је жена жива, нисам то могао да сазнам јер у логору није било могућности за дописивање, али у том тренутку је то престало да буде важно, није ми било потребно да знам. Ништа не би могло да поколеба снагу моје љубави и мојих мисли, ни слику моје вољене. И да сам знао да ми је жена мртва, мислим да бих наставио да призивам њен лик и да би мој разговор с њом био једнако жив и окрепљујући. "Стави ме као печат на своје срце: љубав је јака као смрт" (Песма над песмама, 8,6).

Такав интензиван унутрашњи живот пружао је логорашу уточиште у празнини и духовном сиромаштву логорашке егзистенције и омогућавао му да побегне у прошлост. Препуштена себи, његова машта се забављала прошлим доживљајима, често тричавим и неважним. Носталгично памћење их је улепшавало и дух им се чежњиво враћао. У мислима сам проживљавао некадашње вожње аутобусом, отварао врата свог стана, одговарао на телефонске позиве, палио електрично светло... Мисли логораша су се често бавиле таквим појединостима и такве успомене су нас могле ганути до суза.

Тежња ка унутрашњости, која је постојала код логораша, подстицала је интензивније доживљавање уметности и природе као никада до тада. Под њиховим утицајем логораш је понекад заборављао тешку ситуацију у којој се налазио. Да је неко видео наша лица док смо, за време вожње возом из Освјенцима према логору у Баварској, посматрали салцбуршке планине с њиховим врховима обасјаним залазећим сунцем кроз отворе с решеткама на затвореничким вагонима тај не би помислио да су то лица људи који су изгубили веру у живот и слободу. Упркос свему – или можда баш због тога – били смо очарани лепотом природе која нам је тако дуго недостајала. Па и у логору, на раду, дешавало се да неко упозори свог суседа на леп призор заласка сунца који се одражавао чаробном игром светла међу огромним стаблима у баварској шуми, као на познатим Диреровим акварелима, где смо градили велико постројење за муницију. Једне вечери, када смо се већ одмарали на поду своје бараке мртви уморни и са чинијама топле супе у рукама, један логораш је утрчао и позвао нас да изађемо да видимо диван залазак сунца. Стојећи непомично пред баракком посматрали смо облаке променљивих облика и боја, од личног плаветнила до крвавог црвенила, којима је било посуто цело небо. Контраст том призору правило је тужно сивило земљаних барака, а блатњаве локве одражавале су жар неба. После вишеминутог дирљивог ћутања неко рече: "Како би свет могао да буде леп!"

Или: налазиш се у јарку и радиш. Сиви јутарњи сумрак је око тебе, сиво је и небо, сив снег у полу-мраку свитања, сиви дроњци који на нама висе, сива и наша лица. Још једном почињеш дијалог с драгим бићем, или можда по хиљадити пут започињеш своју кукњаву и шаљеш небу своја питања. По хиљадити пут тражиш смисао својих патњи, своје жртве и свог лаганог умирања. У последњем грчу против неизбежне смрти која надлази осећаш како ти дух обузима свеопште сивило и продире изнад целог неутешног и бесмисленог света и на твоје последње питање о крајњем смислу однекуд ти долази победоносно "Да!" Тог

тренутка ти се указује светло у далекој сеоској кући која као кулиса стоји на хоризонту усред неутешног сивила баварског јутра: "*Et lux in tenebris lucet*" (Светло у тами сија)...

Сатима си већ копао залеђену земљу. Стражар је управо прошао поред тебе и извређао те, а ти поново започињеш дијалог са својом драгом. Све више осећаш њено присуство, чини ти се да је можеш руком додирнути. Осећај је снажан. Она је ту! У том тренутку нечујно слети нека птица, баш испред тебе, на гомилу земље коју си из јарка ископао, и непомично те гледа...

Већ смо говорили о уметности. Има ли уметности у концентрационом логору? Зависи од тога шта се под уметношћу подразумева. Повремено је импровизиран некакав кабаре. За ту прилику би се преуредила једна барака, поставиле дрвене клупе и изводио програм. Увече би се ту скупили они којима је у логору било релативно добро, капои или логорски радници који нису морали да иду на рад ван логора. Долазили су да се мало насмеју или исплачу; свакако да на тренутак забораве. Било је ту певања, песама, шала, чак и нешто сатире на логор. Све је било смишљено тако да логорашима помогне да забораве и помагало је. Тако су у кабаре долазили чак и неки обични логорашаи – уз сав умор, чак и уз услов да изгубе, због кабарееа, своју порцију хране.

Онима који су имали леп глас, могло се завидети. За време полчасовне подневне паузе у којој се делила супа коју је плаћала фирма, али на њу није много трошила, смели смо да уђемо у још незавршену бараку за алат. На улазу смо добијали по кутлачу разводњене супе. Док смо је похлепно сркали неки логораш би се попео на буре и певао нам италијанске арије. Ми смо уживали у певању, а њему је била загарантована дупла порција супе са дна, то јест са нешто грашка.

Награде су се добијале у логору не само за уметност, него и за аплауз. Ја сам на пример могао да уживам протекцију – на срећу, никада ми није била потребна – најстрашнијег капоа у логору, који је из многих оправданих разлога био познат као "капо-убица". Догодило се то када сам једне вечери поново

позван у просторију где су се одржавале спиритистичке сеансе. Ту су били пријатељи главног лекара, онај здравствени подофицир и други. Неочекивано, појавио се и капо – убица и био замољен да рецитије неку од својих песама које су у логору биле познате и озлоглашене. Одмах је извадио некакав дневник из кога је почео да чита. Гризао сам усне да бих се уздржао од смеха док је он читао једну љубавну песму. То ми је, вероватно, спасло живот. Пошто сам великодушно аплаудирао, живот ми не би био угрожен чак и да сам одређен у његову радну групу у коју сам једном био додељен и тај ми је дан био сасвим довољан. Свакако би ми користило да ме капо-убица упозна у добром светлу па сам зато аплаудирао што сам јаче могао.

Наравно да је било какво уметничко стварање у логору било гротескно; чини ми се да је прави доживљај свега у вези с уметношћу могао да настане само као сабласни контраст на позадини неутешног логорског живота. Никада нећу заборавити како сам се, друге ноћи у Освјенциму, пробудио из тешког сна раздражен музиком. Старешина бараке је нешто славио у својој соби поред улаза у бараку. Припити гласови су певушили отрцане мелодије. Изненада настане мук и усред ноћи засвира виолина очајно жалосни танго, необичну мелодију која још увек није била отрцана. Виолина је плакала и у мени је нешто плакало. Био је рођендан моје жене која је била у неком делу освјенцимског логора – пар стотина или пар хиљада метара од мене – а ипак мени тако недостижна.

Ако је странцу чудно већ то што су логорашаи били способни да доживе лепоту природе или неку сенку уметности можда ће се још више изненадити томе што је код логораша постојао и смисао за хумор; додуше, само трачак хумора и то краткотрајан и пролазан. И хумор је био оружје душе у борби за самоодржање. Добро је познато да се хумором боље него било чим другим може остварити дистанцирање и уздизање изнад сваке ситуације, макар и на кратко. Подстицао сам пријатеља који је био поред мене на радилишту да по сваку цену одржимо смисао за хумор.

Договорили смо се да сваки дан измислимо и испричамо бар по једну шаљиву причу о ономе шта би нам се могло догодити у будућем животу по изласку из логора. Он је био хирург, асистент у великој болници и када се том послу буде опет вратио свакако да неће моћи одмах да заборави у логору стечене навике и једног дана ће, док буде у операционој сали вршио рутинску операцију на стомаку, дотрчати болничар и, уместо да мирно каже "Долази примаријус", почеће ужурбано да виче као предрадник кад се радилишту приближава инспектор: "Живље, живље!". Логораши су често замишљали смешне ситуације: на пример, спремиће вечеру за пријатеље, кад опет буду слободни, па ће приликом сервирања супе рећи гостима, забуном, да заграбе са дна.

Покушај хумора и посматрања свега у хумористичком светлу ствара вештину која се зове уметност живљења. Уметност живљења се може практиковати и у логору јер је богат контрастима, а деловањем контраста увиђамо релативност и саме патње. Човекова патња се може упоредити са материјом у гасовитом стању. Ако извесна количина гаса доспе у затворену просторију он ће да је испуни потпуно и једнолично без обзира на њену величину. Тако и патња потпуно испуњава човекову душу и свест без обзира на то да ли је трпљење велико или не. Дакле, величина човекове патње је нешто релативно из чега следи и обрнуто, да и најмањи повод може проузроковати највеће весеље. Узмимо, за пример, оно што смо доживели на путу из Освјенцима у једну филијалу Дахауа. Сви смо се плашили да ће наш транспорт завршити у Матхаузену. Бивали смо све напетији како смо се приближавали једном мосту на Дунаву који је, према тврђењу оних који су били искусни путници, требало прећи да би се стигло у Матхаузен. Ко није никада доживео нешто слично не може да замисли весеље логораша у вагону кад су се уверили да наш транспорт не прелази преко моста него иде само за Дахау.

Како је било када смо пристигли у један огранак дахауског логора? Путовали смо два дана и три ноћи, а на поду вагона није било довољно места ни да сви

истовремено чучнемо. Када смо стигли, стари логораши нам рекоше да у том малом логору за око 2500 људи нема ни крематоријума ни плинске пећи. То је значило да онај ко постане "отписани" није могао одмах да буде послат у гасну комору, већ је требало да сачека да се формира тзв. болеснички конвој који ће га одвести назад у Освјенцим. То радосно изненађење нас је све орасположило. Испунило се оно што нам је пожелео логорски старешина у Освјенциму – да што пре стигнемо у логор у коме нема димњака. Смејали смо се и збијали шале упркос свему што нам се догађало наредних неколико сати. Наиме, кад су нас пребројавали, један логораш се изгубио. Зато смо морали напољу на киши и хладном ветру да чекамо све док изгубљеног, најзад, нису пронашли у једној бараци где се срушио заспавши од исцрпљености. На то је прозивање замењено парадом по казни. Целу ноћ и сутрадан до подне морали смо, онако промрзли, мокри до голе коже и уморни од дугог путовања, да престојимо на зборном месту. А ипак смо сви били срећни! У овом логору нема димњака, а Освјенцим је далеко...

Или, како нам је било кад су поред нашег радилишта пролазили обични робијашци? Како се тад показивала релативност сваке мучне ситуације! Тим робијашима смо завидели на релативно уредном, сигурном животу, на бољим хигијенским условима! Они сигурно имају могућност да се окупају, мислили смо тужно; имају четкицу за зубе, четку за одело, свако свој мадрац и месечну пошту која им доноси вести о њиховој породици, па знају да ли су им њихови живи или нису: а нама је све то давно ускраћено.

Или, како смо завидели онима међу нама који су имали среће да уђу у неку радионицу и тамо раде на заштићеном месту! Свако од нас је желео такву срећу која би му спасла живот.

Али, скала релативне среће сеже још даље. И међу нама који смо радили ван логора било је група које су сматране горим од других. Може се завидети човеку који не мора да гази по дубоком блату на стрмим обронцима, где се празне вагонети мале полске железнице, 12 сати на дан. Готово свакодневне

незгоде већином су се догађале на том послу и често биле фаталне. У неким радним групама предрадници су се држали локалне традиције да стално деле ударце, па смо говорили о релативној срећи што нисмо под њиховом командом. Једном сам, несрећним случајем, допао у једну такву групу. Да нас после два сата рада за време којих је предрадник углавном био поред мене није прекинула ваздушна узбуна после које су се логораши прегруписали мислим да бих се у логор вратио на санкама којима су се преносили мртви или умирући. Нико не може да замисли олакшање које, у таквој ситуацији, донесе сирена – па ни боксер кад чује ударац гонга за завршетак рунде и тако се у последњем тренутку спасе нокаута.

Захваљивали смо судбини кад би нас поштедела и најмањег страха. Радовали смо се када смо имали прилику да се требимо од вашака пре спавања иако то, само по себи, није било никакво задовољство, јер је то значило остати го у бараци где су са плафона висиле леденице. Били смо захвални ако за време те операције није било ваздушне узбуне па светла нису била погашена. Ако тај посао не бисмо могли да обавимо темељно, од гамади нисмо могли да спавамо.

Наравно, таква незнатна задовољства логорског живота су нам пружала само неку врсту негативне среће – "слободу од трпљења", како је то назвао Шопенхауер – и то само у релативном смислу. Права позитивна задовољства, макар и најмања, била су веома ретка. Сећам се да сам једном бројао таква своја задовољства и да сам за много недеља пронашао само два тренутка задовољства. Један је био када сам, вративши се с радилишта у логор, после дугог чекања пред кухињском бараком, пуштен унутра и одређен у колону куvara – логораша Ф. Он је стајао иза великог котла и сипао супу у чиније које су логораши пружали пред њега. Био је то једини кувар који људе није гледао у лице док им је пунио чинију, једини који је супу делио свима једнако и који није имао посебног обзира према својим пријатељима или земљацима – да им заграби кромпир, а другима досипа разводњену супу с врха котла... Али не желим да судим оним лого-

рашима којима је било до њихове клике изнад свих осталих. Ко може да баца камен на човека који фаворизује свог пријатеља кад је, на крају, у питању живот или смрт? Нико не би смео да му суди а да се прво не замисли, поштено, не би ли, у таквим околностима, и сам учинио исто.

Дуго после свега, када сам, после ослобођења, могао да започнем нормалан живот, неко ми је показао илустровани часопис са фотографијама логораша како згурени леже на својим даскама, тупо зурећи у посетиоца. "Зар то није страшно, та језива лица, све то...?" "Зашто?", упитах, јер заиста нисам разумео. Тог часа сам се свега поново сетио: у 5 ујуту напољу је још мрак. Лежим на тврдим даскама у земљаној бараци где је седамдесетак нас "збринуто". Били смо болесни и нисмо морали из логора на рад нити на смотру. Цео дан смо смели да у свом углу лежимо и дремамо и чекамо на дељење хлеба (болесници су, додуше, добијали мању порцију) и дневну порцију супе (разводњену и такође смањену). А ипак смо били задовољни, упркос свему. Док смо били збијени један поред другог да бисмо избегли сваки непотребан губитак топлоте и били толико троми и незаинтересовани да и прстом мрднемо, ако то није било нужно, слушали смо вику и звиждање са зборног места где је управо умарширала ноћна смена. Врата се нагло отворише и са снежном вејавицом упаде у нашу бараку исрцпљени друг да само на час седне. Али старешина бараке га одмах отера, јер је било строго забрањено пустити икога у бараку за време прозивке на зборном месту. Како сам тог друга жалио и како сам био срећан што у том тренутку нисам у његовој кожи, већ сам на поштеди па у болесничкој бараци могу да дремам! Како је то за мене било спасоносно – та два дана поштеде, или можда чак четири дана! Тада ми се насмешила још већа срећа. Четвртог дана боравка на болесничком одељењу, управо сам био одређен за ноћну смену кад улете у бараку главни лекар и предложи ми да се добровољно пријавим за лекарску службу у другом логору где су били болесници од тифуса. Упркос озбиљним саветима мојих пријатеља и

мада се готово нико од мојих колега за ту службу није пријавио, одлучио сам да се пријавим. Био сам сигуран да ћу у досадашњој радној групи убрзо умрети, а ако умрем на лекарском послу, моја смрт ће имати бар некакав смисао. Смисленије ће бити да покушам да помогнем својим друговима као лекар, него да вегетирам и најзад изгубим живот као бескрестан радник какав сам до тада био. За мене је то био једноставан рачун и никаква жртва. Али санитарски подофицир је тада у тајности одредио да два лекара, који су се добровољно пријавили за рад у тифусарском логору, све до одласка буду на поштеди. Изгледали смо тако страшно да се он плашио да ће на располагању имати још два леша, а не два лекара. Када су ми показали ону слику из концентрационог логора сетио сам се свега тога. И све сам то морао да испричам док ми нису поверовали да слика не приказује ништа страшно, да се људи на слици нипошто не осећају несрећни.

Већ смо говорили о томе да је све што није било у непосредној вези са очувањем сопственог и живота најближих пријатеља изгубило у логору своју вредност. Све се жртвовало том циљу. То обезвређење није устукнуло ни пред самим човеком, ни пред сопственом личношћу. И личност је повучена у вртлог у коме су све вредности стављане под сумњу. Под утицајем средине у којој се никаква вредност није придавала човековом животу ни човековом достојанству и која је човека учинила безвољним предметом истребљења али која је најпре хтела да до краја искористи његову способност за физички рад... под тим утицајем је и лично Ја изгубило вредност. Ако се човек против тога не би борио свим силама да спасе самопоштовање, изгубио би осећај да је индивидуум, да има душу, унутрашњу слободу и личну вредност. Тада би о себи мислио као о делу огромне масе људи. Егзистенција би му се спустила на животињски ниво. Људи су, као крдо, окупљани час на овом час на оном месту; терани некад заједно, некад одвојено, као стадо оваца без свести о сопственој вољи и сопственој личности. Мали али наоружан чопор стражара мотрио је на нас са свих страна, вичан свакојаким методама тортуре и салцизма.

Крдо су непрестано гонили напред-назад виком, гурањем и ударцима. А ми смо, као овце, једино мислили како да избегнемо зле псе и како да се дочепамо мало хране. И, баш као овце које се уплашено збијају у средиште стада, свако од нас је настојао да се угура у средишњу позицију наших стројева. Тако су се лакше могли избећи ударци стражара који су нас окруживали с десна, с лева, спреда и од позади. Централна позиција је, осим тога, пружала заштиту од хладног ветра. Зато је настојање да, буквално, потонеш у гомили значило спасавати своју сопствену кожу. На маршевима се то догађало аутоматски, али и у другим приликама смо то, сасвим свесно, настојали да остваримо у складу са једним од основних логорских правила: Буди неприметан! Увек смо настојали да не изазивамо пажњу есесоваца.

Било је, свакако, тренутака када је било могуће, а и потребно, удаљити се од гомиле. Добро је позната чињеница да присиљан боравак у заједници, када се пажња усмерава на све што се дешава у групи, рађа неодољиву потребу за самоћом, бар на кратко време. Бити сам са собом и својим мислима. Када сам доспео у други, поштедни баварски логор, где сам коначно, за време велике епидемије тифуса, могао да радим као лекар, тада сам имао срећу да се, с времена на време, повучем на неколико минута у жељену самоћу. Иза земљане бараке у којој је било смештено педесетак тифусара био је мали простор у углу између двоструке бодљикаве жице која је окруживала логор. Ту се налазио импровизовани шатор од неколико колаца и зеленог грања с циљем да се прекрије пола туцета лешева колико је износио број дневно умрлих у логору. Ту је био и ров за подземну водоводну цев покривен дрвеном плочом. Седео сам на том покрову кад год моје услуге нису биле потребне. Једноставно сам седео и бацао поглед на зелене обронке обрасте цвећем, на далека, плавичаста брда баварског крајолика уоквиреног мрежом бодљикаве жице. Чежњиво сам сањарио и мисли су ми одлазиле према северу и североистоку, где сам замишљао своје најдраже, али сам видео само облаке чудних облика. Вашљиви лешеве, који су преда

мног лежали, нису ми сметали. Из сањарења би ме тргли једино кораци стражара који су патролирали дуж бодљикаве жице, или пак позив из бараке када је требало примити пристигле лекове за моју бараку – можда 5 до 10 таблета аспирина или кардиазола – који су морали да трају неколико дана за 50 болесника. Примео сам лекове и затим обилазио болеснике, пи-пајући им пулс и дајући по пола таблете онима који су били озбиљно болесни. Безнадежни случајеви нису, међутим, добијали лек – њима он не би помогао, а били би ускраћени они за које је још увек било наде. За лакше случајеве имао сам понеку, можда охрабрујућу, реч. Вукао сам се тако од пацијента до пацијента мада сам и сам био исцрпљен озбиљним нападом тифуса. Тада бих се поново вратио на своје усамљено место и сео на дрвени покров. Тај покров је, уосталом, једном спасао животе тројици другова. Мало пре ослобођења организовани су масовни транспорти, наводно за Дахау, и та тројица су покушала, сасвим разумљиво, да избегну транспорт. Сишли су у тај ров да се сакрију од стражара. Ја сам на покрову мирно седео и играо се, недужно бацајући каменчиће у бодљикаву жицу. Видевши ме, стражари су се за тренутак колебали, а затим отишли. Могао сам оној тројици да јавим да је главна опасност прошла.

Ко то није доживео, тешко ће разумети колико је у логору био безвредан живот појединца. Иначе отупели логораш, постао би свестан тог потцењивања када се, на пример, у логору спремао транспорт болесних. Њихова омршавела тела бацана су на двоколице које су, затим, неколико километара вукли логорашки, често кроз снежну мећаву, до другог логора. Ако је неки болесник умро пре него што се колица кренула, ипак га је требало укрцати јер је списак морао да буде тачан! Важан је био једино списак, а човек само уколико је имао логорашки број. Жив или мртав – није било важно. Једном сам, као лекар, морао да пратим транспорт болесника из једног логора у други. Један болесник се морао растати од свог рођеног брата јер он није био на списку. Младић је толико молио, да је логорски старешина одлучио да изврши замену и

болесников брат је дошао на место човека који је тада желео да остане. Листа је, међутим, морала да буде исправна! То се лако средило: брат је само заменио свој број са оним логорашем. Документа, како сам већ напоменуо, нисмо имали. Били смо срећни што још имамо своје тело које је, уосталом, још једва дисало. Све друго на нама, тј. дроњци који су на нама висили, изазивало је неко интересовање једино уколико смо били додељени транспорту болесних: "отписани" су на одласку били дрско прегледани да случајно немају бољи капут или боље ципеле од оних који остају – њихова је судбина ионако била запечаћена! А они који би остајали у логору, који су још били способни за некакав рад, имали су право да искористе све да повећају своју шансу да преживе...

Губитак осећаја да је људско биће појачава се тиме што човек у концентрационом логору себе доживљава не само као предмет самовоље стражара него и као играчку судбине. Некада сам мислио и говорио да човек тек после 5 или 10 година сазна зашто је нешто у његовом животу било добро или зло. У логору сам научио да се то може сазнати већ после 5 или 10 минута! Још у Освјенциму усвојио сам правило које се показало као добро и кога су се и други држали. На постављена питања сам искрено одговарао, али сам ћутао о свему за шта нисам директно питан. Ако су ме питали за године, одговорио сам тачно; ако су ме питали за професију рекао бих да сам лекар – али бих прећутао своју специјалност. Првог јутра у Освјенциму на збориште је дошао есесовски официр. Морали смо да се поређамо у групе – изнад 40 година, испод 40 година, у металске раднике, механичаре итд. Затим су нас прегледали да ли имамо килу и неки логорашки су формирали посебну групу. Једна група је отерана у другу бараку, где је поново била прозивана. И ја сам био међу њима. Пошто сам поново рекао своје године и професију, сортиран сам у мању групу. Тако је потрајало неко време а ја сам био жалостан јер сам запао међу странце чији језик нисам разумео. Затим је уследила последња селекција и коначно, нашао сам се опет у својој групи из прве бараке. Нико од њих није

приметио да сам у међувремену теран из бараке у бараку, али ја сам наслућивао како се за то кратко време судбина са мном поигравала...

Када се организовао већ поменути транспорт у поштедни логор, на списку је било и моје име, тј. мој број, јер су тамо били потребни и лекари. Нико, међутим, није веровао да је одредиште транспорта поштедни логор. Људи су се већ научили памети. Пре пар недеља спремао се исти такав транспорт. Већ тада се веровало да се не иде у поштеду, него у гасну комору. Када је, затим, објављено да ће свако ко се пријави за ноћну смену које су се такође сви плашили бити брисан са списка за транспорт, одмах су се пријавила 82 логораша. Четврт сата после тога транспорт је отказан, али су њих осамдесет двојица остали на списку ноћне смене што је за већину значило смрт у року од 14 дана.

Дакле, поново је формиран транспорт за поштедни логор. Нико није знао да ли је то лукавство којим се жели из болесника исцрпсти последњи атом снаге за рад – макар само за 14 дана, или ће транспорт ићи у гасну комору или, пак, стварно у поштедни логор. Главни лекар, који ми је донекле био наклоњен, рече ми крадом у 9,45 увече: "У канцеларији сам рекао да Ви можете избрисати своје име са списка. Можете то да учините само до 10 сати." Одговорих му да те није мој начин и да сам навикао да идем правим путем, односно, да се тако изразим, да се препуштам судбини. "Радије бих остао уз своје болесне другове", рекох му. У очима му се огледала самилост, као да је знао... Пружио ми је руку као да је то опроштај не доживотни, већ од живота. Полако сам се вратио у своју бараку, где ме је дочекао добар пријатељ: "Зар заиста идеш с њима?" "Да, идем..." Потекле су му сузе и морао сам да га тешим. Морао сам да учиним још нешто: свој тестамент. "Слушај, Ото! Ако се не вратим кући својој жени и ако је икада видиш, реци јој: прво, да смо о њој причали стално, сећаш ли се? Друго, никада никог нисам волео више него њу. Треће, кратко време које сам с њом био ожењен, надвладало је све, па и ово што сам овде проживео..." Ото, где си сада, да ли си

жив? Шта је с тобом било после оног нашег опроштајног тренутка? Јеси ли нашао своју жену? Сећаш ли се како сам тражио да научиш напамет мој тестамент, упркос твојим детињим сузама?

Следећег јутра сам отишао с транспортом. Тада то није била варка, нити је транспорт завршио у гасној комори, него заиста у поштедном логору. Они који су ме сажалењали остали су у старом логору где је глад беснела јаче него у нашем новом логору. Мислили су да ће се спасти, а у ствари су запечатали своју судбину. Неколико месеци после тога, пошто смо већ били ослобођени, срео сам пријатеља из старог логора. Испричао ми је како је, као логорски полицајац, конфисковао из лончића, у коме се кувало, комад људског меса које је нестало с гомиле лешева. У логору се појавио канибализам коме сам ја на време умакао.

Зар то не подсећа на причу о Смрти у Техерану? Богат и моћан Персијанац је шетао у башти са својим слугом. Слуга је плакао, јер је управо срео Смрт, која му је запретила. Зато је молио господара да му да свог најбржег коња да би побегао у Техеран где ће стићи до вечери. Господар пристаде и слуга одјури на коњу. Али, враћајући се мало касније кући и сам господар угледа Смрт па је упита: "Зашто претиш мом слуги?" "Нисам му претила", одговори Смрт; "само сам се изненадила што га ту видим баш док сам планирала како ћу га доћас затећи у Техерану."

Превладавајуће осећање да је играчка и начело да је боље не играти се судбином него јој се, радије, препустити, а осим тога и дубока апатија која обузима логораша – све то објашњава чињеницу да се он клоњи сваке иницијативе и плаши сваке одлуке. Ипак, у логорашком животу има одлука које се морају донети изненада и у тренутку, које се односе на живот и смрт, на пример када се треба одлучити за или против бекства. У тим тренутцима, он у себи доживљава паклене муке: да ли треба да побегне или не, да ли рескирати или не? И ја сам прошао кроз то. За бекство је био колега који је обављао лекарску праксу ван логора; у сваком случају је хтео да бежи, али са мном. Под изговором да сам му потребан као специјалиста у

случају једног пацијента који није био логораш, прокријумчарио ме је ван логора. Униформе и документа је требало да нам набави један страни припадник покрета отпора. Али, у задњи час су искрсли неки технички проблеми, па смо морали да се вратимо у логор. Ту прилику смо искористили да се снабдемо залихом хране (натрулим кромпирима) и да потражимо ранац. С том намером смо провалили у празну бараку једног женског логора из кога су жене послате у неки други логор. У бараци је био невероватан неред; могло се закључити да су многе жене побегле: остали су дроњци, слама, трула храна, разбијено земљано посуђе. Било је чинија у врло добром стању, које се у логору цене, али их нисмо узели: било нам је познато да откад су завладали ужасни услови те чиније службе не само за супу већ и за умивање или као ноћна посуда. Ноћне посуде су у логору биле најстроже забрањене али ту забрану су морали да крше нпр. тешки болесници од тифуса који ни уз туђу помоћ нису могли да изађу до клозета. Ја сам остао напољу на стражи, а мој колега се ушуњао у бараку и убрзо се вратио радостан, носећи ранац испод кабанице. Видео је унутра још један ранац и тада сам, заменивши улогу, ја ушао: пре него што сам открио ранац нашао сам, на моју велику радост, четкицу за зубе али међу отпацама угледао сам и леш једне жене.

Отрчао сам у бараку да покупим своје ствари: порцију, исцепане рукавице без прстију које сам наследио од мртвог тифусара и неколико листова папира исписаних стенографским белешкама којима сам реконструисао мој пропали научни рукопис. Затим сам обишао моје пацијенте који су згурено лежали на трулим даскама са обе стране бараке. Дошао сам до јединог земљака који се скоро умирао и коме сам хтео да спасем живот из чистог поноса упркос његовом лошем стању. Пред њим сам крио своју намеру, али изгледа да је он наслутио да нешто није у реду (можда сам био нервозан). Упитао ме суморним гласом: "Зар и ти одлазиш?" Одмахнуо сам главом, али нисам могао да избегнем његов жалостан поглед. После обиласка других, поново сам дошао код њега. Поново ме је

дочекао очајан поглед који сам донекле осетио као прекор. Неки непријатан осећај који ме је обузео чим сам свом пријатељу рекао да ћу да бежим с њим бивао је све интензивнији. Изненада сам одлучио да узнем своју судбину у сопствене руке. Изађох из бараке и рекох пријатељу да не могу с њим. Чим сам му рекао да сам одлучио да останем уз своје пацијенте, напустио ме је онај непријатан осећај. Шта ће донети наредни дани нисам знао, али сам стекао до тада непознати душевни мир. Вратих се у бараку, седох на даске уз болесног пријатеља, настојећи да га утешим; затим сам чаврљао са другима, покушавајући да смирим њихове делиријуме.

И, коначно је освануо последњи дан нашег боравка у логору. Како се фронт приближавао, готово сви логораша су у масовним транспортима пребачени у друге логоре. Логорске власти, капои и кувари су побегли. Тог дана је издата наредба да се до заласка сунца логор мора евакуисати од заосталих болесника, неколико лекара и болничара, јер се те ноћи логор морао спалити. Међутим, после подне се нису појавили камиони који је требало да покупе болеснике. Уместо тога, логорска капија је изненада затворена и бодљикава жица строго чувана да нико не може да побегне. Ситуација је била крајње напета јер, као да су намеравали да, заједно с логором, спале и преостале логораше. Тада смо, мој пријатељ и ја, по други пут одлучили да бежимо.

Наредише нам да укопамо три леша изван ограде бодљикаве жице. Једино смо нас двојица били способни за тај посао. Готово сви други су лежали у пар употребљивих барака у грозници и бунилу. Ми смо брзо сковали план: с првим лешом прокријумчарити, у корпи за веш коју смо употребили као ковчег, ранац мог пријатеља; с другим лешом, мој ранац; а с трећим изласком побећи. Прва два изласка су испала по плану. Пред трећи излазак сам чекао, док је мој пријатељ тражио комад хлеба да имамо нешто хране за прве дане у шуми. Пролазили су минути, а ја сам бивао све нестрпљивији што се он не враћа. После три године тамновања, дочаравао сам себи слободу, замишљајући

како је дивно ићи према фронту. Али до њега ипак нисмо стигли. И срећом, јер смо тек касније сазнали да би такав бег био погибелан. Али, баш у тренутку кад се мој пријатељ коначно вратио, логорска капија се нагло отворила. Сјајна, плавичасто обојена кола, означена црвеним крстом, полако су се котрљала према логорском зборишту. Био је то делегат Црвеног крста из Женеве и логор с његовим становницима био је од тог тренутка под његовом заштитом. Делегат се сместио у оближњој сеоској кући, да за случај било какве неприлике буде близу логора. И ко би тада више разбијао главу мислима о бекству? Истоварале су се кутије с лековима, делиле цигарете, фотографисали су нас и владало је огромно весеље. Више није било потребно да ризикујемо и идемо према борбеним линијама.

У првим минутима узбуђења заборавили смо на трећи леш, па смо га тек нешто касније однели и укопали у заједнички гроб. Стражар који нас је пратио и надгледао, релативно доброћудан, одједном је постао веома љубазан. Видео је да батина има два краја и покушавао је да освоји нашу наклоност. Придружио се краткој молитви коју смо читали над лешевима пре него што смо их прекрили земљом. После свих узбуђења и напетости прошлих дана и сати узмицања пред смрћу, речи наше молитве за мир биле су изречене са највећим жаром.

Тако смо, веселећи се унапред слободи, провели наш задњи логорашки дан. Али, веселили смо се прерано. Делегат Црвеног крста нас је уверавао да је потписан уговор и да се логор не сме евакуисати. Али те ноћи дођоше есесовци с камионима и налогом да се логор очисти. Преостали логорашки је требало да буду одведени у централни логор одакле ће, наводно, бити послати у Швајцарску у наредних 48 сати где ће бити размењени за ратне заробљенике. Есесовце смо једва препознавали. Били су веома љубазни, настојали су да нас наговоре да без страха уђемо у камионе и говорили нам да треба да будемо захвални судбини. Они који су били довољно снажни нагурали су се у камионе, а озбиљно болесне и слабе су други подизали. Мој

пријатељ и ја више нисмо крили своје ранце и чекали смо у последњој групи, из које су тринаесторица морала да буду остављена за следећи камион. Главни лекар је избројао потребан број, али је пропустио нас двојицу. И тако смо ми заостали. Изненађени, веома љути и разочарани окривљивали смо главног лекара, који се правдао својим умором и растресеношћу. Рекао је чак да је помислио да намеравамо да бежимо. Нестрпљиво седосмо, с ранцима на леђима, чекајући са још неколико логораша на последњи камион. Чекали смо врло дуго и најзад полегасмо на струњаче у опустелој стражарници, исцрпљени узбуђењима последњих дана и сати у којима смо живели између наде и разочарања. Заспали смо одевени и обувени, спремни за покрет. Пробудило нас је грување топова и пушака, блесак светлећих ракета, звиждање метака који су пробијали зидове бараке. Главни лекар је дотрчао и наредио да легнемо на под како би се заштитили. Један логораш ми скочи на стомак: потпуно сам се пробудио. Одмах схватисмо: до нас је стигла борбена линија. Пуцњава је јењавала, дан је свитао. Напољу, на стубу крај логорске капије вијорила се на ветру бела застава. Тек за пар недеља сазнадосмо како се са нама, последњом шачицом логораша овог логора, судбина и у последњим сатима поигравала: сазнали смо како је мало вредна свака људска одлука, и то управо онда када се ради о животу или смрти. Поново смо се сетили приче о Смрти у Техерану сазнавши за судбину другова који су оне ноћи на камионима сањали о слободи. Јер, преда мном су биле фотографије мојих пацијената, снимљених у малом логору близу нашег где су одвезени, затворени у бараке и спаљени. На сликама су се видели напола угљенисани лешеве.

Толико о апатији, о отупелости која логораша савлада, која му сроза душевни живот на најпримитивнији ниво и учини га безвољним објектом судбине или самовоље стражара, па га, на крају, доведе до тле да зазира од било каквог доношења одлуке. Апатија има и друге узроке. Према томе, није само одбрамбени механизам душе: исто као и раздржљивост која је, поред апатије, једно од најмар-

кантијих обележја логорашеве психе. Међу њиховим главним органским узроцима налазе се глад и недостатак сна, што и у нормалном животу изазива апатију и раздражљивост. Немогућност сна делимично је условљавала, упоредо са крајњом пренатрпаностићу и нехигијеном логора, и гамад која нам је додијавала.]

«Спољашњим узроцима апатије и раздражљивости треба придружити недостатак никотина и кофеина. Уз те органске узроке логорашевог расположења долазе, наравно, и душевни узроци и то у облику неких комплекса. Већина логораша пати, што је разумљиво, од својеврсних осећања мање вредности. Свако од нас је некад био "неко", или је веровао да то јесте. А сада, овде с њим поступају као да је, буквално, нико. Разумљиво је да се у логору не може уздрмати свест о личној вредности, укотвљеној у духовности; али колико логораша, колико људи уопште, има такву јасну свест о својој вредности? Не мислећи на духовне вредности, просечни логораш се осећа потпуно декласиран. Тај доживљај је био нарочито актуелан на очиглед контраста у социјалној структури логора. Овде мислим на ону мањину истакнутих логораша, на капое, куваре, магационере и логорске полицајце који су компензовали своје првобитно осећање ниже вредности. Такви се нису осећали декласиранима као обични логораша, него напротив – унапређеним скоројевићима. Неки су чак гајили илузију о својој величини. Унутрашња реакција гневне и завидне већине према тој фаворизованој мањини изражавала се на разне начине, понекад вицевама. Такав један виц је био: Разговарају два логораша о свом капоу: "Замисли! Познавао сам тог човека док је био само председник банке. Зар није срећан што се сад попео тако високо?"

Кад год би понижена већина дошла у сукоб са повлашћеном мањином за шта је било много прилика, почевши од дељења хране, раздражљивост би планула до врхунца. Раздражљивост, чије смо спољашње узроке навели, потенцирана је повећањем напетости душевних комплекса свих присутних. Није чудо што је таква напетост често прерасла у општу тучу. Како је

логораш стално био очевидац призора батинања у логору, код њега је рефлекс туче постао, у неку руку, уобичајен. И сам сам често доживљавао да ми се рука нагло трза и прети да се откачи кад те, гладног и неиспаваног, спопадне бес. Тада сам био неиспаван нарочито зато што смо неко време смели да грејемо бараку за тифусаре и при том морали ноћу да пазимо да се ватра у пећи не угаси. Сви који су икако могли, смењивали су се у одржавању ватре. То су, уосталом, били најидиличнији тренуци мог тамновања: испружен на земљаном поду испред пећи, док су болесници спавали или бунцали, пекао сам на жару од украденог дрвеног угља неколико украдених кромпира. Али сам се зато дању осећао још уморнији и раздражљивији. Тада сам, мало пре ослобођења, морао као лекар да замењујем и оболелог собног старешину. Тако сам логорским властима био одговоран и за одржавање чистоће у бараци ако се та реч уопште сме употребити за оне услове. Појава инспекције у бараци служила је више тортури него хигијени. Болесницима би тада једино помогли лекови и боља храна, али инспекторе је занимало само то да ли на главном пролазу у бараци можда има неки стручак сламе, или да ли су прљави и ваљљиви покривачи пацијената добро омотани око њихових ногу. Према судбини логораша инспектори су били потпуно равнодушни. Са мном су били задовољни ако сам, скинувши нагло своју логорашку капу с главе и лупнувши петама, одсечно рапортирао: "Барака број VI/9: 52 пацијента, 2 болничара, један лекар." Тада би отишли. Али ја сам понекад сатима пре него што је требало да дођу, или уопште нису дошли, морао да пазим да покривачи буду равни, да купљам трунке сламе које су падале с лежајева и да ичем на беднике који су се на креветима бацакали тамо-амо и угрожавали сав мој труд око уредности и чистоће. Апатија је била нарочито тешка код пацијената с грозницом који нису никако реаговали док се год на њих није викало. А и то је понекад било узалудно. Тада сам морао да уложим страховит напор самоконтrole да их не ударим. Јер сопствена раздра-

жљивост је посебно расла пред туђом апатијом у време опасности од скоре инспекције.

* * *

После овог покушаја психолошког описивања и психопатолошког тумачења типичних карактерних црта становника концентрационог логора, можда се стиче утисак да на људско биће потпуно и неизбежно утиче логорска средина. И заиста је, у границама психологије концентрационог логора, управо логорски живот са својом социјалном структуром, наизглед присилно, одређивао понашање логораша. Овде је оправдано упитати се: Шта ја са људском слободом? Зар не постоји духовна слобода понашања, слобода става према околини? Да ли је исправно натуралистичко гледање на свет и живот према коме човек није ништа друго него производ многоструких услова и детерминизма — било биолошких, психолошких или социјалних? Зар човек заиста није ништа више него резултат своје телесне конституције, карактерне диспозиције и друштвених околности? И коначно, да ли логорашеве реакције на посебан свет концентрационог логора доказују да се он не може отети утицајима тог живота којима је присилно изложен? Зар он мора подлећи тим утицајима?

На ова питања можемо одговорити било начелно или из искуства. Искуство логорског живота показује да човек може другачије реаговати. Било је много примера, често херојских, који доказују да се апатија може надвладати и да се раздражљивост може контролисати. Човек може очувати делић духовне слободе и слободног става према околини чак и у тако страшним условима физичког и психичког притиска. Ко од преживелих логораша не би могао да прича о људима који су обилазили зборна места и бараке, делећи негде добру реч, негде свој последњи комад хлеба? Ако их је и било мало, они ипак доказују да се човеку може одузети све осим једнога: базичне људске слободе да у

свим околностима изабере своје држање, да прихвати свој сопствени пут. А бирати се морало непрестано! Сваки дан и сваки сат је логорашу доносио прилику да створи неку одлуку којом би одређивао да ли ће се препустити силама које су претиле да му одузму његову праву личност, унутрашњу слободу и којом је одређивао да ли ће бити играчка околине одричући се своје слободе да би се поистоветио са узорком типичног логораша.

Са тог становишта, духовне реакције становника логора су очигледно више од пуког израза неких телесних, духовних и друштвених услова мада сви ти услови (лоша исхрана, недовољно сна и разни духовни комплекси) у неку руку сугеришу да логораш мора да потпадне законитостима типичне логорашке психе. Последња анализа показује да је оно што је од човека, наизглед, створио логор ипак резултат унутрашње одлуке логораша. Начелно сваки човек, и у таквим околностима, може некако да одлучи шта ће, у духовном смислу, да буде: типичан логораш или човек који и ту чува своје људско достојанство.

Достојевски је једном рекао: "Једнога се плашим: да не будем достојан својих патњи." Та мисао ми се често наметала када сам упознао оне мученичке ликове чије је понашање у логору, њихова патња и смрт потврдила чињеницу да се задњи делић слободе не може изгубити. Заиста се може рећи да су они били достојни својих патњи. Доказали су да истинско трпљење значи унутрашње остварење. Духовна слобода, која се човеку не може одузети, пружа му до последњег даха могућност да осмисли свој живот. Јер, радни живот у коме човек може стваралачким чином да остварује вредности није једини живот који има смисао, нити је то само хедонистички живот који човеку пружа могућност да се испуни доживљајем лепоте у природи и уметности; већ свој смисао задржава и живот који, као у логору, више нема никакве шансе за остваривање стваралачких или хедонистичких вредности, него му једино још пружа шансу морално највреднијег држања, тј. става који он заузима према коначној ограничениости своје егзистенције.)

Живот стварања и живот уживања вредности одавно му је ускраћен. Али, смисао има не само стварање и уживање, већ, ако живот уопште има смисла, онда свој смисао мора имати и трпљење. Та патња некако спада у живот као и судбина и умирање. Тек невоља и смрт обједињују људски живот у јединствену целину.

Начин на који човек прихвата своју неумитну судбину и све патње које она собом доноси, начин на који носи свој крст пружа му многе могућности, па и у најтежим околностима и до његовог последњег даха, да свом животу да дубљи смисао. Према томе да ли је неко храбар, достојанствен и несебичан, или пак, у оштрој борби за самоодржање, заборавља на своју људскост па се срозава на животињски ниво, на шта је подсетила психологија логораша: према томе је човек и остварио или пропустио моралне могућности своје мучне ситуације и своје тешке судбине и према томе он јесте или није достојан своје патње.

Нико не треба да мисли да су ова размишљања изван овог света и предалеко од стварног живота. Истина, ретки су људи који су дорасли таквој моралној висини. Само ретки логораша су у потпуности сачували своју унутрашњу слободу и достигли оне вредности које омогућава патња. Али, чак и само један такав пример је довољан доказ да човека његова унутрашња снага може да уздигне изнад његове спољашње судбине. Таквих људи има много, свакако и ван концентрационог логора. Свуда је човек суочен са судбином и увек му се пружа могућност да нешто оствари својим трпљењем. Довољно је помислити на судбину неизлечивих болесника. Једном сам прочитао писмо релативно младог пацијента који свом пријатељу јавља да је управо сазнао да су му дани одбројани и како се сећа неког филма о човеку који је достојанствено и храбро ишао у сусрет смрти. Тада му се чинило да је то небески дар, а сада, писао је даље, судбина и њему пружа такву шансу.

Ко од нас, који смо пре више година гледали филм "Васкрсење" према Толстојевом роману, није онда помислио: то су велике судбине и велики људи, нас то никада неће задесити и нећемо имати прилику

да се уздигнемо до такве људске величине. Затим смо у најближој кафани, уз шољицу кафе, заборавили те метафизичке мисли које су на тренутак заокупиле нашу свест. Када смо сами били суочени са тешком судбином, када смо и сами били пред одлуком да се достојанствено ухватимо у коштац са судбином, давно смо већ заборавили на своју младалачку одважност и — затајили смо...

Можда је неко од нас једног дана био у прилици да поново у биоскопу гледа исти или сличан филм па су му се, у сећању, одвијале слике сопствених успомена на људе који су у животу постигли много више него што може приказати неки сентиментални филм. Сетиће се унутрашње величине у детаљима животне приче овог или оног човека као, на пример, умирања младе жене у концентрационом логору, коме сам био сведок. Прича је једноставна, може изгледати као измишљена, али мени звучи као поема: Та жена је знала да ће наредних дана умрети. Ипак је била ведро. "Захвална сам судбини што ме је овако тешко погодила. У свом пређашњем животу сам била размажена и нисам озбиљно схватала своје духовне амбиције." У својим задњим данима била је сасвим продуктивна. "Ово стабло преда мном ми је једини пријатељ у мојој усамљености", рече показујући кроз прозор. Напољу је процветао кестен и са болесничког дрвећног лежаја се могла видети само једна грана са два цвета." С тим стаблом често разговарам", рекла је затим. Нисам разумео њене речи. Можда булазни или има халуцинације? Зато сам је упитао да ли јој стабло одговара и шта. На то ми је одговорила: "Рекло ми је: ја сам ту, ту сам ја — Живот, вечни Живот..."

Већ смо рекли да последњи разлог човекове унутрашње деформације нису набројани психофизички узроци, већ се она коначно заснива на слободној одлуци. Психолошка посматрања логораша су показала да под утицаје логорске средине потпада, у развоју свог карактера, једино онај ко је духовно и људски већ пао, а падају они који немају унутрашњи ослонац! У чему би могао и морао да се састоји тај унутрашњи ослонац то се овде питамо.

Када бивши логораши пишу или извештавају о својим искуствима, признају да је најпогубнији утицај на њих имало то што нису знали колико ће трајати њихово тамновање. Време отпуштања из логора није им било познато. У нашем логору је било бесмислено о томе уопште говорити. Заправо је рок отпуштања био не само несигуран, већ практично и неограничен. Један познати психолог је живот у логору назвао провизорном егзистенцијом. Ми можемо да додамо да се логорашева егзистенција може дефинисати као провизорна егзистенција непознатог трајања.

Када су новајлије стизале у логор, обично нису ништа знали о приликама у логору. Повратници из логора су морали да ћуте, а из неких логора се нико није вратио... Доласком у логор, изменио се њихов унутрашњи сценарио. Са завршетком неизвесности наступила је неизвесност завршетка. Било је немогуће предвидети да ли ће се уопште и када окончати таква егзистенција.

Латинска реч "*finis*" има, као што је познато, два значења: завршетак и циљ. Стога човек који није могао да предвиди завршетак своје провизорне егзистенције, такође није могао да живи за неки циљ. Он више не може, што може човек у нормалном животу, да егзистира за будућност. А тиме се мења целокупна структура унутрашњег живота. Код логораша тада наступају знаци пропадања који су нам познати из других области живота. У сличној психолошкој ситуацији налази се, на пример, незапослени радник. И његова егзистенција је провизорна, ни он не може, у извесном смислу, да живи за будућност и за неки циљ у таквој будућности. На основу бројних психолошких истраживања на незапосленим рударима могао је тачно да се испита утицај такве деформисане егзистенције на доживљај времена или унутрашње време, како се то у психологији назива.

У логору је било овако: кратак временски рок, нпр. дан испуњен многим шиканирањима, изгледао је бескрајно дуг; а дужи рок, нпр. недеља са свакодневном једноличношћу, изгледало је као да пролази веома брзо. Сви смо се слагали у томе да нам дан траје

дуже од недеље! Тако смо парадоксално доживљавали време.

Овде се можемо подсетити исправних психолошких запажања која је Томас Ман изнео у роману "Заробни брег" где се приказује душевно стање људи који су у психолошки сличној ситуацији: туберкулозни болесници у санаторијуму, којима је такође непознато време отпуштања, па живе егзистенцијом без будућности која није усмерена на будући циљ као и станонци концентрационог логора.

Један логораш ми је причао да је, марширајући у колони пристиглих логораша од железничке станице до логора, имао осећај као да корача у поворци иза свог сопственог леша. Тако интензивно је доживљавао губитак своје будућности да је морао да гледа на свој живот као на прошлост, као на мртваца. Доживљај да си живи леш продубљивао се и другим узроцима. У времену си осећао неограниченост свог тамновања, у простору, пак, уске границе затвора: шта год је постојало изван бодљикаве жице изгледало је недоступно и некако нестварно. Збивања као и људи изван логора, сав нормалан живот тамо напољу логорашу изгледа некако сабластан. Кад год на њега погледа, живот изван логора му изгледа онако како би можда изгледао покојнику који са оног посматра овај свет. Према нормалном свету логораш стиче, помало, осећај као да је изван њега.

Пошто је изгубио ослонац на циљеве у будућности, логорашев унутрашњи живот је морао да се бави мислима о прошлости. О тенденцији враћања у прошлост смо већ говорили, у другом контексту. Она служи негирању садашњости са свим њеним страхотама. Али негирање садашњости и њене стварности крије у себи, са моралног становишта, извесне опасности. Јер, на тај начин се лако превиде могућности позитивних остварења, којих је и у логору било, што доказују херојски примери. Потпуна негација стварности, у доживљавању провизорности егзистенције, наводила је логораша на то да се сасвим препусти и пропада, кад је и онако све бесциљно. Такви људи заборављају да управо та изванредно тешка спољна

ситуација даје човеку прилику да духовно прерасте самог себе. Уместо да спољне тешкоће логора прихвате као тест своје унутрашње снаге, они своју стварну егзистенцију не схватају озбиљно и презиру је као нешто нестварно пред чиме је најбоље затворити се и баве се само својим прошлим животом. Живот таквих људи тада застане уместо да се, усред највећих тешкоћа тамновања, уздигне до моралних висина. Сигурно да су само малобројни способни за то; али њима је успело да, чак и у објективном неуспеху и у смрти, досегну људску величину која би им у њиховом обичном животу можда била недостижна. На нас остале, осредње и млитаве, могле би се применити Бизмаркове речи: "У животу је као код зубара: непрестано очекујеш да ће најгоре тек доћи, а све је већ готово." Са малом изменом, могли бисмо рећи да су људи у концентрационом логору већином веровали да су праве животне прилике за њих прошле. У стварности се њихова прилика састојала у томе шта ће они од свог логорског живота направити: јадно вегетирање — као хиљаде логораша или унутрашњу победу — као ретки и малобројни...

Отуда је јасно да је сваки покушај сузбијања психопатолошких појава код логораша, у смислу психотерапије или менталне хигијене, морао да иде за тим да логораша духовно уздигне, да га поново усмери на будућност и на циљеве у будућности. Поједини логорашки су то инстинктивно, сами од себе, покушавали. *Sub specie aeternitatis* (Са становишта вечности — Спиноза), човеку је својствено да може да егзистира једино окренут будућности. Томе се, у тешким тренуцима, увек прибегава. Понекад се то одиграло у виду трика. Сећам се свог сопственог доживљаја: готово плачући од бола у ногама и од леденог ветра, ишао сам у колони, посрћући, неколико километара од логора до радилишта. Непрестано сам мислио на стотину ситних проблема нашег бедног логорског живота: Шта ли ће нам вечерас дати да једемо? Да ли ћу парченце кобасице, које ћемо можда добити као додаток, успети да заменим за хлеб? Да ли ћу заменити своју последњу цигарету, од премије пре 14 дана, за порцију супе? Где

да нађем парче жице која би ми послужила уместо пертли на ципелама? Да ли ћу на време стићи на радилиште да се придружим својој радној групи или ће ме доделити некој другој групи, можда са неким бруталним предрадником? Шта да предузmem да бих успоставио добар однос са капоом који би могао да ми помогне да добијем посао у логору, уместо да свакодневно пешачим далеко до радилишта? Већ ми се било смучило то стање унутрашње присиле које ме је сваког дана и сваког сата мучило истим мислима. Послужих се тада триком: одједном, угледах себе на предавачком подијуму добро осветљене, топле и лепе сале за предавања, а преда мном седе пажљиви слушаоци на удобним меким столицама; говорим... о психологији логораша! Тако је све оно што ме мучи и тишти постало објективно, а ја то описујем са вишег научног становишта. Некако ми је успевало да се тим триком уздигнем изнад своје стварности и своје муке и да је посматрам као да већ припада прошлости а ја сам, са својом патњом, предмет интересантног научно-психолошког истраживања које сам предузимам. Спиноза у својој "Етици" каже: Осећај трпљења престаје да буде трпљење чим о њему створимо јасну и развојетну представу.)

Ко, напротив, више није могао да верује у будућност, у своју будућност, тај је у логору био изгубљен. Губитком вере у будућност изгубио је свој духовни ослонац, препустио се и изложио телесном и психичком пропадању. Већином се то догађало веома нагло, као у некој кризи чији су симптоми познати искусном логорашу. Сви смо се плашили тог тренутка — не за себе, што би било бесмислено, већ за своје пријатеље. Обично је почињало тако што логораш, једног дана, није хтео ујутру да се обуче, умије и изађе на зборно место. Никакве молбе, претње или ударци нису деловали. Он би само, готово непомично, лежао. Ако је криза наступила због болести, није хтео у амбуланту нити било шта да за себе учини. Напросто се предао! Лежао је у свом измету и ништа га није узбуђивало.

— Тесну повезаност између тог опасног самопредавања и губљења вере у будућност доживео сам

једном на драматичан начин: мој собни старешина, иначе непознат страни композитор и либретист, поверио ми се једног дана. "Докторе, нешто бих ти испричао. Недавно сам сањао занимљив сан. Неки глас ми је рекао да пожелим шта год хоћу – само треба да кажем и добићу одговор на било које питање. И знаш шта сам питао? Желим да знам када ће рат за мене бити готов. Разумеш ли докторе шта мислим: за мене! То јест, хтео сам да знам када ћемо ми, када ће наш логор бити ослобођен, када ће се окончати наше патње." "А када си то сањао?", упитах. "У фебруару 1945.", одговорио је (а био је почетак марта). "И шта ти је глас одговорио?", питао сам даље. На то је тихо и тајанствено шапнуо: "Тридесетог марта..."

Кад ми је Ф. причао тај свој сан, још увек је био испуњен надам и уверењем да ће се његов сан обистинити. Али, проречени рок се све више приближавао а према вестима које су допирале у логор бивало је све мање вероватно да ћемо још у марту бити ослобођени. Тада се догодило. Дана 29. марта Ф. је изненада оболео, са високом температуром; 30. марта, када је по његовом пророчанству рат требало да се заврши, а са тиме и његове патње, почео је да булазни и губи свест а 31. марта је био мртав. По свим видљивим знацима умро је од тифуса.

Ко зна колико је тесна веза између човековог душевног расположења, његове храбрости и наде, односно њиховог губитка и отпорности његовог организма, лако ће разумети како изненадни губитак храбрости и наде може бити смртоностан. Мој је друг Ф., на крају крајева, умро јер је био тешко разочаран због изостанка тачно очекиваног ослобођења, па се изненада смањила отпорност његовог организма против латентне инфекције тифуса. Његова вера у будућност и воља за животом су биле паралисане па је организам подлегао болести и тако се пророчанство његовог сна коначно испунило.

Разматрање тог случаја и из њега изведени закључци слажу се са оним на шта ме је упозорио наш главни лекар. Стопа смртности у недељи између Божића 1944. и Нове године 1945. порасла је изнад свих

дотадашњих искустава. По његовом мишљењу тај пораст се није могао објаснити ни тежим условима рада или погоршаном исхраном, ни промењеним временским приликама или новим епидемијама, него се узрок масовног умирања могао потражити једино у томе што је већина логораша гајила наивну наду да ће за Божић бити код куће. Како се то време примицало а охрабрујућих вести није било, логораша су изгубили наду па их је савладало разочарање, што је неповољно деловало на отпорност њиховог организма и многи од њих су умрли.

Као што смо већ рекли, сваки покушај да код логораша ојачамо психичку снагу, претпоставља да нам је успело да га усмеримо на неки циљ у будућности. Зато, под којим се предузимају сва психотерапијска и менталнохигијенска настојања у вези логораша, могу да буду Ничеове речи: "Ко зна зашто да живи, поднеће готово свакако како да живи!" Кад год се за то пружила прилика, логорашима је требало довести у свест неко "зашто", неки циљ њиховог живота да би били јачи у подношењу ужасног "како" њихове егзистенције. Тешко ономе ко више није налазио смисао свог живота, никакав циљ, никакву сврху и, према томе, никакав ослонац да настави да живи. Ти људи, без унутрашњег ослонца, бивали су брзо изгубљени. Типичан одговор којим је такав човек одбацивао све разлоге охрабрења, увек је гласио: "Немам више шта да очекујем од живота". И шта да му на то одговоримо?

У ствари, потребна је темељна промена у начину постављања питања о смислу живота. Морамо научити и учити очајнике, да заиста није важно шта ми од живота очекујемо, већ је напротив важно шта живот очекује од нас! Филозофским језиком би се могло рећи да се овде ради о својеврсном коперниканском обрту: наиме, више не питамо за смисао живота, већ себе доживљавамо као да смо питани, да смо они којима живот сваког дана и сваког часа поставља питања на која треба да одговоримо, и то не мозгањем и реториком, већ својим делима и правим понашањем. Живети, на крају крајева, значи: бити одговоран за

давање прaviх одговора на животна питања, за испуњавање задатака које живот поставља пред сваког појединца, за испуњење захтева сваког тренутка.]

Тај захтев и према томе и смисао егзистенције варира од човека до човека и од тренутка до тренутка. Дакле, не може се уопштено одговорити на питање тог смисла; живот, како га овде замишљамо, није нешто неодређено, већ нешто сасвим реално и конкретно, као што су и животни задаци. Конкретна стварност доноси човеку судбину која је за сваког непоновљива и јединствена. Ниједан човек и ниједна судбина се не може упоредити са другим човеком и другом судбином. Ниједна ситуација се не понавља и свака од њих тражи другачији одговор. Једанпут конкретна ситуација захтева активност – да покуша, дакле, да делотворно обликује своју судбину; други пут, да искористи прилику да вредности оствари кроз уживање; трећи пут, опет, да своју судбину једноставно прихвати управо – као "свој крет", као што смо већ поменули. Али свака ситуација је обележена својом непоновљивошћу и јединственошћу, па допушта увек само један једини, онај прави, одговор на питање које ситуација поставља.]

Дакле, када конкретно судбина човеку наметне патњу, он ће морати да у патњи види задатак и то непоновљив задатак. И наочиглед патње, човек мора борбом да дође до свести да је он у њој тако рећи на целом свету непоновљив и јединствен. Нико не може да му отклони патњу, нити да уместо њега трпи. Али, у томе како он подноси своју патњу садржана је и непоновљива шанса за јединствено остварење.]

За нас логораше, то нипошто није била спекулација, далеко од стварног живота. Такве мисли су нам једино могле помоћи! Оне су нас чувале од очаја и онда када више нисмо видели никакву шансу да ћемо спасти живу главу. Одавно смо већ били превазишли стадијум тражења животног смисла, како се он често наивно поставља па једино значи остваривање неког циља својим радом. Нас је интересовао смисао живота као целине која обухвата и смрт, па гарантује смисао не само живота, већ смисао патње и умирања. За тај смисао смо се борили!

Ако смо једном открили смисао патње, више нисмо умањивали или игнорисали тежину логорског живота, потискујући ужасну стварност или је игноришући можда јефтиним или исфорсираним оптимизмом. Нама је патња постала задатак и нисмо желели да се затварамо пред њеном смисленошћу. Она нам је открила свој остваривачки карактер који је подстакao Рилкеа да каже: Колико треба да истрпимо. Као што се каже одрадити, тако Рилке каже истрпети.]

Много тога је требало да пропатимо. Зато је било потребно патњама у неку руку гледати у очи; свакако, уз опасност да понекад будемо слаби...да се можда понекад тајно исплачемо. Тих суза се не би требало стидети, јер оне сведоче о нечијој храбрости, храбрости трпљења! Али за то је мало ко знао и то се само понекад признавало као што је урадио онај друг који је, на моје питање како му је нестао оток (од глади), признао: "Па...отплакао сам га."

Скромни почеци психотерапије и менталне хигијене у логору били су, ако су били оствариви, индивидуални или колективни. Што се тиче индивидуалних, често су бивали хитни и усмерени на то да се спасе живот. Ти покушаји су се обично предузимали ради спречавања самоубиства. У логору је било најстрожије забрањено спасавати човека који је покушао самоубиство. Службено је било забрањено скинути човека који се обесио. Зато је било важно да се такви покушаји унапред спрече. Сећам се два случаја планираних самоубиства који су међусобно били нападно слични. Обојица су наводила типичан разлог да "од живота више немају шта да очекују". Обојицу је требало уверавати да живот од њих нешто очекује. И заиста, установило се да је једног од њих, у иностранству, чекало дете које је обожавао; док је другог чекала ствар, а не особа. Био је научник који је о једној теми написао више књига које је требало да доврши. Тај његов посао нико други не би могао да обави као што ни оног првог нико не би могао да замени у очинским осећањима према детету: непоновљивост и јединственост, које обележавају сваког човека и дају смисао свакој појединачној егзистенцији,

важе, дакле, подједнако за рад и стваралаштво, као и за човека и његову љубав. Та незаменљивост и незаступљивост сваког појединца је оно што расветљава сву величину одговорности коју човек има за свој живот и за његов наставак. Човек који је постао свестан те одговорности коју има пред делом које га чека или према вољеној особи која га чека, никад неће моћи да се одрекне свог живота. Он зна зашто треба да постоји па ће стога моћи да поднесе свако како свог постојања.

Могућност групне психотерапије је у логору, разуме се, била врло ограничена. Дobar пример је у том погледу вредео много више од речи. Ако нпр. неки собни старешина није био загуљен тип, имао је много прилика да на искрен и охрабрујући начин снажије морал својих подређених. Мада примар има снажније дејство, некада је снажно деловала и реч, нарочито у оним приликама када је услед неког повода споља, унутрашња реакција била јача. Сећам се, тако, како је у следећој ситуацији групним притиском искоришћена у терапијске сврхе унутрашња спремност свих логораша једне бараке, која је била појачана спољашњом ситуацијом.

Био је то тежак дан: мало пре тога је на зборном месту било објављено шта ће се унапред сматрати саботажом и према томе одмах бити кажњено вешањем. Међу такве злочине увршћено је и парање уских трака са старих покривача од чега смо много пута правили импровизоване доколенице и свака, и најмања крађа. Последњих дана један логораш који је скапавао од глади, провалио је у складиште кромпира и украо неколико килограма. То је откривено и провалника су идентификовали други логораша. Кад су логорске власти напушиле провалу, захтевале су да се преда кривац иначе ће цео логор постити читав дан. Наравно, 2500 логораша је радије постило него да свој друга пошаљу на вешала. Увече смо лежали у својој бараци веома лоше расположени. Једва да се чула по која реч и то раздражљива. Тада је нестало и светло. Расположење је пало на најнижи ниво. Међутим, наш собни старешина је био искусан човек. Започео је

кратак разговор о свему што нам се тада врзмало по главама. Говорио је о многим друговима који су умрли последњих дана због болести или самоубиства. Говорио је и о вероватном узроку смрти у оба случаја: о очају. Желео је да чује нека објашњења како би се можда могле спречити будуће жртве тог смртоносног душевног очајања и прозвао је мене! Бог ми је сведок да тог тренутка нисам био расположен за психолошка тумачења и проповеди којима бих тешио своје другове и на њих применио лекарско душебрижништво. Био сам гладан и промрзао, млитав и раздражљив; али сам морао да се приберем и искористим ту јединствену прилику, јер је охрабрење тада било потребније него икад.

И почео сам са најбаналнијом утехом: рекао сам да наша тадашња ситуација нипошто није најстрашнија од свих које се могу замислити шесте године Другог светског рата у Европи. Најпре сам, дакле, желео да искористим дејство контраста. Рекох затим да би свако од нас требало да се пита шта је заправо неповратно изгубио. Рачунао сам на то да за већину то ипак није било много. Ко је још увек жив, има разлога да се нада. Здравље, породична срећа, успешност у послу, иметак, друштвени положај – све се то, рекох, може надокнадити. "Још нам кости нису поломљене!" И шта год смо морали да истрпимо могло би нам користити у будућности. Цитирао сам Ничеа: "Што ме није убило – учинило ме је јачим".

Затим сам прешао на будућност. Реално посматрано, будућност нам изгледа безнадежно. Свако је за себе могао просудити да су му мале шансе да преживи. У логору још увек није владала епидемија тифуса; ипак сам своје изгледе да преживим процењивао отприлике на 5%. То сам људима и рекао! Али сам им такође рекао да, упркос томе, нипошто не намеравам да очајавам нити да бацим копље у трње. Јер, нико не зна шта га чека у будућности, шта му следећи тренутак може донети. Па ако у наредних неколико дана и не можемо очекивати сензационалне вести са ратишта ко би боље од нас, који имамо искуство из логора, могао да зна да се често изненада пружи велика шанса, бар

појединцима: да непредвиђено буду додељени специјалној групи са врло добрим условима рада што се сматра највећом срећом за логораша.

Али, нисам говорио само о будућности и мраку којим је обавијена и о садашњости са свим њеним патњама, већ сам говорио и о прошлости, о некадашњим радостима које нас и у овој тами још увек обасјавају. Поново сам цитирао песника, не желећи да попујем, који каже: "Оно што си доживео, не може ти одузети никаква сила на свету". Не само оно што смо доживели, већ и оно што смо урадили, оно што смо икада племенито помислили и оно што смо претрпели... све смо то уткали у стварност, једном заувек. И мада је све то прошло, управо је у прошлости заувек осигурано! Постојање у прошлости је такође постојање, можда најсигурнији начин постојања.

Говорио сам још и о вишеструким могућностима да се живот испуни смислом. Причао сам својим друговима који су непомично лежали, повремено уздахнувши, о томе да људски живот увек и у свим условима има смисао и да тај бескрајни смисао егзистенције укључује у себе патњу и умирање, невољу и смрт. Позвао сам те јаднике, који су ме пажљиво слушали у мраку, да стварима и озбиљности нашег положаја погледају у очи, да не клону већ да сачувају храброст, свесни да чак ни безнадежност не може нашој борби одузети смисао и вредност. Рекох им да на сваког од нас, у овим тешким тренуцима гледа и гледаће, поготово у нашим задњим часовима, охрабрујућим погледом пријатељ или жена, неко жив или мртав, или Бог очекујући од нас да га не разочарамо, да трпимо и умремо не бедно, већ поносно!

На крају сам говорио о нашој жртви; да она у сваком случају има смисла. У природи жртве је да претпостављамо да се њом, у овом свету материјалних успеха, наизглед ништа не постиже било да је реч о жртвовању за политичку идеју или за другога. Онај међу нама који има веру, у религиозном смислу, то ће лако да разуме. Причао сам о другу који је на почетку свог заточеништва предложио Богу: у име његове патње и смрти нека од тешке смрти буде поштеђена

једна њему драга особа. Том човеку трпљење и умирање није било бесмислено, већ је, као жртва, задобило најдубљи смисао. Није хтео да трпи и умре без смисла, а то ни ми нећемо. И трудио сам се, својим речима, да нашем животу дам тај последњи смисао — овде у овој бараци, у овој сада практично безизлазној ситуацији.

И, видео сам да су моји напори уродили плодом. Одмах затим се упалила једна сијалица на једној од греда наше бараке и могао сам да видим бедне ликове својих другова како посрћући долазе да ми, са сузама у очима, захвале...Ипак, морам да признам да сам иначе врло ретко имао довољно унутрашње снаге да са својим сапатницима успоставим блиски однос и да сам пропустио многе прилике за то.

ПСИХОЛОГИЈА ЛОГОРАША ПОСЛЕ ОСЛОБОЂЕЊА

Долазимо до трећег стадијума логорашевих психолошких реакција, до психологије логораша после његовог ослобођења. Али, размотримо пре тога питање које се психологу често поставља, посебно ако он има личних искустава из логорског живота: о психологији логорских стражара. Како људи од крви и меса могу с логорашима да поступају онако како они о томе причају да се са њима поступало? Ако се то истински догађало, питање је како је то у психолошком смислу могуће. Да би, не улазећи у појединости, одговорили на то питање морамо упозорити на следеће. Прво, међу логорским стражарима је било изразитих садиста, у строго клиничком значењу те речи. Друго, кад год је био потребан одред стражара за мучне задатке, тражили су се управо садисти.

Када смо на радилишту, по цичи зими и практично без одеће, радили у јарку, и смели свака два сата да се згрејемо неколико минута поред мале пећи која јеложена суварцима и отпацама дрва, ми смо се томе, разумљиво, веома радовали. Често би се, међутим, нашао неки предрадник коме је представљало велико

задовољство да нам ту радост ускрати и кад би нам на своју руку забранио грејање и пећ изврнуо треснувши је о снег, на лицу му се огледала садистичка наслада. Када се неко есесовцима није свиђао, увек се међу њима налазио неко ко је био познат по својој склоности ка садистичким тортурама и био за њих специјализован па би несрећника слали код њега.

Треће, гледајући годинама бруталне поступке у логору, осећаји већине логорских стражара напросто су отупели. Ти морално отупели и психички огрубели људи су углавном успевали да угуше сопствени садизам, али то је било све, јер против садизма других нису ништа предузимали.

Четврто, треба рећи да је и међу логорским стражарима било неких који су рецимо, у моралном погледу, били саботери. Поменућу овде самог заповедника логора у коме сам био на крају и из кога сам ослобођен. Био је есесовац. После ослобођења логора установљено је нешто што је до тада било познато само логорском лекару (који је био логораш): да је заповедник логора тајно, из свог џепа, трошио знатне суме новца да из најближе трговине набави лекове за становнике свог логора. Логорски старешина у том логору, дакле и сам логораш, био је пак суровији од свих стражара есесоваца; логораше је тукао када, где и како год је могао, док заповедник логора нпр. није никад, колико ја знам, подигао руку на било ког свог логораша.

Очигледно је да сама чињеница што је неко био логорски стражар или, напротив, обичан логораш још увек ништа не говори. Доброта се могла наћи у свим групама па и у онима које би, као целину, било лако осудити. Границе између група се мешају и не смею, поједностављујући ствари, да тврдимо да су једни били анђели а други ђаволи. Напротив, када је неки стражар или надзорник, упркос широко распрострањеном менталитету, према логорашима био човечан, то је свакако било лично и морално јуначко дело; а, с друге стране, малтретирање својих сапатника била је подлост логораша вредна посебног презира. Логораше је, разумљиво, таква бескарактерност нарочито боле-

ла као што их је, с друге стране, посебно дирала и најмања доброта коју би им исказао неки стражар. Сећам се како ми је једног дана предрадник (дакле, не-логораш) кришом дао парче хлеба а знао сам да је морао да уштеди на свом доручку и сећам се да ме је тада, буквално до суза, дирнуло не толико само парче хлеба колико човечност коју је исказао и љубазна реч и хумани поглед којим је пропратио свој поклон.

Одатле можемо научити да на свету постоје самс две врсте људи: људска и нељудска врста. Обе врсте су распрострањене, продиру и увлаче се у сваку друштвену групу. Нема групе која би се састојала само од једних или само од других људи, па у том смислу нема дакле чистих врста. Ето, било је људи и међу стражарима!

Логорски живот је, у сваком случају, отворио напрслину у човековој најскривенијој дубини. Зар нас чуди што су се у тим дубинама опет откриле људске особине? Наиме мешавина добра и зла. Граница које постоји у сваком човеку и раставља добро од зла продире у најскривеније дубине, па се показује и на дну провалије логорског живота.

Пређимо на последњи стадијум психичког живота логораша, тј. на психологију ослобођеног логораша. У описивању доживљаја ослобођења (које, разуме се, не може бити безлично) надовезаћемо се на оно јутро када је на капији нашег логора истакнута бела застава. После тог врхунца напетости следили су дани потпуног унутрашњег опуштања. Али, не треба мислити да је међу нама владала силна радост. Како је стварно било?

Логораша су се, тешким корацима, вукли према управи логора. Плашљиво се осврћу око себе и радознано међусобно загледају. Затим се одваже и направе неколико корака изван капије. Сада не одјекују никакве команде и не морамо да се склањамо од стражарских удараца шаком или ногом. Сада нас стражари чак нуде цигаретама. Више их не препознајемо. У међувремену су се пресвукли у цивилна одела. Полако крећемо даље, путем. Већ су нас ноге заболеле и тешко ходамо. Али се вучемо даље, јер хоћемо да

разгледамо околину логора, што до сада никада нисмо имали прилике. Боље речено да је разгледамо као слободни људи. Крећемо према природи и према слободи. "Слобода!" говоримо и непрекидно понављамо у мислима, али напросто не схватамо. Реч слобода се у тим годинама наших чежњивих снова превише истрошила и појам о њој сувише избледео па се сада, у додиру са стварношћу, расплињава. Стварност нам још увек не допире до свести. У ствари, не можемо је схватити.

Дођосмо до ливаде. Сва је посута цвећем. Све примећујемо, али не осећамо. Прва искра радости је засијала кад угледасмо петла дивног репа са разнобојним перјем. Али, то је само искра, не осећамо се као део света. Седосмо на малу клупу испод кестена. Бог зна какав израз нам је добило лице, али свет нам је још увек стран.

Увече су другови нагрнули у баракe, прилазе један другоме и тихо питају: "Чуј, реци искрено јеси ли данас био радостан?" Други одговара постиђено, јер још није знао да сви осећају исто: "Искрено говорећи, не!"... Буквално смо заборавили да се радујемо и треба то поново да учимо.

Оно што су другови доживели у логору, са психолошког становишта се може окарактерисати као изразита деперсонализација. Све изгледа нестварно, невероватно, све се доживљава као сан. А у сан још увек не можемо да верујемо, јер нас је он ових година често, пречесто, варао. Колико смо само пута сањали да нам свиће дан у коме ћемо се слободно кретати! Колико ли смо пута сањали о свом повратку кући, поздрављању пријатеља, грљењу жене, о столу за којим причамо о ономе што смо проживели и сањали о свом повратку... а тада би у нашим ушима записио троструки звиждук којим се командовало устајање и тргло нас из сна, у коме нам се по хиљадити пут приказала слобода. И да сада одједном поверујемо да је слобода постала стварност?

Ипак се то једног дана догодило. Тело при том има мање инхибиција и кочења него душа. Оно од првог тренутка користи стварност и буквално је граби односно почиње да прождире. Једе сатима и данима и,

по могућству, ноћу. Несхватљиво је колико смо могли да поједемо. Када би неког ослобођеног логораша позвали љубазни сељаци из околине логора, он би јео и јео, а затим пио кафу што би му развезало језик и причао би сатима. Тиме је растеређивао притисак који га је дуго тиштио, што је стварало утисак да је морао да говори, као да је под неодољивом психичком присилом да прича. Слично се примећује код људи који су, макар и на кратко време, били под тешким притиском, на пример за време гестаповских саслушања.

Проћи ће доста времена док се не развеже не само језик већ и нешто у унутрашњости логораша, да се у њему изненада сломи осећај неких чудних ланаца који су га спутавали. Тада ћеш једног дана, неко време после ослобођења, да ходаш километрима, преко отворених поља и цветних ливада, према неком градићу у околини логора док шеве прелећу високо, а ти слушаш њихову веселу песму. Надалеко не видиш човека, око тебе је само пространа крајина и високо небо и кликтање шеве у слободном простору. Прекинеш тада своје кретање кроз пространства и станеш, погледаш наоколо и горе, па се нађеш на коленима. У тим тренуцима не мислиш на себе, не мислиш на свет, чујеш само једну реченицу, непрестано исту реченицу: "Из тескобе дозивах Господа, а он ми одговара у слободном простору." Колико дуго си ту клечао, колико си само пута поновио ту реченицу, памћење више не говори... Али, тог дана и тог часа је почео твој нови живот. То сигурно знаш. И корак по корак ступаш у тај нови живот, поново постајеш човек.

Пут од психичке напетости последњих дана у логору, од рата нерава, до душевног мира нипошто није пут без препрека. Погрешно је мислити да ослобођење или отпуштени логораш више нема потребу ни за каквом психолошком подршком. Најпре треба да размислимо: човеку који је дуже време био изложен великом психолошком притиску какав представља логор, разумљиво и после ослобођења прете, и то баш због изненадног престанка притиска кога доноси ослобођење, неке опасности у психолошком смислу. Те опасности су, са менталнохигијенског аспекта, тако

рећи психолошки пандан кесонске болести. Као што је раднику у кесону угрожено физичко здравље уколико нагло изађе из подводне коморе где је био под огромним притиском, исто тако човек који је изненада растерећен психолошког притиска може да доживи општећење психичког и моралног здравља.

У тој психолошкој фази често се, нарочито на примитивнијим типовима, могло приметити да после ослобођења и даље, у моралном расуђивању, остају на нивоу моћи и насиља, којима су били окружени у логору мислећи да, после ослобођења, смеју своју слободу да користе самовољно, непромишљено и безобзирно. За те примитивце се, у ствари, променио само предзнак старих категорија. Уместо негативног добила су позитивни предзнак: од објекта власти, насиља, самовоље и неправде, постали су субјекти; али су још увек били под утицајем онога што су доживели у логору. То се често испољавало у неважним ситницама. На пример: идем са својим другом пречицом према логору из кога смо недавно ослобођени и дођемо до њиве под младим усевима. Промуцах да не ваља газити усеве. На то се он наљути и, гневно ме гледајући, дрекну: "Шта то говориш! Зар су нам мало отели? Спалили су ми жену и дете, друго да и не помињем, ти ћеш да ми забраниш да погазим неколико влати зоби!" Тек мало по мало ти су људи могли поново да увиде тривијалну истину да нико никада нема право да чини неправду па ни онај ко је неправду претрпео. Ипак смо морали да их уверавамо у ту истину иначе би последице могле да буду много горе од уништавања пар стотина влати зоби. Још пред собом видим друга из логора који ми је, засукавши рукаве на кошуљи, махао голом руком испред носа вичући: "Нек ми одсеку ову руку ако је не окрвавим истог дана кад се вратим кући..." Напомињем да тај човек није био лош и да је увек био добар друг.

Сем моралне деформације, која је претила човеку који се изненада растеретио психичког притиска, постојала су још два суштинска искуства која су га карактерно угрожавала и деформисала: горчина и разочарање када се вратио у пређашњи живот. Горчину

је изазивало много шта на шта је наилазио отпуштени логораш у јавном животу своје некадашње средине. Ако су га овде – онде поздрављали само слегањем раменима или празним фразама, често га је сналазила горчина па би се питао због чега је све оно онда морао да трпи. Ако му се свуда само понавља: "Ништа о томе нисмо знали", или: "И ми смо се напалили...", упитаће се тада, је ли то заиста све што имају да му кажу.

Доживљај разочарања је другачији. Ту не чуди површноост или равнодушност ближњих, због чега би се најрадије негде сакрио да о њима не мораш ништа више да чујеш ни видиш... овде, у доживљају разочарања, човек се осећа као да га је судбина издала. Годинама је веровао да је достигао најдубље могуће трпљење, а сада је принуђен да установи да патња у неку руку нема дна, да очигледно не постоји најдубљи ниво: да је човеку суђено да и даље силази, увек низбрдо...

Говорећи о покушајима да се логораш уздигне у психолошком смислу, рекли смо да он мора да се усмери на неки циљ у будућности; да га треба непрестано подсећати на то да га чека живот, да га неко очекује. А сада? Сада бивши логораш мора да установи да га баш нико не чека...

Јадан је онај ко открије да оно биће које му је било једини ослонац у логору – више не постоји. Јадан је човек који тренутак о коме је хиљаду пута чежњиво сањао сада стварно доживљава, али другачије, сасвим другачије него што га је замишљао. Седне на трамвај, дође пред кућу коју је годинама у машти и само у машти видео, позвони, баш онако како је у сновима желео, али тада – врата му не отвара особа која је требало да отвори, нити ће икада бити да их отвори...

Сви смо у логору знали и говорили један другом да се ничим на овом свету не може надокнадити оно што смо препатили. До среће нам није ни било, није нам срећа давала снаге, није она давала смисао нашој патњи, жртви и умирању. А ипак, на несрећу нисмо били спремни. То разочарање које је било досуђено не малом броју повратника, јесте доживљај који ти људи тешко могу да савладају, а у томе им ни психијатар не

може много помоћи. Али то не сме да га обесхрабри, напротив, то мора да му буде подстицај, јер се у томе крију задаци.

Али сваки бивши логораш ће доживети дан када ће, осврћући се на све своје доживљаје у концентрационом логору, имати посебан осећај: неће моћи да разуме како је све то у логору могао да издржи. И као што му је на дан ослобођења све изгледало као диван сан, тако ће једном доћи дан када ће све што је доживео у логору да му изгледа још само као ноћна мора. А врхунац доживљаја код логораша — повратника је осећај да се, после свега што је препатио, више ничега на свету не мора плашити — осим свог Бога.]

ДРУГИ ДЕО

ОСНОВНИ ПОЈМОВИ ЛОГОТЕРАПИЈЕ

*Тајна човечијег живота није у томе да само живи,
већ у томе зашто живи.
(Достојевски)*

II

ОСНОВНИ ПОЈМОВИ ЛОГОТЕРАПИЈЕ

Читаоци моје кратке аутобиографске историје обично пожелеле потпунији и непосреднији приказ теорије моје психотерапије. Стога "Доживљаје једног психолога у концентрационом логору" допуњујем кратким излагањем о логотерапији.

Објаснити читаоцу укратко шта је логотерапија није лако. Сећам се америчког лекара који ме је на бечкој клиници упитао: "Јесте ли ви психоаналитичар?" Одговорио сам: "Не баш психоаналитичар; рецимо -- психотерапеут." Наставио је са питањима: "Коју психотерапијску школу заступате?" Одговорио сам: "Заступам своју школу -- логотерапију." Он ће на то: "Да ли можете да ми, једном реченицом, кажете шта је логотерапија? Или бар, која је разлика између психоанализе и логотерапије?" "Могу", одговорио сам, "али под условом да прво Ви мени кажете шта је суштина психоанализе." Његов одговор је гласио: "За време психоанализе, пацијент мора да лежи на каучу и прича о стварима о којима је често непријатно говорити." Узвратио сам истом мером: "Ето, у логотерапији пацијент може да седи и мора да слуша о стварима које је, понекад, непријатно чути."

Наравно, то је била досетка, а не дефиниција логотерапије. Али и та досетка садржи исправно запажање да је логотерапија мање ретроспективна (мање истражује прошлост пацијента) и мање интроспективна (мање испитује његову свест) него што је психоанализа. У средишту логотерапије претежно је буду-

ћност, тј. задаци и смисао које пацијент треба да испуни у својој будућности. Истовремено, логотерапија уклања из средишта свести све облике зачараног круга и ретроактивне механизме (*feedback*), који имају велику улогу у настајању неуроза што ћемо видети касније. Тако се разбија типична егоцентричност неуротичара уместо да се стално подстиче и појачава као у психоанализи.

Ова тврдња је, наравно, поједностављена; али у логотерапији пацијент се суочава баш са смислом свог живота и према њему се усмерава. Стога је горња, импровизирана, дефиниција логотерапије тачна у толико што се неуротичар баш труди да не буде потпуно свестан својих животних задатака. Зато ћемо, ако га учинимо свесним његових задатака, његовог животног смисла, много допринети савладавању његове неурозе.

Објаснићу зашто сам употребио назив "логотерапија". Логос је грчка реч и значи смисао. Логотерапија се усредсређује на смисао човекове егзистенције и његово тражење тог смисла. (Настојање да се у животу пронађе смисао је примарна мотивациона снага у човеку. Зато говоримо о "вољи за смислом" на супрот принципу уживања, односно "вољи за уживањем", на коју се усредсређује Фројдова психоанализа, такође и насупрот "вољи за моћ" коју наглашава Адлерова индивидуална психологија.)

ВОЉА ЗА СМИСЛОМ

Човекова воља за смислом је примарни покретач у његовом животу, а не пука секундарна рационализација његових нагонских потреба. Тај смисао је јединствен и специфичан за сваког човека који треба да га испуни да би задовољио своју вољу за смислом. Има писаца који сматрају да смисао и вредности нису "ништа друго него одбрамбени механизми, реактивне формације и сублимације". Што се мене тиче, не бих желео да живим само због својих "одбрамбених механизма", нити бих хтео да умрем ради својих "реа-

ктивних формација": човек је способан да живи, чак и да умре за своје идеале и вредности.

Према статистичким подацима, у испитивању 7948 студената на Универзитету Џон Хопкинс, њих 78 посто је одговорило да им је најважније: "наћи циљ и смисао живота". Свакако, има случајева у којима је интересовање за смисао у ствари прикривање унутрашњих конфликта, али то су изузеци од правила (нпр. у случају лажног верника). Овде се ради о псеудовредностима и оправдано их је раскринкавати психодинамичком интерпретацијом. Али то откривање се мора зауставити чим се наиђе на оно што је у човеку аутентично и природно – на пример на његову жељу за животом који је уједно могућ и има смисла. Аналитичар који се не зауставља пред таквим истинским вредностима, већ хоће да настави са својим раскринкавањем само одаје потцењивање духовних тежњи другог.

(Морамо се чувати тенденције да са вредностима поступамо као да су израз појединца. Јер логос, или смисао, не произлази из саме егзистенције појединца, већ је пре нешто са чиме се његова егзистенција суочава.) Када би смисао који човек у животу треба да испуни био само израз његове личности, или само пројекција његових жеља, смисао би изгубио свој захтевни и подстицајни карактер: више не би човека позивао нити га обавезивао. То се не односи само на сублимацију нагонских потреба него и на оно што К. Г. Јунг назива "архетиповима" или "колективном подсвести" – уколико би она такође била само израз човека (наравно, човека уопште, а не само појединца). Исто важи и за тврдњу неких егзистенцијалистичких филозофа који у човековим идеалима виде само његова сопствена открића. По Жан-Полу Сартру човек себе проналази, одређује своју сопствену суштину (есенцију) – тј. оно што он по својој суштини јесте, укључујући и оно што би требало да буде или да постане. Али, ја мислим да ми не измишљамо смисао своје егзистенције, већ га, напротив, откривамо.)

(Посебно морамо имати на уму да свако, искључиво психодинамичко, истраживање може, у принципу,

открити једино нагонску тежњу у човеку. Али вредности не терају човека, не гурају га, него га привлаче. Тиме се, прећутно, указује на то да је овде увек укључена човекова слобода. Слободан човек бира да ли ће прихватити или одбацити понуду, тј. да ли ће понуђени смисао испунити или, пак, проћердати.)

Мора нам бити јасно да у човеку не може да постоји нешто као морални нагон или чак религиозни нагон... као што говоримо да је човек детерминисан базичним нагонима. Човек никада није натеран на морално понашање; у сваком појединачном случају он се одлучује за морално понашање и не ради то да би удовољио свом моралном нагону, да би му савест била мирна, него ради позитивног циља на који се обавезује, или због особе коју воли, или ради Бога. Ако би то радио само да му савест буде мирна, постао би пример лицемерја и не би више био морална особа.

ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНА ФРУСТРАЦИЈА

Човекова воља за смислом може бити фрустрирана и тада се у логотерапији говори о егзистенцијалној фрустрацији. Термин егзистенцијалан може се користити у три значења: (1) односи се на егзистенцију, тј. на специфично људски начин постојања; (2) на смисао егзистенције; и (3) на тражење конкретне смисла личне егзистенције, тј. на вољу за смислом.

Егзистенцијална фрустрација се може развити и у неурозу. За тај тип неурозе логотерапија користи израз ноогена неуроза за разлику од психогених неуроза. Ноогене неурозе не потичу из психолошке него из ноолошке (од грчке речи "ноус" која значи: дух) димензије људске егзистенције. Тај логотерапијски термин означава оно што се односи на духовно језгро човекове личности. Добро је, међутим, имати на уму да на подручју логотерапије духовно нема првенствено религиозно значење, већ се односи на специфичну људску димензију.

Тражење смисла и вредности код човека ће, без сумње, пробудити унутрашње напетости и он нипошто

неће остварити унутрашњу равнотежу. Међутим, управо таква напетост је потребан предуслов душевног здравља. Усуђујем се да кажем да ништа на свету не помаже човеку тако делотворно, чак и у најтежим условима живота, као сазнање да његов живот има смисао. У нацистичким концентрационим логорима човек се могао уверити, што су касније потврдили и амерички психијатри у Јапану и Кореји, да су они који су били свесни задатака који их чекају у животу били способни да преживе.

Када сам доспео у концентрациони логор у Освјенциму, одузет ми је рукопис мог дела ("Aerztliche Seelsorge"), већ припремљен за штампу. Јака жеља да поново напишем тај рукопис сигурно ми је помогла да преживим све суровости логорског живота. Када сам у логору оболео од тифуса, почео сам, на комадићима папира, да правим белешке помоћу којих ћу касније саставити рукопис, ако доживим дан ослобођења. Сигуран сам да ми је то помогло да избегнем опасност слома.

Видимо да је за душевно здравље потребан одређен степен напетости, напетости између оног што је већ постигнуто и оног што још мора да се уради; односно, између оног што већ јесмо и оног што тек треба да postanемо. Таква напетост је људском бићу урођена па је зато неопходна за душевно здравље. Стога не треба оклевати да човека и уздрмамо потенцијалним смислом који ће подстаћи његову вољу. Једино тако ћемо пробудити његову прикривену вољу за смислом. Претпоставку да је за менталну хигијену у првом реду потребна равнотежа или, како се то у биологији каже хомеостаза, тј. стање без напетости, сматрам опасним неспоразумом. Човеку за здравље није потребна хомеостаза, већ напротив стање тежње и борбе за циљ који је њега достојан. Није му потребно ослобођење од напетости по сваку цену, већ позив на циљ који треба да оствари. Не треба му хомеостаза, него оно што ја зовем ноо-динамика, тј. духовна динамика између два пола где један пол представља смисао који треба остварити, а други пол је човек који га мора остварити. Није тачно да то важи само у нормалним условима, већ

важи, чак и више, у случајевима неуротичних поједи-наца. Када архитекта жели да учврсти лук који није сигуран, он ће повећати оптерећење које га притиска, јер се тако чвршће међусобно повезују елементи лука. Исто тако, ако терапеути желе да ојачају душевно здравље свог пацијента, не треба да се устручавају да повећају терет који доноси преоријентација на смисао живота.

Истакавши благотворни утицај смисаоне оријентације, враћам се негативном утицају осећања на које се жали тако много пацијената, осећања потпуног и коначног бесмисла њиховог живота. Њима недостаје свест о смислу за који вреди живети. Често их мучи осећај унутрашње празнине; речју, упали су у егзистенцијални вакуум.

ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНИ ВАКУУМ

Егзистенцијални вакуум или, једноставније рече-но, бесмисленост живљења, је широко распрострање-на појава двадесетог века. Појава је донекле разум-љива: могуће је да се заснива на двоструком губитку који је снашао човека откада је постао право људско биће. Почетком развоја људске врсте изгубили су се неки базични животињски нагони који одређују живо-тињско понашање. Човеку је заувек одузета сигурност инстинката: он мора да врши избор. У свом недавном развоју човек је претрпео и други губитак, губитак традиције, на којој се до недавно заснивало његово понашање. Инстинкт му више не говори шта мора да ради, нити му традиција говори шта треба да ради па ускоро више неће знати шта заправо хоће да уради. Уместо тога, он или жели да ради оно што други раде (*конформизам*), или ради оно што други желе да он ради (*тоталитаризам*).

Моји сарадници на неуролошком одељењу бечке поликлинике направили су статистички пресек пацијената и особља на клиници. Показало се да 55 посто испитаних особа показују мање или више изражен сте-пен егзистенцијалног вакуума. Другим речима, више

од половине тих људи је изгубило осећање смисле-ности живљења.

Егзистенцијални вакуум се доживљава као стање досаде. Лако можемо разумети Шопенхауерову изјаву да је човечанство очито осуђено на то да се вечно креће између два екстрема – досаде и бола. Заправо, досада данас ствара и психијатрима задаје више про-блема него болови. Ти проблеми постају све значај-нији, јер све већа аутоматизација доводи до повећања доколице. Невоља је у томе што многи радни људи не знају и неће знати како да употребе своје продужено слободно време.

Узмимо, на пример, недељну неурозу: људи су по-тиштени јер у недељу постају свесни бесмислености свог живота, коју иначе потискују обавезама током радне недеље. Не мали број самоубистава се може обја-снити управо егзистенцијалним вакуумом. Распро-страњене појаве алкохолизма и младалачке деликвен-ције се, такође, не би могле разумети без узимања у обзир егзистенцијалног вакуума. Исто важи и за кризе пензионера и старијих људи.

Постоје различите маске иза којих се крије ег-зистенцијални вакуум. Понекад се фрустрирана воља за смислом компензује вољом за моћи, и то у свом нај-примитивнијем облику – тј. тежњом за новцем. У дру-гим случајевима, место фрустриране воље за смислом заузима воља за уживањем, па се тако егзистенцијална фрустрација често решава сексуалном компензацијом. Стога се може приметити да сексуални либидо узима маха нарочито у случајевима егзистенцијалног вакуума.

Сличне појаве се примећују и у случајевима неурозе. Постоје и други типови ретроактивних механизма и облици зачараног круга о којима ћу још говорити. Али увек се можемо поново уверити како су ти симп-томи провалили у егзистенцијални вакуум, где наста-вљају да бујају. У таквим случајевима се, додуше, не ради о ноогеној неурози, али пацијент никада неће превазићи своје стање ако се психотерапијски посту-пак не допуни логотерапијом. Наиме, уколико се ег-зистенцијални вакуум испуни, пацијент ће, тако, бити спречен да поново упадне у неуротично стање. Стога

се логотерапија препоручује не само у случајевима неогене неурозе већ и у случајевима психогене неурозе и, нарочито, у соматогеним неурозама. Са тог становишта оправдана је тврдња Магде Б. Арнолд: "Свака терапија мора на неки, можда ограничен, начин да буде и логотерапија."

Размотримо сада шта можемо учинити када пацијент почне да тражи смисао свог живота.

СМИСАО ЖИВОТА

Сумњам да терапеут може на то питање да одговори уопштено јер животни смисао се разликује од човека до човека, из дана у дан, из сата у сат. Зато и није толико важан општи смисао живота, колико специфичан смисао живота појединца, у датом тренутку. Поставити тако уопштено питање било би као да питамо шаховског мајстора који је шаховски потез најбољи на свету. Једноставно, нема најбољег, или чак доброг, потеза који не би зависио од ситуације у игри и од особина противника. Исто важи и за човекову егзистенцију. Не треба тражити апстрактни смисао живота. Свако у животу има своју специфичну мисију, да оствари конкретан задатак. У томе нико не може да га замени и његов живот не може да се понови. Свако има посебан задатак и шансу да га оствари.

Како свака животна ситуација представља изазов усмерен човеку, и пред њега поставља проблем који треба да реши, питање о смислу живота се може окренути: не пита човек за смисао живота, већ живот њему поставља питања на која он треба да одговори. Животу може одговорити једино ако одговара за свој живот тако што ће бити одговоран. Логотерапија у одговорности види праву суштину човекове егзистенције.

СУШТИНА ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ

То наглашавање одговорности изражено је категоричким императивом логотерапије: "Живи тако као

да сада живиш по други пут и као да си први пут правио грешке које би и сада могао да направиш!"

Чини ми се да ништа не може да стимулише човеков осећај одговорности као то правило које га наводи да замисли најпре да је садашњост већ прошла и, друго, да прошлост сада може да се измени и поправи. То правило га суочава не само са ограниченошћу живота већ и са сврхом остваривања себе и свог живота.

Логотерапија настоји да пацијента учини свесним сопствене одговорности и зато треба њему препустити да изабере за шта, чему или коме је одговоран. Мање него други психотерапеути, логотерапеут пацијенту намеће вредносне судове и никада му неће допустити да одговорност за своју одлуку препусти терапеуту. Дакле, на пацијенту је да одлучи да ли ће за своје животне одлуке да буде одговоран пред друштвом, својом савешћу или пред Богом.

Логотерапија не подучава и не проповеда: страни јој је и логичко доказивање и морално убеђивање. Изражавајући се сликовито, може се рећи да је улога логотерапеута пре улога очног специјалисте него сликара. Сликара покушава да нам дочара слику света онако како га он види, а офталмолог, напротив, настоји да нас оспособи да видимо свет какав он стварно јесте. Улога логотерапеута се састоји у томе да прошири видике пацијента тако да му читав спектар смисла и вредности постане видљив и јасан. Логотерапија не намеће пацијенту никакве судове, јер се истина заправо намеће сама по себи и не треба јој посредник.

Наглашавајући да је човек одговорно биће које треба да остварује потенцијални смисао сопственог живота, желим да истакнем да аутентични смисао живота треба наћи у свету, а не толико у самом човеку и његовој психи јер човек није никакав у себе затворен систем. Према томе, истински циљ живота се не може састојати у само-остваривању: човекова егзистенција је, по својој суштини, само-превазилажење (ауто-трансценденција) пре него само-остваривање. Само-остварење уопште не може бити циљ зато што би га човек утолико више промашивао што би се око њега

више трудио. Уколико се неко залаже за испуњење свог животног смисла он ће га и остварити. Другим речима, само-остварење се не може постићи ако постави самом себи сврху, већ се једино може остварити као пропратни учинак само-превазилажења.

Свет се не сме посматрати само као пуки израз човекове личности; нити сме да се сматра пуким средством или инструментом само-остваривања. У оба случаја, поглед на свет претвара се у обезвређење света.

Показали смо већ да се смисао живота непрестано мења и да никада не престаје да постоји. По логотерапији, животно смисао се може остварити на три нивоа: 1) остварујући неко дело; 2) доживљавајући неку вредност; 3) трпећи. Прво је јасно само по себи, друго и треће захтевају нека објашњења.

Други начин да се живот осмисли састоји се у доживљавању нечега у подручју природе и културе; а такође и у доживљавању некога, тј. у љубави.

СМИСАО ЉУБАВИ

Љубав је једини начин да схватимо друго људско биће у најскривенијем језгру његове личности. Нико не може добро разумети суштину друге особе ако је не воли. Духовни чин љубави га чини способним да уочи битне црте и особине вољене особе и шта више, да види и оно што се у њој потенцијално скрива, што још није остварено али се може остварити. Особа која воли, својом љубављу оспособљава вољену особу да оствари те прикривене могућности будући у њој свест о ономе шта може и шта треба да постане подстиче остварење тих потенцијала.

У логотерапији љубав се не интерпретира као пуки епифеномен, тј. пратећи ефекат сексуалног инстинкта у смислу тзв. сублимације. Љубав је примарни феномен, као што је то и секс. Сам секс је нормалан начин изражавања љубави. Стога се љубав не схвата као пропратни учинак секса већ као изражавање доживљеног потпуног заједништва које се зове љубав.

СМИСАО ТРПЉЕЊА

Трећи пут налажења смисла у животу је трпљење.

Кад год смо суочени са неизбежним и нерешивим ситуацијама, када морамо да се суочимо са судбином коју не можемо изменити, на пример са неизлечивом болешћу као што је рак који се не може оперисати, тада нам се пружа последња шанса да остваримо највећу вредност, да испунимо најдубљи смисао, смисао трпљења. Изнад свега је важан наш став према трпљењу, став којим прихватамо своје трпљење.

Навешћу један изразит пример. Једном ме је консултовао постарији лекар опште праксе због тешке потиштености у којој је био. Није могао да преболи губитак своје жене која је умрла две године раније и коју је веома волео. Како да му помогнем, шта да му кажем? Уздржао сам се да кажем било шта, само сам га питао: "Шта би се десило да сте прво умрли Ви и да је Ваша жена морала да Вас надживи?", "Ох", рекао је, "то би било ужасно за њу. Много би патила!". На то сам одговорио: "Видите, докторе, она је те патње поштеђена, Ви сте је тога поштедели. Али, сада морате то да платите тиме што сте је надживели и што је сада оплакујете." Није одговорио ни реч, само ми је стиснуо руку и мирно напустио моју ординацију. Трпљење престаје то да буде када добије смисао, нпр. смисао жртве.

Наравно, то није била терапија у правом смислу јер, прво, његов очај није био болест, и друго, ја нисам могао променити његову судбину, нисам могао да оживим његову жену. Али успео сам да изменим његов став према непромењивости судбине. Од тада је могао бар да види смисао сопственог трпљења. Једно од главних начела логотерапије је да основна брига човека није тражење задовољства и избегавање бола, већ радије тражење смисла у животу. Зато ће човек бити спреман чак и да трпи уз услов да његово трпљење има смисла.

Разумљиво је, само по себи, да трпљење које није апсолутно нужно, нема смисла: нпр. рак који се хируршким путем може излечити пацијент не мора да прими као свој крст. То би пре био мазохизам него хероизам.

Традиционална психотерапија настоји да пацијенту врати способност за рад и нормалан живот; и логотерапија то свакако прихвата, али иде и даље тако да пацијент, пошто је стекао способност неминовног трпљења, нађе, при том, смисао чак и свом трпљењу. С тим у вези, Едит Вајскопф-Цоулсон, професор психологије на универзитету Џорџија, тврди да "наша опште прихваћена филозофија менталне хигијене истиче уверење да људи треба да буду срећни и да је несрећа симптом неприлагођености. Можда је такав систем вредности крив што се бреме неизбежне несреће паћеника још више отежава – његовом несрећом што је несрећан." Она, даље, изражава наду да ће логотерапија "можда осујетити неке нездраве трендове у данашњој култури Сједињених Америчких Држава, где се неизлечивом паћенику даје врло мало разлога да се поноси својом патњом и да је сматра пре гордошћу него понижењем", тако да је "не само несрећан него још и постићен што је несрећан".

Има ситуација у којима је човеку ускраћена могућност да остварује смисао радом или уживањем у животу, али неминовност патње се никада не може избећи. Прихватајући тај изазов на храбро трпљење, живот има смисла до последњег даха. Другим речима, смисао живота је безуслован јер укључује чак и смисао трпљења.

Желим да подсетим на оно што је било моје, можда, најдубље искуство у концентрационом логору. Шансе да преживим у логору нису биле веће од 1 : 20 што се лако може проверити статистичким подацима. Није било могуће, а камоли вероватно, да ћу спасти рукопис моје прве књиге, коју сам стигавши у Освјенцим сакрио у свом капуту. Морао сам да се помирим и преболим губитак свог духовног чеда. Изгледало је да ме нико и ништа неће надживети: ни моје физичко, ни моје духовно чедо! Био сам суочен са питањем није ли

мој живот, у таквим околностима, изгубио сваки смисао.

Али одговор на то питање с којим сам се тешко мучио већ је био у мом поседу и убрзо сам га упознао. Догодило се то у тренутку када сам морао да изручим своју одећу и уместо ње добио отрцане дроњке неког логораша, који је послат у плинску комору. Уместо многих страница мог рукописа, у џепу добијеног капута сам нашао један једини лист истргнут из јеврејског молитвеника, који је садржавао главну јеврејску молитву – *Shema Yisrael*. Како сам другачије могао да протумачим ту подударност него као позив да живим своје мисли уместо да их само стављам на папир?

Сећам се да ми се, мало касније, чинило да ћу ускоро умрети. Међутим, тада су се моје бриге разликовале од брига већине мојих другова. Њихово питање је било: "Да ли ћемо преживети логор? Јер, иначе, све ове патње немају смисла." А мене је мучило ово питање: "Има ли сво ово трпљење, ово умирање око нас смисла? Јер, иначе, нема смисла преживети. Живот чији би смисао зависио од таквих околности, извукао се човек или не, уопште није вредан да се живи."

Данас се психотерапеут све чешће суочава с питањима: Шта је живот? Шта је трпљење? Заиста, данас пацијенти психијатра више салећу са људским проблемима него са неуротичним симптомима. Многи који данас долазе код психијатра некада би потражили свештеника, пастора или рабина тако да је психотерапеут суочен више са филозофским питањима него са емоционалним конфликтима.

ЛОГОДРАМА

Радо бих навео један пример логодраме. Једном је, пошто је покушала самоубиство, на моју клинику примљена мајка дечака који је умро у једанаестој години. Мој колега др Коцоурек је позвао да се придружи логотерапијској групи. Случајно сам ушао у пројекторну где се изводила психодрама. Мајка је причала своју животну причу. После смрти свог дечака остала је сама с другим, старијим сином, богаљем, који је

боловао од дечије парализе и био у колицима. И мајка се побунила против судбине. Али, када је покушала самоубиство, спречио је богаљ: он је волео да живи! За њега је живот имао смисла. Зашто за мајку није? Како би могла поново да га открије? И како бисмо јој помогли да га поново постане свесна?

Импровизујући, ушао сам у дискусију и почео да постављам питања једној жени из групе. Упитах је: "Колико имате година?" Одговорила је: "Тридесет". Наставих: "Замислите да немате тридесет него осамдесет година и да лежите на самртној постељи. Бацате поглед на свој прошли живот, живот у коме нисте имали деце али сте имали много новца и уживали углед у друштву." Упитао сам је шта у таквој ситуацији осећа: "Шта мислите о свом животу? Шта себи говорите?" Наводим њене речи са магнетофонске траке: "Удала сам се за милионера. Живела сам лагодно, у изобиљу. Богами сам живела, љубакала сам се и кокетирала са мушкарцима! Ето, сада имам осамдесет година, деце немам. Гледајући уназад, у свему томе не могу да видим никаквог смисла. Заиста морам да кажем да ми је живот промашен..."

Тада сам замолио мајку богаља да исто тако замисли како у осамдесетој години гледа на свој прошли живот. Ево шта је она на то рекла: "Желела сам да имам деце и жеља ми се испунила: један дечак је умро, а други, богаљ, био би послат у неки завод да се ја нисам за њега побринула. Мада је богаљ и беспомоћан, он је ипак моје дете. И зато сам му, што сам више могла, живот учинила испуњеним; направила сам од њега, што сам могла бољег човека." Тада је бризнула у плач и наставила: "Што се мене тиче, мирне душе се могу осврнути на свој прошли живот. Могу да кажем да ми је живот имао смисла и намучила сам се да га испуним. Учинила сам све што сам могла, најбоље што сам могла за свог сина. Живот ми није промашен!" Гледајући на свој живот са самртне постеље, одједном је била способна да у њему нађе смисао, смисао који укључује и њене патње. Отуда постаје јасно да и кратак живот, нпр. живот њеног мртвог дечака, може бити весељем и љубављу испуњенији,

може садржавати више смисла, него живот који траје осамдесет година.

Затим сам, обраћајући се целој групи, прешао на друго питање: Да ли је мајмун од кога се добија серум полиомиелитиса, па га непрестано боду иглама, способен да икада схвати смисао свог бола? Није, наравно, јер својом ограниченом интелигенцијом не може да уђе у људски свет у коме његов бол једино може бити схватљив. Питао сам даље: "А шта је са човеком? Јесте ли сигурни да је човеков свет крајња тачка у еволуцији космоса? Зар је незамислива могућност неке друге димензије, неки свет изнад човековог света, свет у коме је одговор на питање коначног смисла човекове патње?"

Тај крајњи смисао нужно превазилази и надмашује човекове ограничене интелектуалне способности. У логотерапији, у том контексту, говоримо о над-смислу. Од човека се не тражи, како уче неки егзистенцијални филозофи, да подноси бесмисленост живота, већ радије да призна своју неспособност да схвати безусловну смисаоност живота разумским појмовима. "Логос" је дубљи од логике.

Психијатар који се упусти у подручје над-смисла, можда ће, пре или касније, од својих пацијената бити доведен у неприлику. То се мени догодило са мојом шестогодишњом ћерком, када ме је питала: "Зашто говоримо да је Бог добар?" На то сам јој одговорио: "Пре две недеље си имала богиње и драги Бог ти је послао оздрављење." Али, девојчица тиме није била задовољна: "Јесте тата, али немој заборавити: прво ми је послао богиње..."

ПРОЛАЗНОСТ ЖИВОТА

Међу ствари које као да одузимају смисао човеком животу спада не само трпљење него и умирање; не само бол већ и смрт. Ја непрестано говорим да су пролазне једино шансе које нам живот нуди; чим их искористимо, оне постају стварност, сачуване су и

предате прошлости где су осигуране од пролазности. Јер, у прошлости ништа не пропада, све је сачувано.)

Стога пролазност нипошто не чини нашу егзистенцију бесмисленом, али утемељује нашу одговорност: све зависи од нашег разумевања наших пролазних животних шанси. Човек непрестано врши избор између много расположивих могућности: коју ће од њих остварити? Када је избор заувек остварен, он је утиснуо бесмртан траг у песку времена. Сваког тренутка човек мора да се одлучује — на добро или на зло — и то ће бити споменик његове егзистенције.)

Придајући битно значење пролазности човекове егзистенције, логотерапија нипошто не пристаје уз песимизам, већ радије уз активизам.

Шта да мисли човек који примећује да стари? Треба ли да завиди младима и да се са носталгијом сећа своје младости? На чему би завидео младој особи: на животним шансама, на будућности која га чека? "Не, хвала лепо", рећи ће у себи. "Уместо могућности и шанси ја имам стварност своје прошлости и стварност остварених дела и стварност доживљене љубави, али и стварност отрпљених патњи. На све то могу да будем поносан мада су то ствари које не могу пробудити завист."

ЛОГОТЕРАПИЈА КАО ТЕХНИКА

Стварни страх (нпр. страх од смрти) се не може обуздати тако што ћемо га психодинамички интерпретирати; са друге стране неуротични страх (нпр. агорафобија) се не може излечити филозофским размишљањем. Логотерапија је за такве случајеве развила посебну технику. Као полазиште узимамо стање које се код неуротичара често среће — антиципирани (унапред очекивани) страх. За тај страх је карактеристично да ствара управо оно чега се пацијент плаши. На пример, човек који се плаши да ће поцрвенети чим уђе у велику просторију пуну људи, заиста ће поцрвенети.)

Иронија је у томе да страх проузрокује оно чега се човек плаши. Са друге стране, иронично је и то да претерана намера спречава да се догоди оно што се силно жели. Та претерана намера (хипер-интенција) се може посматрати нпр. на случајевима сексуалне неурозе. Што више човек настоји да докаже своју сексуалну потенцију или жена своју способност оргазма, у томе ће мање успети. Задовољство је, и то мора да остане, пропратни ефекат или нуз-продукт, па се оно поквари или уништи у оноликој мери колико је постало само себи сврха.)

Поред претеране намере, коју смо описали, патогена (тј. доводи до болести) може да буде и претерана пажња или хипер-рефлексија, како се зове у логотерапији. Објаснићемо то следећим клиничким извештајем: Дошла ми је млада жена која се жалила на фригидност. Историја случаја показује да је у детињству сексуално злостављао њен отац. Међутим, тај трауматски доживљај није, сам по себи, био узрок њене сексуалне неурозе, што се лако установило, већ се догодило да је пацијенткиња, читајући популарну психоаналитичку литературу, живела у непрестаном страху очекујући да ће њен трауматски доживљај једном морати да доведе до неке лоше последице. Тај антиципирани страх је резултирао претераном жељом да докаже своју женственост и пренаглашеном пажњом усмереном више на себе него на свог брачног партнера. То је било довољно да пацијенткињу онеспособи за крајњи доживљај сексуалног ужитка: оргазам је код ње постао предмет жеље и пажње уместо да буде ненамеравани учинак спонтаног предавања партнеру. Пошто се подвргла краткорочној логотерапији, пацијенткињина претерана намера и пажња, усмерена искључиво на сопствену способност за оргазам, је била дерефлектована, искључена из свести, да употребим још један логотерапијски термин. Када је њена пажња поново била усмерена на прави објекат, тј. на партнера, оргазам се спонтано појавио.)

На двострукој чињеници, да се због страха обистињује оно чега се човек плаши и да хиперинтенција спречава оно што се жели постићи, логотерапија за-

снива своју технику парадоксалне интенције (обрнуте, супротне намере). Том техником се пацијент који пати од фобија наводи на то да пожели, макар само на тренутак, управо оно чега се плаши.

Наводи један случај за пример. Млади лекар је потражио од мене савет због свог страха од знојења. Кад год се прибојавао знојења, тај антиципирани страх је био довољан да се знојење заиста појави. Да би се прекинуо тај зачарани круг, посаветовао сам пацијенту да, у случају поновног страха од знојења, свесно одлучи да покаже људима колико много може да се озноји. За недељу дана појавио се са извештајем: кад год је сретао неког ко је изазивао његов страх од знојења, рекао би у себи: "Обично сам се знојио четврт литре, сада ће из мене да исцури бар четири литре!" Резултат је био тај да се, пошто је од те фобије патио већ четири године, од ње трајно ослободио у року од недељу дана.

Читалац примећује да се овај поступак састоји у промени пацијентовог става тако да свој страх замени парадоксалном намером, тежњом за оним чега се плаши.

Такав поступак претпоставља посебну способност човека да се дистанцира (одвоји) од себе, која се проналази у смислу за хумор. У парадоксалној намери се стално примењује та базична способност дистанцирања од самог себе. Тако се пацијент одваја од своје сопствене неурозе. У складу са тим је тврдња Гордона Олпорта: "Неуротичар који је научио да се смеје на свој рачун, можда је на правом путу да загосподари собом, можда је близу оздрављења." Парадоксална намера је емпиријска потврда и клиничка примена Олпортове тврдње.

Наредних пар случајева појасниће ту методу. Пацијент је био књиговођа, лечен по разним клиникама без икаквог терапијског учинка. Када је дошао на моју клинику, био је на рубу очаја, близу самоубиства. Више година је патио због грча при писању, који се у последње време толико појачао да му је претила опасност да га отпусте с посла. Стога му је била потребна брза терапија. Отпочевши терапију, мој колега је од

пацијента тражио да ради баш супротно од онога што је обично радио: наиме, уместо да покушава да пише што уредније и читкије, нека пише што неуредније. Саветовао му је да каже себи: "Показаћу ја њима какво сам ја шкрабало!" И када је намерно покушавао да жврља, више није могао. "Покушавам да пишем ружно, али једноставно не могу", рекао је наредног дана. За 48 сати пацијент се ослободио свог грча при писању, и грч се није повратио за време следећих контрола. Поново је био срећан и способан за рад.

Сличан случај који се, додуше, тиче говора а не писања, саопштио ми је колега са ларинголошког одељења поликлинике. То је био најтежи случај муцања са којим се срео у својој дугогодишњој пракси. Колико је муцавац могао да се сети, никада у животу није био без своје говорне мане, чак ни за тренутак, сем једном. Догодило се то када је имао 12 година, док се возио кешајући се трамвајем. Када га је кондуктер ухватио, помислио је да ће се извући једино ако задобије његове симпатије, па је покушао да му се покаже као јадни, муцави дечак. Али баш тада, када је хтео да муца, није за то био способан! И не знајући, применио је парадоксалну намеру мада не у терапијске сврхе.

Овај приказ, ипак, не би требало да створи утисак да је парадоксална намера ефикасна једино у једноставнијим моносимптоматским случајевима. Шта више, помоћу те логотерапијске методе, моји сарадници на бечкој поликлиници су пружали олакшање чак и у најтежим и дуготрајним случајевима опсесивно-компулзивних неуроза. Наводим, за пример, жену од шездесет и пет година која је шездесет година патила од тако жестоке присиле умивања да сам очекивао да ће једино лоботомија (операција мозга) моћи да донесе олакшање. Међутим, мој колега је започео са терапијом парадоксалне намере и, после два месеца, пацијенткиња је била способна за нормалан живот. Пре него што је примљена на клинику, рекла је: "Живот је за мене пакао". Оптерећена својом присилом умивања и опсесијом бактериофобије, на крају је читаве дане проводила у кревету, неспособна за било какав кућни посао. Морам признати да се није

потпуно ослободила свих симптома, јер јој се опсесија могла повратити. Али, она може да прави шале "на рачун тога", како каже; тј. способна је да на себи примењује парадоксалну намеру.

Парадоксална намера се може применити и у случајевима поремећаја спавања. Страх од несанице настаје, у највећем броју случајева, због пацијентовог незнања да се организам увек побрине за минимум сна, који је неопходан. Страх од несанице настаје због хипер-интенције да се заспи што спречава пацијента да уопште заспи. Да би се савладао тај необични страх, ја обично саветујем пацијенту да се не труди да заспи, већ радије супротно, да настоји да остане будан докле год може. Другим речима, хипер-интенција да се заспи која настаје због антиципираног страха да се неће заспати мора се заменити парадоксалном намером да се не заспи коју ће убрзо следити сан.

Парадоксална намера, додуше, није лек за сваку болест, али је погодна за лечење опсесивних, компулзивних и фобичних стања, а нарочито када се заснивају на антиципираном страху. Уосталом, то је краткорочна терапија из чега, ипак, не треба закључити да се увек ради само о привременим терапијским учинцима. Једна од "најраспрострањенијих заблуда међу ортодоксним фројдовцима", како каже недавно преминули Емил А. Гутил, "јесте та да трајност резултата терапије одговара дужини њеног трајања". У мојим фасциклама се налази, на пример, извештај о пацијенту који је лечен парадоксалном намером пре више од 20 година а учинак терапије још увек траје.

Једна од најзначајнијих чињеница је та да је парадоксална намера делотворна без обзира на етиолошку основу (на узрок болести) појединог случаја. То потврђује и изјава Едит Вајскопф: "Мада традиционална психотерапија наглашава да се терапијска пракса мора заснивати на етиолошким налазима ипак је могуће да неки фактори узрокују неурозе у раном детињству а да сасвим друкчији фактори ослобађају неурозу у време одраслог доба."

Оно што се често сматра узроком неурозе, комплекси, конфликти и трауме, понекад су пре симптоми

него узроци неуроза. Морски гребен који се појављује за време осеке сигурно није узрок осеке, већ је, напротив, осека узрок што се гребен појавио. Зар није меланхолија својеврсна емоционална осека? Исто тако, ни осећања кривице која се типично манифестују у ендогеним депресијама које не треба мешати са неуротским депресијама нису узрок те посебне врсте депресије већ је истина супротно — да таква емоционална осека избацује та осећања кривице на површину свести, која их онда смешта у средиште пажње.

Што се правог узрока неуроза тиче, ако изузмемо стечене елементе, било соматске или психогене, чини се да је најчешћи патогени фактор такав ретроактивни механизам какав је антиципирани страх. На неки симптом се одговара фобијом, фобија активира симптом и симптом на то појачава фобију. Сличан зачарани круг се може уочити и у опсесивно-компулзивним случајевима, у којима се пацијент бори са идејама које га прогоне¹; појачавајући при том њихову снагу јер притисак изазива контра-притисак. И симптом стално јача! Напротив, чим пацијент престане да се бори против својих опсесија и уместо тога настоји да их исмева прилазећи им са иронијом тј. примењујући на њих парадоксалну намеру, зачарани круг се разбија, симптом слаби и коначно одумире. У срећним случајевима, када нема егзистенцијалног вакуума којим се симптом изазива и привлачи, пацијент ће успети не само да исмева свој неуротични страх, него ће га, коначно, сасвим игнорисати.

Као што видимо, на антиципирани страх треба реаговати парадоксалном намером; на хипер-интенцију и на хипер-рефлексију треба реаговати дереклексом; дереклексивна је, међутим, могућа једино уз

¹ То је често мотивисано пацијентовим страхом да његове опсесије наговештавају скору и истинску психозу. Њему, наиме, није позната емпиријска чињеница да га опсесивно-компулзивна неуроза чини имуним на формалну психозу, а камоли да га њоме угрожава!

услов пацијентове правилне оријентације на његов специфичан задатак и његову животну мисију².

Формирање зачараног круга се не разбија неуротичаревом егоцентричношћу, самилошћу према себи или презирањем самог себе; кључ оздрављења је у превазилажењу (трансценденцији) самог себе.

КОЛЕКТИВНА НЕУРОЗА

Свако време има своју колективну неурозу и сваком је времену потребна његова психотерапија којом ће се ухватити у коштац са својом неурозом. Егзистенцијални вакуум, који представља масовну неурозу нашег времена, може се описати као посебни облик ниҳилизма јер се ниҳилизам може дефинисати тврдњом да постојање нема смисла. Али, што се тиче психотерапије, она се не може носити са таквим стањем ствари у масовним размерама ако се не огради од утицаја савремених трендова ниҳилистичке филозофије; иначе ће она бити пре симптом те масовне неурозе него њено излечење. Психотерапија не би само одражавала ниҳилистичку филозофију него би, макар и против воље или несвесно, преносила на пацијента нешто што је, у ствари, карикатура а не права слика човека.

Опасност се, најпре, крије у учењу да човек није "ништа друго осим", тј. у теорији да је човек "само" резултат биолошких, психолошких и социјалних чинилаца, односно да је човек производ утицаја наслеђа и средине. Такво схватање претвара човека у робота. Такав неуротски фатализам подржава и појачава психотерапија која негира да је човек слободан.

Без сумње, човек је ограничено биће и његова је слобода ограничена. То није слобода од услова, већ слобода да заузме становиште према тим условима. На пример, ја сигурно нисам одговоран што имам седу

² Ово уверење подржава и Олпорт који је написао: "Што се средиште настојања неуротичара више помера од конфликта према несебичним циљевима, живот као целина постаје здравији."

косу; али сам одговоран што не идем код фризера да ми офарба косу као што то раде многе и многи. Тако је сваком препуштен неки степен слободе макар толико да одабере боју косе.

КРИТИКА ПАНДЕТЕРМИНИЗМА

Психоанализи се често пребацивало због тзв. пансексуализма. Питам се да ли је тај приговор увек био оправдан. Међутим, психоанализа се заснива на још опаснијој претпоставци, на пандетерминизму. Под тим подразумевам гледиште које се не обазире на човекову способност да заузме став према било каквим својим условљеностима. Човек није сасвим условљен и детерминисан (одређен), већ он себе детерминише (одређује) – било тако што пред условима попусти или им се храбро одупире. Другим речима, човек на крају крајева сам себе одређује. Човек не егзистира напросто, него увек одлучује каква ће бити његова егзистенција, шта ће у следећем тренутку постати.

Људско биће такође има слободу да себе измени. Зато његову будућност можемо предвиђати једино у статистичком погледу који се односи на читаву групу; док за појединачну личност не можемо ништа прорећи. Основ сваког предвиђања чине биолошки, психолошки и социјални услови. Али, једно од главних обележја човекове егзистенције је способност да се уздигне изнад тих предуслова и да их превазиђе. Човек коначно превазилази и себе; људско биће је биће које себе трансцендира.

Навешћу пример др Ј. То је једини човек кога бих се, међу свима које сам у животу срео, усудио да назовем мефистофелским типом, ђаволским ликом. У оно време су га звали "масовни убица из Штајнхофа". Када су нацисти спроводили свој програм еутаназije у великој душевној болници у Бечу, он је све конце држао у својим рукама и у свом послу је био тако фанатичан да није дозволио да ни један једини психотични пацијент избегне гасну комору. Када сам се после рата вратио у Беч питао сам шта се догодило са

др Ј. Рекоше ми да су га Руси затворили у једну самницу у Штајнхофу али, следећег дана врата његове ћелије нађена су отворена и дра Ј. од тада нико није видео. Био сам уверен да је, као и многи други помоћу својих другова побегао у Јужну Америку. Али, недавно ме је консултовао један бивши аустријски дипломата, који је више година провео по затворима иза гвоздене завесе најпре у Сибиру, а затим у московској Лубјанки. Док сам га неуролошки прегледао, изненада ме је упитао да ли сам познавао др Ј. На мој потврдан одговор, наставио је: "Ја сам га упознао у Лубјанки. Тамо је умро, отприлике у својим четрдесетим годинама од рака. Пред смрт се показао најбољим другом кога можете замислити! Свакога је тешио, живео према највишем етичком идеалу. Био је најбољи пријатељ кога сам упознао у дугим годинама мог тамновања..."

То је прича о др Ј., масовном убици из Штајнхофа. И како се сада усудити и проричати понашање неког човека! Можете да предвидите кретање машине, аутомата; можете чак предвиђати механизме или динамизме људске психе али, човек је више од психе.

Пандетерминизам је очигледно заразна болест која захвата и васпитаче, па чак и присталице разних религија, који као да нису свесни да тиме подривају саме темеље свог сопственог убеђења. Јер, или се мора признати човекова слободна одлука за или против Бога, за или против човека – иначе је религија заблуда и васпитање такође заблуда.

ПСИХИЈАТРИЈСКИ КРЕДО

Не може се замислити ништа што би човека тако детерминисало да остане без и најмање слободе. Стога делић слободе, ма колико био мали, остаје и човеку у неуротичном или чак психотичном стању. Заиста, најдубље језгро личности није дирнуто чак ни у психози. Сећам се човека од неких 60 година кога су довели код мене због слушних халуцинација, које су трајале већ неколико деценија. Преда мном је била рушевина од човека. Сви у његовој околини су га сматрали иди-

отом. А какав шарм је из њега зрачио! Као дете желео је да постане свештеник, али је морао да се задовољи само тиме да пева у црквеном хору недељом ујутру. Његова сестра кога га је довела, причала ми је да се понекад веома узнемири али, у последњем часу увек успе да се контролише. Заинтересовао сам се за психодинамику тог случаја, јер сам помишљао да постоји јака фиксација пацијента за његову сестру. Зато сам га питао како му полази за руком да стекне контролу над собом: "Због кога то чините?" Уследила је пауза од неколико секунди, после које је пацијент одговорио: "Због Бога". Ту се отворила дубина његове личности и на дну те дубине, без обзира на сиромаштво његове интелектуалне обдарености, открио се аутентични религиозни живот.

Неизлечиви психотични пацијент може да изгуби своју друштвену корисност а да ипак сачува достојанство људског бића. То је мој психијатријски кредо. Без њега не бих сматрао вредним да се буде психијатар. Због чега? Зар због оштећеног можданог апарата, који се више не може поправити? Ако пацијент дефинитивно не би био више ништа онда би еутаназија била оправдана.

ХУМАНИЗАЦИЈА ПСИХИЈАТРИЈЕ

Психијатрија је предуго, заправо пола века, покушавала да интерпретира човека као механизам и доследно терапију менталних болести тумачила једино појмовима технике. Верујем да је тај сан одсањан. Оно што се сада помаља на хоризонту није скица психологизираних медицине, већ скица хуманизоване психијатрије.

Психијатар који би своју улогу још увек интерпретирао углавном као улогу техничара признао би да у свом пацијенту не види ништа више од машине, уместо да, упркос болести, у њему види људско биће.

Људско биће није ствар какве су остале ствари. Ствари детерминишу једна другу, а човек коначно сам себе детерминише. Шта постигне човек, у границама

својих способности и свог окружења, сам је постигао. У концентрационим логорима, тим правим заводима за тестирање, посматрали смо своје другове и били сведоци да се неки понашају као свиње; други, опет, као сведи. У човеку се крију обе могућности; шта ће неко остварити зависи од његових одлука, а не од услова.

Наша генерација је реалистична јер смо упознали човека какав он стварно јесте. На крају крајева, гасне коморе у Освјенциму је створио човек; али је човек такође био онај који је у те коморе улазио исправно, с молитвом Господњом или са Šema Yisrael на уснама.

Виктор Е. Франкл
ЗАШТО СЕ НИСТЕ УБИЛИ

Издавач:
Издавачко предузеће "ЖАРКО АЛБУЉ"
Београд, Салвадора Аљендеа 35
Тел/Факс (011) 2786-407
(063) 225-084
E-mail: albulj@nadlanu.com
web site: www.albulj.co.rs

За издавача:
мр Жарко Албуљ

Преводилац:
Вера Весковић-Албуљ

Рецензент:
проф. др Јелена Срна

Нацрт корица:
Љубомир Воркапић

Компјутерски слог:
Јасмина Арсић

Штампа:
Г.П. Просвета, Београд

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

615.815.135

ФРАНКЛ, Виктор Е.

Зашто се нисте убили : тражење смисла живљења / Виктор Франкл ; [преводиоца Вера Весковић-Албуљ]. - Београд : Ж. Албуљ : 1994 (Београд : Просвета) . - 115 стр. ; 21 см. - (Библиотека Ружичасти пламен ; књ. 2)

Превод дела: Ein Psychologe erlebt das KZ.

Тираж 500. - Стр. 5-6: Предговор / Јелена Срна. - Стр. 11-14: Предговор америчком издању / од Гордона Олпорта.
ISBN 86-901085-4-8

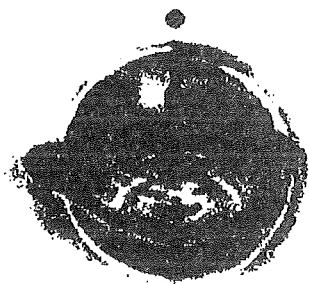
а) Логотерапија
ИД=29098252

НЕЧУЈАН ВАПАЈ ЗА СМИСЛОМ

хуманизам и психотерапија

Виктор Франкл

Viktor Frankl
NEČUJAN PSIHOTERAPIJA
VAPAЈ ZA SMISLOM

Књига НЕЧУЈАН ВАПАЈ ЗА СМИСЛОМ састављена је од осам есеја у којима Франкл говори о основним начелима логотерапије која даље провлачи кроз анализу социјалних и културних феномена, односно приказ основних логотерапијских техника. Он објашњава базичне принципе своје теорије коментаришући друштво у другој половини двадесетог века које задовољава сваку потребу сем потребе за смислом. Иако тврди да се осећање бесмислености и празнине протеже на све друштвене системе, он се највише осврће на америчко друштво седамдесетих коме прети губитак смисла и осећање бескорисности због све више слободног времена тј. незапослености која настаје као резултат техничког развоја и материјалног благостања. Образлажући увођење појма висинска психологија, Франкл говори о вери

коју треба имати у човекову хуманост и каже да упркос томе што "хумана људска бића јесу, а вероватно ће увек и бити у мањини" само веровање у више људске тежње може помоћи да се оне покрену и развију.

Из Садржаја:

НЕЧУЈАН ВАПАЈ ЗА СМИСЛОМ: Воља за смислом; Смисао живота
ДЕТЕРМИНИЗАМ И ХУМАНИЗАМ: КРИТИКА
ПАНДЕТЕРМИНИЗМА
КРИТИКА СУСРЕТ-ГРУПЕ: КОЛИКО ЈЕ „ХУМАНИСТИЧКА
ПСИХОЛОГИЈА“ ХУМАНИСТИЧКА
ДЕХУМАНИЗАЦИЈА ПОЛНОСТИ
СИМПТОМ ИЛИ ТЕРАПИЈА? СТАВОВИ ПСИХИЈАТРА ПРЕМА
МОДЕРНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ
СПОРТ – АСКЕТИЗАМ ДАНАШЊИЦЕ
ПРОЛАЗНОСТ И СМРТНОСТ: ОНТОЛОШКА РАСПРАВА
ПАРАДОКСНА ИНТЕНЦИЈА И ДЕРЕФЛЕКСИЈА: Парадоксна
интенција; Дереклексција

БОГ ПОДСВЕСТИ

психотерапија и религија

Виктор Франкл

Viktor Frankl
BOG PSIHOTERAPIJA
PODSVESTI I RELIGIJA

Највећа вредност Франклове теорије изложене у књизи БОГ ПОДСВЕСТИ јесте у томе што на један комплексан начин приступа проблемима савремене личности, не занемарујући духовно-религијску димензију човека, његову страсну чежњу за смислом живљења, али и одолевајући искушењу да понуди универзалне рецепте за спас, као што то чине многе утопистичке идеологије. Овај велики психолог и хуманиста не прописује "исправан" или "смислен" начин живота него, напротив, храбри појединца да открије, пронађе и проживи свој властити смисао постојања; будри га да преузме одговорност (пред другима, Богом и својом савешћу) за свој избор смисла и за свој начин самопревазилажења.

Из Садржаја:

ФРАНКЛОВА ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИСТИЧКА ПСИХОЛОГИЈА
РЕЛИГИЈЕ, СУШТИНА ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ
ДУХОВНА ПОДСВЕСТ, ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИСТИЧКА АНАЛИЗА
САВЕСТИ, ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИСТИЧКО-АНАЛИТИЧКО
ТУМАЧЕЊЕ СНОВА, ТРАНСЦЕНДЕНЦИЈА САВЕСТИ,
ПОДСВЕСНА РЕЛИГИОЗНОСТ, ПСИХОТЕРАПИЈА И РЕЛИГИЈА,
ЛОГОТЕРАПИЈА И ТЕОЛОГИЈА, ЛЕКАРСКО
ДУШЕБРИЖНИШТВО, ОРГАН СМИСЛА, ЧОВЕКОВО
ПРЕРЕФЛЕКСИВНО ОНТОЛОШКО САМОСХВАТАЊЕ,
ЧОВЕК ПРЕД ПИТАЊЕМ СМИСЛА (Емпиријски и клинички
налази), ИЗБОР ИЗ БИБЛИОГРАФИЈЕ О ЛОГОТЕРАПИЈИ

ПСИХОТЕРАПИЈА И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИЗАМ

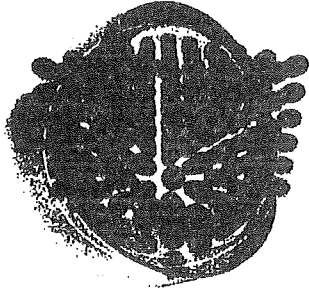
Смисао и душевно здравље

Виктор Франкл

ПСИХОТЕРАПИЈА И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИЗАМ

SMISAO I DUŠEVNO
ZDRAVLJE

Viktor Frankl

Франклова књига ПСИХОТЕРАПИЈА И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛИЗАМ, која се први пут појављује у преводу на српски језик, сачињена је од низа студија и есеја, у којима је овај аутор у разним приликама (конгреси, предавања, часописи, зборници) излагао начела и теорије логотерапије, као и њихове примене у психотерапији. Књига има за циљ да послужи широкој образованој публици као увод у логотерапију и њена теоријска и практична достигнућа.

Франкл је светски познат аутор неких двадесетак књига, од којих су многе преведене на готово

тридесет језика, укључујући ту и јапански и кинески. Његова славна књига *Човек у поштрази за смислом* (преведена код нас под насловом *Зашто се нисте убили*) продата је у девет милиона примерака! Код нас је Виктор Франкл познат по својим књигама *Зашто се нисте убили* (1994), *Нечујан вајај за смислом: психотерапија и хуманизам* (2000) и *Бог и одсвесити* (2001), обављених такође код овог издавача.

Из Садржаја:

ПРЕДГОВОР Жарка Требјешанина; ПРЕДГОВОР Виктора Франкла; ФИЛОЗОФСКЕ ОСНОВЕ ЛОГОТЕРАПИЈЕ: Слобода воље, Воља за смисао, Смисао живота, ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНА ДИНАМИКА И БЕКСТВО У НЕУРОЗУ; ИЗВАН САМОАКТУАЛИЗАЦИЈЕ И САМОЕКСПРЕСИЈЕ; ДИНАМИКА И ВРЕДНОСТИ; ПСИХИЈАТРИЈА И ЧОВЕКОВА ПОТРАГА ЗА СМИСЛОМ; ЛОГОТЕРАПИЈА И ИЗАЗОВ ПАТЋЕ; IN MEMORIAM; КОЛЕКТИВНЕ НЕУРОЗЕ ДАНАШЊИЦЕ; ПСИХОТЕРАПИЈА, УМЕТНОСТ И РЕЛИГИЈА